

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ALMAN VE İTALYAN ORYANTALİZMİNDE ARAP EDEBİYATI
-CARL BROCKELMANN VE CARLO ALFONSO NALLİNO ÖRNEĞİ-

Adnan HAJI MOHAMAD

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ALMAN VE İTALYAN ORYANTALİZMİNDE ARAP EDEBİYATI
-CARL BROCKELMANN VE CARLO ALFONSO NALLINO ÖRNEĞİ-

Adnan HAJI MOHAMAD

Danışman: Doç. Dr. Mustafa HAYTA
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Necmettin ÖZTÜRK
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SİZGEN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2024

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Mustafa HAYTA
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Ali HATALMIŞ

Üye: Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Necmettin ÖZTÜRK

Üye: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim SİZGEN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
...../...../2024

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. .../.../2024

Adnan HAJI MOHAMAD

ÖZET

ALMAN VE İTALYAN ORYANTALİZMİNDE ARAP EDEBİYATI -CARL BROCKELMANN VE CARLO ALFONSO NALLİNO ÖRNEĞİ-

Adnan HAJI MOHAMAD

Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Mustafa HAYTA

Ocak 2024, 159 sayfa

İki isim özelinde oryantalizmin Arap edebiyatına etki ve katkısını ele aldığımız bu çalışmada ilkin genel olarak oryantalizmin neliğinden söz ettik. Bu kapsamda oryantalizmin Doğulu ve Batılı düşünürlere göre anlamı, tarihi, hedef ve araçlarına dikkat çektik. Ayrıca Alman ve İtalyan oryantalizminin yanı sıra İngiliz, Fransız, İspanyol ve Amerikan ekollerine ve bu ekollerin önde gelen temsilcilerine ve eserlerine yer verdik.

Sonrasında Alman oryantalizminin özellikleri, araştırma alanları ve araçları ortaya konulmuş, Carl Brockelmann'ın hayatı, çalışmaları ve eserlerinden bahsedilmiş, Arap edebiyatı alanındaki “Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî” adlı nadide eseri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Görülmüştür ki müellif, daha ziyade Cahiliye şiirine önem atfetmiş, İslam'ın edebiyatı olumsuz yönde etkilediğini, hatta ona katkı sağlamadığını belirtmiştir. Risalet ve Hulefâ-yi Râşidîn yıllarını, ayrı bir dönem olarak değerlendirmek yerine Cahiliye döneminin devamı olarak görmüştür.

İtalyan oryantalizmi ve önde gelen temsilcisi Carlo Alfonso Nallino da bu çalışmada ele alınmış, “Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye” adlı eseri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Görülmüştür ki Nallino bu eserini yazarken çeşitli sahih kaynaklar yerine, tabakat ve rical edebiyatında “güvenilir” addedilmeyen Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967), Emevî ve Abbâsî dönemlerinde yaşayan şarkıcı ve bestekârlarları tanıtmak için kaleme aldığı *el-Egâni* adlı eserinden istifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, İstişrak, Arap Edebiyatı, Carl Brockelmann, Carlo Alfonso Nallino

ABSTRACT

ARAB LITERATURE IN GERMAN AND ITALIAN ORIENTALISM -THE EXAMPLE OF CARL BROCKELMANN AND CARLO ALFONSO NALLINO-

Adnan HAJI MOHAMAD

Ph. D. Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mustafa Hayta

January, 2024, 159 pages

In this study, in which we discuss the impact and contribution of orientalism on Arabic literature with a special focus on the two names, we first talked about the nature of orientalism in general. In this context, we drew attention to the meaning, history, goals and tools of orientalism according to Eastern and Western thinkers. In addition to German and Italian orientalism, we have also included the English, French, Spanish and American schools and their prominent representatives and their works.

Afterwards, the characteristics, research fields and tools of German orientalism were presented, Carl Brockelmann's life, studies and works were mentioned, and his rare work in the field of Arabic literature, "Tārīhu al-Adebi al-'Arabī", was analyzed in detail. It has been seen that the author mostly attributed importance to the poetry of the Jahiliyyah and stated that Islam negatively affected literature and did not even contribute to it. Instead of considering the years of the Prophethood and the Khulafayī Rashidīn as a separate period, he saw them as a continuation of the Jahiliyyah period.

Italian Orientalism and its leading representative Carlo Alfonso Nallino were also discussed in this study, and his work "Tārīhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyya" was analyzed in detail. It is seen that, instead of various authentic sources, Nallino made use of the work of Abū al-Faraj al-Isfahānī (d. 356/967), who was not considered "reliable" in the literature of tabāqat and rical literature, al-Aġānī (d. 356/967), who wrote al-Aġānī to introduce the singers and composers living in the Umayyad and Abbasid periods.

Keywords: Orientalism, Istishrak, Arabic Literature, Carl Brockelmann, Carlo Alfonso Nallino

ÖN SÖZ

Oryantalizm, diğer adıyla şarkiyatçılık, Arap literatüründe yeni bir terim olup sözlüklere sonradan girmiştir. Oryantalizm kavram olarak Batının Doğunun din, bilim, edebiyat ve kültürü ile ilgilenmesidir. Batının Doğuyla ilişkisi kadim bir tarihe dayanmaktadır. Bu ilişki Abbasiler döneminde başlamış ve Endülüs'te bu ilişki zirve yapmıştır. Oryantalizm, Doğu'nun kültüründen ziyade bilimleriyle ilgilenmiş, özellikle de Arap edebiyatı ve İslami ilimlerle uğraşmıştır.

Batı dünyası Arap ve İslam düşüncesinin ortaya çıkardığı bu medeniyet mucizesinden yararlanmanın önemini kavradıktan sonra Arap dilini, edebiyatını ve bilimlerini araştırmaya başlayıp Arapçadan kendi dillerine kitaplar çevirerek Arap ve İslami ilimleri kendi ülkelerine taşımıştır. 18. yüzyılın sonlarında oryantalizm hareketi sömürgeci ülkelerin siyasetine alet olurken, birçok oryantalist o dönemdeki işgalci ve sömürgeci güçlere zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmamızda oryantalizmin Arap edebiyatına etkisini ve katkısını araştırmaktayız. Oryantalizm konusu geniş olduğundan Alman ve İtalyan oryantalizm ekolü örnekleriyle bir sınırlamaya gittik. Alman oryantalizm ekolünün önde gelen oryantalistlerinden olan ve Arap edebiyatı alanında “*Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*” adlı eseriyle kendisinden sonraki edebiyatçılara ışık tutan Carl Brockelmann'ı, ve İtalyan oryantalizm ekolünün önde gelen oryantalistlerinden olan ve Arap edebiyatı alanında “*Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*” adlı eseriyle adını söz ettiren, Carlo Alfonso Nallino'yu ele aldık.

Oryantalizmin Arap edebiyatına etkisi konulu bu çalışmamız dört bölüme ayrılmaktadır.

Birinci bölümde araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve daha önce yapılan ilgili çalışmalardan söz edilmiştir.

İkinci bölümde oryantalizmin lügat ve ıstılah tanımı, tarihi ve doğuşu, oryantalizmin hedef, amaç ve araçlarından da bahsedilmiştir. Oryantalizm ekollerinden de kısaca bahsedilerek, özelliklerini ve o ekollerin önde gelen oryantalistlerden ve eserlerinden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise önce Alman oryantalizm tarihi, özellikleri, alanları ve kuruluşları araştırılmış, daha sonra da çalışmamızın ana konusu olan oryantalist Carl

Brockelmann'nın hayatı, çalışmaları ve eserlerinden bahsedilmiş, Arap edebiyatı alanındaki nadide “*Târîhu 'l-Edebi 'l- 'Arabi*” adlı eserini de detaylı bir şekilde inceleyerek çalışma sürdürülmüştür.

Dördüncü bölümde ise İtalyan oryantalizmin önde gelen oryantalistlerinden olan Carlo Alfonso Nallino'yu konu alarak “*Târîhu 'l-Âdâbi 'l- 'Arabiyye*” adlı eserini detaylı bir şekilde inceleyerek Nallino'nun Arap edebiyatı ve şiir konusundaki görüşlerine yer verilmiştir.

Tavsiyeleri ile araştırmanın gelişmesine büyük katkı sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Hayta'ya teşekkür ediyorum. Ayrıca her aşamada tavsiyeleri ile sürekli yanımda olan ve kıymetli vakitlerini ayıran çok değerli iki hocam Doç. Dr. Ali Hatalmış ve Doç. Dr. Ertuğrul Döner'e ve diğer jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Necmettin Öztürk ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Sizgen'e ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Adnan HAJI MOHAMAD

Adana-2024

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xv

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Gerekçesi	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
1.3. Kapsam ve Sınır.....	4
1.4. Kuramsal Açıklamalar ve İlgili Araştırmalar	4
1.5. Araştırmanın Yöntemi	7

BÖLÜM II

ORYANTALİZM

2.1. Arap Dilinde Oryantalizm Kavramı	8
2.2. Oryantalizmin Doğuşu ve Gelişimi	10
2.2.1. İlk Aşama (Kuruluş Aşaması)	12
2.2.2. İkinci Aşama (İlerleme Aşaması)	13
2.2.3. Üçüncü Aşama (Yayımla ve Genişleme Aşaması).....	15
2.3. Oryantalizmin Amaçları	16
2.3.1.Tarihi Amaç	16
2.3.2. Ekonomik Amaç	17
2.3.3. İdeolojik ve Dinî Amaç	18
2.3.4. Akademik Amaç	19
2.4. Oryantalizmin Araçları	20
2.4.1. Akademik Çalışmalar	20

2.4.2. Kitap, Sözlük ve Ansiklopedi Çalışmaları.....	21
2.4.3. Gazete ve Dergiler	22
2.4.4. Oryantalizm Konferansları	22
2.4.5. İlmî Kurumlar	22
2.5. Oryantalistlerin Arapça ve İslami Araştırmalarda İzledikleri Yöntemler	23
2.5.1. Tarihsel Yöntem	23
2.5.2. Analitik Yöntem	24
2.5.3. Projektif yöntem	24
2.5.4. Etkileme ve Etkilenme Yöntemi.....	25
2.5.5. Eşleştirme ve Karşılaştırma Yöntemi	25
2.6. Oryantalizm Ekolleri.....	26
2.6.1. Fransız Ekolü	26
2.6.1.1. Sacy, Antoine Isaac Silvestre de (1758-1838)	27
2.6.1.2. Renan, Ernest (1823-1892)	27
2.6.1.3. Massignon, Louis (1883-1962)	27
2.6.1.4. Levi-Provençal, Evariste (ö. 1894-1956)	28
2.6.1.5. Blachere, Regis (1900-1973).....	28
2.6.2. İngiliz Ekolü	29
2.6.2.1. Bedwell, William (ö. 1632).....	29
2.6.2.2. Muir, Sir William (1819-1905)	30
2.6.2.3. Margoliouth, David Samuel (1858-1940)	30
2.6.2.4. Arnold, Sir Thomas Walker (1864-1930)	31
2.6.2.5. Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen (1895-1971).....	31
2.6.3. Alman Ekolü.....	32
2.6.3.1. Reiske, Johann Jacob (1716-1774).....	32
2.6.3.2. Flügel, Gustav Leberecht(1802-1870)	32
2.6.3.3. Nöldeke, Theodor (1836-1930).....	33
2.6.3.4. Wellhausen, Julius(1844-1918) ✓	34
2.6.3.5. Fischer, August (1865-1949).....	34
2.6.4. Rus Ekolü.....	35
2.6.4.1. Berezin, Ilya-Nikolayeviç (1818-1896)	35
2.6.4.2. Barthold, Vasiliy Viladimiroviç(1869-1930).....	36

2.6.4.3. Ivanow, Wladimir (1886-1970).....	36
2.6.4.4. Krackovskij, Ignatij Julianovic (1883-1951)	36
2.6.4.5. Elisseeff, Nikita (1915-1997).....	37
2.6.5. İtalyan Ekolü.....	37
2.6.5.1. Amari, Michele (1806-1889).....	38
2.6.5.2. Guidi, Ignazio (1844-1935).....	38
2.6.5.3. Bonelli, Luigi (1865-1947)	39
2.6.5.4. Griffini, Eugenio (1878-1925)	39
2.6.5.5. Veccia Vaglieri, Laura (1893-1989)	40
2.6.6. İspanyol Ekolü	40
2.6.6.1. Martini, Raymundus (1230-1284).....	41
2.6.6.2. Codera Zaidin, Francisco (1836-1917)	41
2.6.6.3. Ribera Tarrago, Julian (1857-1934)	42
2.6.6.4. Asin Palacios, Miguel (1871-1944)	42
2.6.6.5. Garcia Gomez, Don Emilio (1905-1995).....	43
2.6.7. Hollanda Ekolü	43
2.6.7.1. Erpenius, Thomas (1584-1624).....	44
2.6.7.2. Dozy, Reinhart Pieter Anne (1820-1883)	44
2.6.7.3. Houtsma, Martinus Theodorus (1851-1943).....	45
2.6.7.4. Wensinck, Arent Jan (1882-1939)	45
2.6.7.5. Kramers, Johannes Heindrik (1891-1951)	46
2.6.8. Amerikan Ekolü	46
2.6.8.1. Gottheil, Richard James Horatio (1862-1936)	46
2.6.8.2. Macdonald, Duncan Black (1863-1943)	47
2.6.8.3. Zwemer, Samuel Marinus (1867-1952)	47
2.6.8.4. Hitti, Philip Khuri (1886-1978).....	48
2.6.8.5. Rosenthal, Franz (1914-2003).....	49

BÖLÜM III

CARL BROCKELMANN VE ARAP EDEBİYATI

3.1. Alman Oryantalizm Tarihi.....	52
------------------------------------	----

3.2. Alman Oryantalizminin Alanları	54
3.2.1. Eski Metinleri Yayınlamak.....	54
3.2.2. Arapça Yazmaların İndekslenmesi	55
3.2.3. Arapça Sözlüklere İlgisi	55
3.2.4. Farklı İslami İlimleri Önemsemek.....	55
3.3. Alman Oryantalizminin Yönleri	56
3.3.1. Arapça Öğretim Okul ve Enstitüleri	56
3.3.2. Şarkiyat Kütüphaneleri	56
3.3.3. Doğu Cemiyetleri.....	57
3.3.4. Doğu Dergileri	57
3.3.5. Doğu Müze ve Matbaaları	57
3.4. Alman Oryantalizminin Özellikleri	58
3.5. Carl Brockelmann	59
3.5.1. Hayatı ve Eserleri	59
3.5.2. Şahsiyeti.....	62
3.5.3. Eserleri.....	63
3.5.3.1. Edebiyat ve Tarih Konulu Eserler	63
3.5.3.2. Dilbilimsel Kitapları.....	65
3.5.3.3. Makaleleri.....	66
3.6. Brockelmann'ın Arap Edebiyatı Tasnifi.....	69
3.6.1. Cahiliye Dönemi	69
3.6.2. İslamî Dönem.....	69
3.6.3. Abbasiler Dönemi	70
3.6.4. Asru'd-Duveli'l-Mutetâbia (Birbirini İzleyen Devletler Dönemi)	70
3.6.5. Kalkınma ve Çağdaş Arap Edebiyatı Dönemi.....	71
3.7. Arap Edebiyatı Tarihçiliği	72
3.8. Carl Brockelmann'ın "Arap Edebiyatı Tarihi" Kitabının Tanıtımı	73
3.9. "Arap Edebiyatı Tarihi" Kitabının Ayrıntılı İncelemesi.....	74
3.9.1. Birinci Kitap	75
3.9.2. İkinci Kitap	75
3.9.3. Üçüncü Kitap.....	77
3.10. Carl Brockelmann'ın "Arap Edebiyatı Tarihi"ni Yazarken Dayandığı Ölçütler... 78	

3.10.1. Edebî Ölçüt.....	78
3.10.2. Zamansal Ölçüt.....	80
3.10.3. Dinî Ölçüt.....	83
3.10.4. Coğrafi Ölçüt.....	84
3.10.5. Kantitatif Ölçüt.....	84
3.10.6. Dilsel Ölçüt.....	85
3.11. Carl Brockelmann ve Arap Edebiyatı.....	86
3.11.1. Cahiliye ve İslam Dönemi.....	86
3.11.1.1. Cahiliye ve İslam Döneminde Şiir	86
3.11.1.1.1.Edebiyatın Anlamı.....	86
3.11.1.1.2. Şiirin İlkeliği	88
3.11.1.1.3. Arap Şiirinin Kalıpları.....	93
3.11.1.1.4. Cahiliye Şiirinin Yapısı.....	95
3.11.1.1.5. Arap Şiirinin Rivayeti	99
3.11.1.1.6. Cahiliye Şiirinin Bilgi Kaynakları.....	104
3.11.1.1.6.1. el-İhtiyârât (Seçmeler).....	104
3.11.1.1.6.2. el-Mufaddaliyyât	105
3.11.1.1.6.3. Cemheretu Eş‘âri’l-‘Arab.....	105
3.11.1.1.7. Şiir Divanları	106
3.11.1.1.7.1. Kabile Divanları	107
3.11.1.1.7.2. Bireysel Şiir Divanları.....	107
3.11.1.1.8. Ünlü Altı Şair ve Muhadram Şairler	107
3.11.1.1.9. Arap Edebiyatında Hristiyan ve Yahudi Şairler.....	110
3.11.1.1.10. İntihal edilmiş Alevî Edebiyatı.....	110
3.11.1.2. Cahiliye ve İslam Döneminde Nesir.....	111
3.11.2. Emevi Devleti Dönemi.....	112
3.11.2.1. Recez	114
3.11.2.2. Emevi devrinde Nesir	115
3.11.3. Arap Kalkınma Dönemi (750-1000)	116
3.11.3.1. Sanatsal Nesir	118
3.11.3.2. Kültür ve Medeniyet Târîhi	119
3.11.4. İslam Edebiyatının Antik Döneminden Sonraki Dönem (1010-1258)....	119

BÖLÜM IV

CARLO ALFONSO NALLİNO VE ARAP EDEBİYATI

4.1. İtalyan Oryantalizm Tarihi.....	126
4.2. İtalyan Oryantalizminin Alanları	127
4.2.1. Eski Metinleri Yayınlamak.....	127
4.2.2. Arapça Yazmaların İndekslenmesi	128
4.2.3. Arapça Sözlüklere İlgisi	128
4.2.4. Farklı İslami İlimleri Önemsemek	128
4.3. İtalyan Oryantalizminin Yönleri.....	129
4.3.1. Arapça Öğretim Derslik ve Enstitüleri	129
4.3.2. Şarkiyat Kütüphaneleri	129
4.3.3. Doğu Cemiyetleri.....	130
4.3.4. Doğu Dergileri	130
4.3.5. Doğu Müze ve Matbaaları	130
4.4. İtalyan Oryantalizminin Özellikleri	131
4.5. Carlo Alfonso Nallino.....	131
4.5.1. Nallino'nun Hayatı ve Eğitimi.....	131
4.5.2. Nallino'nun Akademik Hayatı.....	132
4.5.3. Nallino'nun Eserleri.....	133
4.6. Maria Nallino	134
4.7. Carlo Alfonso Nallino ve Arap Edebiyatı.....	135
4.7.1. Carlo Alfonso Nallino ve Arap Edebiyatı Taksimatı	135
4.7.1.1. Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatı	136
4.7.1.1.1. Bedevi Şiirleri	136
4.7.1.1.2. Gassâniler ve Hîre Krallarına Bağlı Putperestlerin Şiiri	138
4.7.1.1.3. Hîre veya Gassâniler diyarındaki Hristiyanların şiiri ...	140
4.7.1.1.4. Hicaz Şehirlerindeki Putperest Yerlilerin Şiirleri	141
4.7.1.2. İslamın İlk Dönemi ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi.....	142

BÖLÜM V

SONUÇ

KAYNAKÇA.....	148
ÖZGEÇMİŞ	159

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn (oğlu)
bint.	: Bint/Kızı
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
nşr.	: Neşreden, nâşir
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
Thk.	: Tahkik eden
Ty.	: Tarih yok
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire
yy.	: Yüzyı

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Gerekçesi

Araştırmamızın konusu, Oryantalizm ve Arap Edebiyatına Katkısı -Carl Brockelmann ve Carlo Alfonso Nallino Örneği-, oryantalizmin mezkûr iki oryantalistinin Arap Edebiyatına yansımaları ve Arap edebiyatçılarının Arap eserlerine yansıyan yönleri bağlamında oryantalizmle olan ilişkileridir.

Oryantalizm, bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olması hasebiyle ilk olarak Avrupa ve Asya arasındaki tarihsel ve kültürel ilişkiyi; ikinci olarak XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmayı ifade eden Batı'daki bilimsel disiplini; üçüncü olarak ise dünyanın Doğu olarak isimlendirilen bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayali resimleri içererek ortaya çıkmıştır.

Oryantalist kelimesi ise tarih içerisinde farklı anlamlara sahip olmuştur. Bu tabirle bazen Doğu veya Yunan kilisesinin bir üyesi, bazen de “bazı Doğu dillerini bilen kimse” veya “Doğu araştırmalarında uzmanlaşmış kişi” kastedilmektedir. Oryantalizm Türkçede şarkiyat, daha sonra doğu bilimi, Arapçada istiṣrāk kelimeleriyle karşılanmış, oryantalist için ise müsteṣrik kelimesi kullanılmıştır.

Varlığı tarihin derinliklerine dayanan oryantalizm, temelde Doğu ve Batı arasında hüküm sürdüğü düşünülen bir çatışma üzerine kurulmuştur. Günümüz Oryantalizm-(Şarkiyatçılık, Doğubilimi) çalışmaları, başlangıçta Doğu ve İslam dünyasını keşfetme amaçlı akademik bir disiplin olarak ortaya çıksa da zamanla bu araştırmaların objektiflikten uzaklaştığı ve kurgular üzerinden seyrettiği görülmüştür. Oryantalizmin ilk hedefinden sapması sonucu Oryantalizmde Doğu'yu bilme amacının ötesinde Doğu'yu kurgulama ve bir “hayali Doğu” üretimi süreci başlamıştır. Bunu yaparken Batılı bilinç, kendi iktidarı üzerinden Doğu'yu ötekileştirmiş ve Doğu öteki olarak olumsuz açıklamalara maruz kalmıştır. Bu aşamadan itibaren Oryantalizm çalışmalarına ve Oryantalistlere bakış açısı olumsuz imaj kazanmış ve Oryantalizme yönelik eleştiriler gündemde yerini almıştır.

Bu sebeple günümüzde birçok araştırmacı İslam dini, Arap Dili ve Edebiyatı hakkında gördüğü batı orijinli her kitap, dergi, gazete veya herhangi bir yazıya rastladığında bunların oryantalizmle uzaktan ya da yakından bir ilişkisi olduğuna

inanmaktadır. Çünkü oryantalizm aslında İslam dünyası ile Batı dünyası arasındaki uygarlık çatışmasının ayrılmaz bir parçasıdır. Birtakım sorunlarıyla beraber oryantalizmin modern İslam düşüncesi, Arap dili ve edebiyatı üzerinde olumlu veya olumsuz güçlü etkileri olmuştur. Bu nedenle Oryantalizmi göz ardı etmek ya da tamamıyla reddetmek fayda sağlamayacağını düşünmekteyiz.

Oryantalist düşüncenin temelinde Doğulu milletlerin, Batılılardan farklı olduğu ve evrensel nitelikteki bilgi ve zihin yapısının, Batılı bilgi ve zihin yapısı gibi olması gerektiği fikri vardır. Buna göre, geçmişleri hakkındaki değerlendirmeleri Batılılardan öğrenen toplumlar, geçmişlerinde kayda değer bir tarih ve bilginin olmadığına inanırlar. Çünkü Batı, dünya yüzeyindeki tek uygarlığın, Batı uygarlığı olduğunu zihinlere kazır. Aslında burada dolaylı yoldan Doğulu milletlerin, Batılılara benzemesi gerektiği ima edilir. Bir şeye benzemek, kendi olmaktan vazgeçişle mümkündür. Birey nasıl kendisine karşı olanla var olabiliyorsa, kendisini, dışındaki ile tanımlayabiliyorsa, Batı da varlığını kendisi olmayana borçludur. Bu sebeple, Batı düşünce geleneği Doğu'yu tasavvura dayalı olarak incelemiş ve bu tasavvurdaki Doğu, sorgusuz sualsiz Batı şuuruna yansımıştır. Tasavvurda şekillenen Doğu ile gerçek Doğu çelişkilidir. Fakat tasavvurdaki Doğu, gerçek Doğuya tercih edilmiştir. Oryantalizmin bu sorunlu mirası, Batı toplumlarında hâkim olan İslam ve Müslüman imajını belirlemiş ve bugün de belirlemeye devam etmektedir. Hayatın her alanına yayılmış olan bu bakış açısı Doğu dünyasını egzotik ve mistik bir “öteki”, açıklanmaya ve aydınlatılmaya muhtaç bir nesne olarak görmeye devam etmektedir.

Özellikle Nallino gibi oryantalistler Doğu'nun metinlerini tercüme etmelerinin yanı sıra Doğu'nun medeniyetlerini, dinlerini, hanedanlarını, kültürlerini ve zihniyetlerini de yorumlamışlardır.

Bunlara ek olarak Batılılar entelektüel, medenî ve ekonomik ilerlemenin olabilmesi için Doğu halkının izlediği yolu izlemeleri gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle Arapça öğrenmek amacıyla okullar, enstitüler ve eğitim merkezleri kurmaya başladılar. Arap bilimlerine olan ilgileri, XII. yüzyılın sonunda Sicilya kralı II. Frederick ve XIII. yüzyılın ortasında Kastilya kralı Alphonse tarafından ilgili metinleri kendi dillerine tercüme etmeleriyle daha iyi anlaşılmaktadır. Ardından, Müslümanları ve Yahudileri Hıristiyanlaştıracak veya inançlarını sorgulayabilecek misyonerler üretmeyi amaçlayan okullar, enstitüler ve diğer konferanslar izledi. Böylece Oryantalizm, Doğu zihniyetini anlayabilmek için dikkatini çeşitli yöntemlerle Doğu'nun mirasına da odaklanmıştır.

Birçok olumsuzlukları içerse de Brockelmann ve Nallino gibi oryantalistler teoride Doğu'nun gerçekliğinin Arap medeniyetini daha derinlemesine araştırmak ve Arap dilini incelemek olduğuna inandılar. Çok sayıda Arapça eserleri farklı dillere çevirdiler. Hadis, dil, şiir, edebiyat ve tarih kitaplarını tarafsız ve akademik bir metotla araştırıp, -özellikle de Brockelmann-, el yazması nüshalarını ortaya çıkarmaya büyük çaba gösterdiler.

Bilim adamları ve araştırmacıların savundukları gerçek şu ki Brockelmann'ın “*Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*” ve Nallino'nun “*Târîhu 'l-Âdâbi 'l-'Arabiyye*” adlı eserleri ile diğer oryantalistlerin eserleri Arap Edebiyatı'nın kalkınmasına büyük katkı sağlamış, Arapça'ya yeni terim ve kavramlar kazandırmıştır. Bu gelişmeler edebiyata yansımış ve meyvelerini vermeye başlamıştır. Cemâleddîn Afgânî, Kâsım Emîn, Muhammed ‘Abduh, Mustafâ Râfi‘î, Muhammed Huseyn Heykel, Muhammed Kurt ‘Alî ve ‘Abbâs Mahmûd el-‘Akkâd gibi bir grup araştırmacı bu yeni gelişmelere büyük ilgi göstermiştir. Dolayısıyla Carl Brockelmann ve Carlo Alfonso Nallino gibi Oryantalistlerin ve Batılı düşünürlerin edebi ve dilsel yayınlarını önemsemeli, onları incelemeli, yeri geldikçe onlara cevap vermemiz gerekmektedir, çünkü dilini ve değerlerini ilk önce Arapların bilme hakkının var olduğunu düşünmekteyiz.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın konusu, Oryantalizm ve Arap Edebiyatına Katkısı -Carl Brockelmann ve Carlo Alfonso Nallino Örneği-, Oryantalizmin mezkûr iki Oryantalistin Arap Edebiyatı'na yansımaları ve Arap edebiyatçılarının Arap eserlerine yansıyan yönleri bağlamında oryantalizmle olan ilişkileridir.

Bu doğrultuda ilgili dönem Arap edebiyatçılarının “yenileşme”, “Doğu” ve “Batı” kavramlarını nasıl ele aldıkları üzerinde de durulacaktır. Dolayısıyla bu çalışma, Arap Edebiyatı tarihi kaynaklarından yararlanarak, oryantalizmin ve bu iki oryantalistin Arap Edebiyatçıları tarafından nasıl algılandığını tespit etmek, Brockelmann ve Nallino gibi oryantalistlerin Arap edebiyatına yansıyan yönlerini, etkilerini ortaya çıkarmaktır.

El yazması eserlerin daha sonraki yıllarda üzerindeki tozları silen ve gizemlerini ortadan kaldıran Brockelmann ve Nallino gibi Oryantalist bilim insanlarının dönemi gelmiştir. Öyle ki onlar değerli el yazması eserleri yayımlamış, çeşitli kütüphaneler ve enstitüler kurmuş, araştırmalarında bilimsel ve akademik yöntemi kullanmışlardır. Bu yönüyle Oryantalistler çoğu zaman modern Arap araştırmacı, tarihçi, edebiyatçı ve eleştirmenlerine metodolojik anlamda örnek olmuşlardır. Oryantalistler Çağdaş Arap

Edebiyatı ve Arap dilinin çeşitli konularında birçok yenilik yapmışlardır. Bazı Arap düşünür ve araştırmacıları özellikle de Brockelmann'a karşı fikirler geliştirme yolunu seçerken bazıları da onların getirmiş olduğu metodolojiyi uygulama ve geliştirme cihetine gitmiştir. Böylece özellikle de bu yüzyılın ilk yarısından günümüze kadar devam eden bir edebi kalkınma başlamış bulunmaktadır.

1.3. Kapsam ve Sınır

Araştırmamızın konusu, Oryantalizm ve Arap Edebiyatına Katkısı -Carl Brockelmann ve Carlo Alfonso Nallino Örneği-'dir. Bu araştırma zaman açısından Cahiliye dönemi ile XIX. Yüzyıl arasında sınırlıdır. Mekânsal sınırlılıkları ise Arap coğrafyasıdır.

Genel olarak araştırmamızın başlığından anlaşılabileceği üzere Carl Brockelmann ve Carlo Alfonso Nallino'nun Arap Edebiyatına etkisi-katkısı ele alınmaktadır. Oryantalistler sadece Arap Edebiyatı'nı araştırmakla yetinmemiş aynı zamanda tüm Doğu'yu kapsayan Türk Edebiyatı, Fars Edebiyatı, İbrani Edebiyatı vb. çeşitli kavimlere ait edebiyat araştırmalarını da üstlenmişlerdir. Tüm bu bilimlere içerisine alan bir çalışma yapmak araştırmamızın sınırlarını aştığı için araştırmamız oryantalizmin Arap Edebiyatına etkisi ile Arapça konuşan milletlerle sınırlandırılmıştır.

Tarihsel çerçevemiz Cahiliye dönemi ile XIX. Yüzyıl ile sınırlı olduğu için Cahiliye Dönemi, Emevi ve Abbasi Dönemlerini araştırmamız bu dönemleri de kapsamaktadır. Aynı zamanda akaid, fıkıh, tefsir, siyer, hadis, kelam ve tasavvuf gibi İslami ilimler de araştırmamızın dışında kalacaktır. Yapacağımız araştırma oryantalizmin Arap Dili ve Edebiyatı'na etkisi üzerinde odaklanmaktadır.

1.4. Kuramsal Açıklamalar ve İlgili Araştırmalar

Oryantalizm ile oryantalist kavramları her ne kadar ilişkili görülse de bu iki kavramı ayrı ayrı ele almak yerinde olacaktır. En genel anlamıyla Oryantalizm, bir kültürün veya karşılıklı olarak birden fazla kültürün varlığını çeşitli yöntemler kullanarak ortaya koymaya çalışan bilim dalı olarak tanımlanmıştır. Oryantalist ise oryantalizm dediğimiz bu bilimin çerçevesinde araştırma yapan bir araştırmacı konumundadır. Oryantalizm ilk olarak 1312 tarihinde Viyana patrikhanesinin kararıyla Arapça'nın Avrupa'nın bazı üniversitelerinde okutulmasıyla var olsa da oryantalizm kavramının Avrupa'da XVIII. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı bilinmektedir.

Bu kısımda Brockelmann ve Nallino gibi, eser ve çalışmaları ile Arap Dili ve Edebiyatı'na etki yapmış oryantalistlerin çalışmaları incelenmiş, Oryantalizmi daha iyi anlama çabasından yola çıkarak bu araştırmaların içersinde geçen Oryantalizm ve Oryantalist diye adlandırılan ve farklı dillerden geçen yabancı kavramları açıklamaya yönelik Arapça ve Batılı kaynaklara göz atılmıştır. Bu kavramların yerleşmesinden sonra Oryantalizm daha da genişleyerek farklı bir kurum halini almaya başlamıştır. Kısa zamanda bu çalışmalar daha da genişleyerek amaç, hacim ve sistem bakımından değişim ve gelişim gösteren Oryantalizmle ilgili araştırma merkezleri, enstitü, dergi, gazete ve diğer yayınlar gün yüzüne çıkmış ve “istişrak” adını almaya başlamıştır. Günümüze kadar uzanan bu dönem içerisinde Arap Dili ve Edebiyatı'nda “istişrak” kavramı oryantalizm ile eş zamanlı olarak kullanılır olmuştur.

Yöntem ve konunun ele alınış biçimlerinde birtakım farklılıklar olsa da araştırmamızın konusu ile paralellik gösteren ve devam etmekte olan diğer çalışmalar şu şekildedir:

Tezler

➤ Mustafa Yanç, “*Carl Brockelmann Hayatı Eserleri ve Tarihçiliği*”, 2020. Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi'nde yazılmış olan bir Yüksek Lisans tezidir. Yazar Carl Brockelmann'ın “*İslam Halklarının Tarihi*” adlı eseri üzerinden inceleme yapmış ve tarihi konulara yer vermiştir.

➤ Ahmed İsmailovic, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Mu'âsir*, el-Ezher üniversitesi, Doktora Tezi, Mısır, 1974. Bu çalışmada yazar Oryantalizmin Arap dili ve edebiyatına katkılarından bahsetmektedir.

➤ Mekîd Mesûd, *Menhecu Carl Brockelmann fî kitâbeti Târîhi'l-Edebi'l-Arabi*. Cezayir Üniversitesi, Doktora Tezi, Cezayir, 2016. Bu çalışmada yazar Carl Brockelmann'nin “*Târîhi'l-Edebi'l-Arabi*” adlı eserinde kullandığı yöntem ve ölçütleri ele almıştır.

➤ Şennûfî Bârûdî, *el-İstişrâku'l-Ferensî ve'l-Edebi'l-Arabîyyi'l-Kadîm, Regis Blachere nemûzecen*, Djillaliliabes Üniversitesi, Doktora Tezi, Cezayir, 2018. Bu çalışmada yazar Regis Blachere “*Târîhi'l-Edebi'l-Arabi*” adlı eserinde kullandığı yöntem ve yorumlarına yer vermiştir.

Makaleler

➤ Tuğba İsmailoğlu Kacı, *Siyaset, Diplomasi ve Edebi-Fikri Akımlar Üzerinde Yükselen Bir Alan Olarak XIX. Yüzyıl Alman Oryantalizmi*, Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8 Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan, 2778 - 2836, 2023. Yazar bu çalışmada XIX. yüzyılda Alman oryantalizmi ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

➤ Remzi Avcı, *Alman Oryantalizmi ve İslami Dönem Fars Edebiyatı: Bir Literal Geçişkenlik Örneği Olarak Josef von Hammer-Purgstall (1774–1856)*, Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı: 42, 57 - 76, 25.12.2019. Bu çalışmada yazar Alman oryantalizminin Fars edebiyatına karşı bakış açısını değerlendirmeye çalışmıştır.

➤ Hüseyin Köftürcü, *Alman Oryantalizminde İslam Tasavvurları*, İmgelem Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 8, 35 - 58, 10.07.2021. Bu çalışmada yazar Alman oryantalizminde genel anlamda İslam'a karşı bakış açısını değerlendirmeye çalışmıştır.

➤ Sabri Türkmen, *Oryantalizmin Doğu Algısı*, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, vol. 9, no. 2, pp. 151–170, Dec. 2018. Bu çalışmada yazar Oryantalizmin Doğuya karşı bakış açısını değerlendirmeye çalışmıştır.

➤ Hakkı Yapıcı, *Oryantalizmin İslam Dünyasına Etkileri*, Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi, no. 349, pp. 16–17, Jan. 2007. Bu çalışmada yazar Oryantalizmin İslam Dünyasına Etkilerinden bahsetmeye çalışmıştır.

➤ Huseyn Munis, *Carl Brockelmann*, el-Arabi Dergisi, Kuveyt, Sayı: 139, 32-37, 1970. Bu çalışmada yazar Arap edebiyatı alanında yazdığı eserlerden dolayı Carl Brockelmann'ı ele almaktadır.

➤ Murâd Kâmil, *Carl Brockelmann*, el-Mecelle Dergisi, Kahire, Sayı: 37, 34-38, 1960. Bu çalışmada yazar Carl Brockelmann'nın özgeçmişini ele alıp eserlerini değerlendirmektedir.

➤ Mahmûd Fehmî Hicâzî, *Carl Brockelmann beynet-Turâsi 'l-Arabi ve İlmu 'l-lugâti 'l-Mukâren*, el-Kitâbu'l-Arabi Dergisi, Kahire, Sayı: 45, 14- 33, 1969. Bu çalışmada yazar Carl Brockelmann'nın Arapçanın yanı sıra Sâmi dillerden de bahsetmiştir.

➤ Bekir Ezer, *Almanya'da Oryantalistik Çalışmalar (Carl Brockelmann)*, Hadis Tetikleri Dergisi, Türkiye Eğitime Destek Vakfı, Cilt: 7, Sayı: 2 159-169, 2009.

➤ İsmail Hakkı Atçeken, *Carl Brockelmann fi'l-Mizân - Şevkî Ebû Halîl*, İSTEM Dergisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sayı: 3 239- 247, 2004.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Tezde metot olarak kaynak taraması başta olmak üzere, eser incelemesi ve fişleme yöntemleri kullanılacaktır. Ayrıca edebiyat tarihlerindeki bilgileri desteklemek amacıyla oryantalizmle ilgili eserlere de yer verilmiştir. Oryantalizmle ilgili konuları incelemeden önce sayıtların doğrulanmasına yardımcı olacak, konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi bulunan tez, makale ve kitaplar gözden geçirilecektir. Her ilim ve araştırmanın kendine özgü ilke ve metodolojisi bulunduğundan dolayı, söz konusu kaynaklardan yararlanırken başta örnekleme, karşılaştırma ve analiz yöntemleri kullanılacaktır. Arap Dili ve Edebiyatı esaslarına riayet edilecek ve böylece konu için malzeme elde edilmeye çalışılacaktır. Oryantalistlerin eserleri incelenirken onların diğer Doğu kültürleriyle ilgili yazmış oldukları eserler varsa bu çalışmamızla ilgisi olmasa bile bu alandaki temel kaynaklar arasında yer verilmiş sayılan diğer Oryantalistlerin eserlerine de göz atmak suretiyle Oryantalizmin teşekkülündeki ilişki belirlenmeye çalışılacaktır.

Oryantalistler doğu ilmi ve kültürüyle ilgili birçok konuda araştırma yapmıştır. Dolayısıyla araştırmaya kaynaklık edecek eserlerin sayısı da fazla olacağı için hepsini tek tek incelenmek yerine genel olarak Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili eserlerini örnekleme yöntemiyle ele alacağız. Kısacası araştırmamız sadece Oryantalistlerin Arap Dili ve Edebiyatı ile ilgili yapmış olduğu çalışmaları içermekle birlikte gerekli görüldüğü kısımlarda aynı müellifin diğer eserlerine de başvurulmuştur.

Bu ön bilgilerden hareketle araştırmamızın birinci bölümünde oryantalizmin doğuşu, gelişimi, kaynakları, ekolleri ve Arap dilinde oryantalizm kavramının anlamı üzerinde durulacaktır. İkinci bölümünde Alman oryantalizmi ve Carl Brockelmann'ın Arap dili ve edebiyatı alanında yapmış olduğu çalışmalarından, özellikle de efsane “*Târîhu'l-Edebi'l-Arabi*” adlı eseri detaylı bir şekilde incelenerek Arap şiiri ve nesri konusunda görüşlerine yer verilecektir. Üçüncü bölümde ise İtalyan oryantalizmi ve Carlo Alfonso Nallino'nun Arap dili ve edebiyatı alanında yapmış olduğu çalışmalarından, özellikle de “*Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*” adlı eseri detaylı bir şekilde incelenerek şiir veya nesir olarak Arap Edebiyatı ile ilgili görüşlerine yer verilecektir.

Bunun dışında konu ele alınırken Arap edebiyatı tarihi alanında araştırma yapmış ve bu konuda eserleri bulunan Şevki Dayıf, Mustafa Sadık er-Râfi, Corcî Zeydan, Ömer Furrûh, Hanne el-Fâhurî ve Ahmed Hasan ez-Zeyyât gibi düşünür ve edebiyatçıların konuyla ilgili düşüncelerine de yer verilip karşılaştırmalı bir yöntem takip edilecektir.

BÖLÜM II

ORYANTALİZM

2.1. Arap Dilinde Oryantalizm Kavramı

“Oryantalizm” kelimesini karşılayan istiṣrak, Arap dili literatürüne ve sözlüklerine kazandırılmış yeni terim ve kavramlardan biridir. “İstiṣrak” kelimesi Arapça’da kaynak kabul edilen klasik sözlüklerde tek başına yer almamaktadır. O sözlüklere baktığımızda istiṣrak “استشرق” kelimesinin şark “شرق” kelimesinden türediğini görülür. Şark “doğu” yani garbın “batı”nın zıddıdır, nitekim güneşin doğup yükselmesine de “شَرَقَ”/şeraka denilmektedir.¹

Daha sonra istiṣrak “oryantalizm” kavramı, Doğu milletleri kültürleri ile ilgili yapılan araştırma ve çalışmalara denmiş, günümüz Arapça sözlüklerinde de yer almaya başlamıştır. Müsteşrik “مستشرق” kelimesi ise Doğu bilim ve kültürleri ile uğraşan Batılı araştırmacı ve düşünürlere denmiştir.²

Oryantalizm bir terim ve kavram olarak, Doğulu ve Batılı düşünür ve yazarlar arasında farklı tanımlarla ortaya çıkmıştır. Doğulu düşünür ve yazarlar oryantalizmi birbirine yakın kavramlarla tanımlamışlardır, o tanımlardan bazıları şunlardır:

Oryantalizm “*Batılıların Doğu tarihi, milletleri, dilleri, edebiyatı, bilimleri, gelenekleri ve inançlarını incelemesidir.*”³ Oryantalist kavramı ise şu şekilde tanımlanabilir: “*Doğu ulusunun durumunu bilmek için bazı Doğu dillerini öğrenmiş ve o milletlerin ahlâk, âdet, tarih, din, ilim ve edebiyatlarını araştırmak için kendini Batı toplumundan soyutlayan kişi olarak tanımlanmaktadır.*”⁴

¹ Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbu'l-‘Ayn*, Thk: Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003, II, 326; Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbu'l-Luğa*, Thk: ‘Omer Selâmî, Abdülkerim Muhammed, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrut, 2001, VIII, 253; Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. ‘Abbâd b. el-‘Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhîṭ fi'l-Luğa*, Thk: Muhammed Hasen Âl-i Yâsîn, ‘Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1994, V, 234; Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-Muhîṭ*, Thk: Muhammed Na'îm el-‘Araksusî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 897; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu'l-‘Arûs*, Thk: Mustafa Hicâzî, Kuveyt Hükümeti Yayınları, 1989, XXV, 499-500; Bustânî, Butrus, *Muhîṭu'l-Muhîṭ*, Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1987, s. 462.

² Rızâ, Ahmed, *Mu‘cemu Metni'l-Luğa*, Dâru Mektebetu'l-Hayât, Beyrut, 1959, III, 310; *Türkçe Sözlük*, Haz: Şükrü Haluk Akalın, TDK Yayınları, Ankara, 2019, s. 2205.

³ Zeyyât, Ahmed Hasen, *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî*, Dâru Nahdatu-Mısır, Kahire, s. 512.

⁴ İskenderî, Ahmed – Emîn, Ahmed vd., *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Edebi'l-‘Arabî*, Emîriyye Matbaası, Bulak, Kahire, 1936, II, 408.

Düşünürlerden bazıları, Oryantalistlerin, İslam düşüncesi ve medeniyeti hakkında araştırmalar yapan Batılı yazarlar olduğuna inanırken oryantalistleri iki kategoriye ayırmaktadırlar: Biri zaman açısından olup bunu kendi içerisinde; Eskiler ve Yenilikçiler olarak iki sınıfa ayırırken Eskiler içinde Silvestre Gerbert (ö. 1003) ve St. Thomas Aquinas (ö. 1274), Yenilikçilerde de Karadov ve Goldziher (ö. 1921) gibi oryantalistler yer almaktadır. Diğer kategori ise İslam'a ve Müslümanlara yönelik yazılarındaki genel eğilim açısından değerlendirilmektedir. Bunlar da kendi içerisinde İslam medeniyetini öven veya onun itibarını zedeleyen tenkitçiler olarak iki sınıfa ayrılmaktadır.⁵ Oryantalizm diğer bir tanımda da, Doğu medeniyetlerinin geride bıraktıkları manevi eserleri, edebi, sanatsal ve entelektüel etkileri incelemeyi amaçlayan bilimsel bir hareket diye tarif edilmiştir.⁶

Oryantalizmin Doğulu düşünürler arasındaki tanım ve kavramları sıralandıktan sonra, oryanyantalizm ve oryantalist kavramlarının ortak bir tanımı yapılacak olursa: *Oryantalizm, Batılı düşünürlerin Doğu'nun bilim, tarih, dil, edebiyat, gelenek ve inançlarına duyulan ilgi ve araştırma, Oryantalist ise, Doğu'nun, dil, edebiyat ve bilimleriyle ilgili ve bilgisi olan araştırmacı*⁷ olarak nitelendirilmektedir.

Batı düşüncesine gelince, oryantalizm kavramı Doğu düşüncesinden farklı anlamlarla ifade edilmiştir. Çünkü oryantalizm ile oryantalistleri tanımlarken ortak bir bağ üzerinde büyük olasılıkla anlaşılamamışlar ve bu yüzden de aralarında farklı fikir, görüş ve anlamlar ortaya çıkmıştır. Bazı düşünürler, oryantalizmin kendi sınırlarını aşarak diğer bilim alanlarına girdiğini belirtirken, oryantalisti ise arkeolog, kazıci, tarihçi, sarf ve nahivci, fonolog, filozof, ilahiyatçı, müzikolog ve sanatçı gibi çalışmalarını sürdüren araştırmacı olarak tanımlamaktadır.⁸

⁵ Mâlik b. Nebî, *İntâcu'l-Musteşrikîn ve Eseruhû fi'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîs*, Dâru'l-İrşâd, Beyrut, 1969, s. 5-6.

⁶ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, Dâru Kuteybe, Dimaşk, 1998, s. 15-16; Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, el-Mektebetu's-Şarkıyye, Beyrut, 1969, II, 742.

⁷ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1998, s. 22; Nemle, 'Alî b. İbrâhîm, *el-İstişrâk fi'l-Edebiyyâtî'l-'Arabiyye*, el-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Riyad, 1993, s. 17; Zakzûk, Mahmûd Hamdî, *el-İstişrâk ve'l-Halfiyyetu'l-Fikriyyetu li's-Sirâ'i'l-Hadârî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1997, s. 18; Habenneke, 'Abdurrahmân Hasen, *Ecnihatu'l-Mekri's-Selâseti ve Havâfihâ*, Dâru'l-Kalem, Şam, 2000, s. 120; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 20, Dâru'l-Medârî'l-İslâmi, Beyrut, 2002; Mâlik b. Nebî, *İntâcu'l-Musteşrikîn ve Eseruhû fi'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîs*, s. 40-50.

⁸ Arbery, John Arthur, *el-Musteşrikûnu'l-Beritâniyyûn*, Çev: M. Desûkî Neveyhî, William Cloins Matbaası, Londra, 1946, s. 7.

Diğer farklı bir görüş ise oryantalizm kavramını, özellikle filolojiye özgü bir bilim, ve güneşin doğuşu anlamına gelen "doğu" "شرق" kelimesinden türemiş bir kelime olarak tanımlarken, onun Doğu'nun bilimi veya Doğu dünyasının bilimi olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim İslam fetihleriyle birlikte siyasi olayların merkezinin Doğu Akdeniz bölgelerine kaymasıyla "Doğu" kavramı o bölgeye yerleşmiştir.⁹

Farklı görüşlerden biri de oryantalizmi, Doğu ile Batı arasındaki karşılıklı etkiyi inceleme aracı olarak tanımlarken, oryantalizmin amacının ise yalnızca doğunun dilleri, lehçeleri veya halkların tarihini incelemekle sınırlı olmadığını, aynı zamanda Batı ve Doğu medeniyetleri arasındaki güçlü bağın incelenmesini içine aldığını belirtir ve aynı zamanda Doğu biliminin ise, insanlık ruhunun tarihinde önemli bir dönemi temsil ettiğini ekler.¹⁰ Bu tanımları sıraladıktan sonra, Doğulu düşünürler ve Arap düşünürlerin oryantalizm tanımlarında ortak noktalarda buluştuklarını, Batılı düşünürlerin tanımlarında ise farklılık olduğu görülmektedir.

2.2. Oryantalizmin Doğuşu ve Gelişimi

Arap, İslam ve Batı düşüncesinde oryantalizmin başlangıcı hakkında bazılarını kısaca değineceğimiz birçok farklı görüş olmasına rağmen, oryantalizm kökeni ve yayılımı tespit edilmesi zor karmaşık ve köklü konulardan biri olarak bilinmektedir.

Birinci görüşe göre, bazı İslam düşünürleri, oryantalizm hareketinin X. yüzyılda ortaya çıktığını, Arap ve İslami bilimlere ilginin o dönemlerde başladığını belirtmektedirler. Batı dünyası Arap ve İslam düşüncesinin ortaya çıkardığı bu medeniyet mucizesinden yararlanmanın önemini kavradıktan sonra Arap dilini, edebiyatını ve bilimlerini araştırmaya başlayarak, Arapçadan kendi dillerine kitaplar çevirmiş ve Arapça kaleme alınan İslami ilimleri ülkelerine taşımışlardır. Burada Endülüs'teki İslam medeniyeti büyük rol oynamıştır ki Avrupa'nın her yerinden öğrenciler eğitim ve öğrenim için Endülüs'teki ilim merkezlerine akın etmişlerdir. X. yüzyılda yaşayan Papa II. Selvester, Arapça ve İslami bilimlerle ilgili kitapları Latin dillerine ilk çevirenlerden biri olmuş, daha sonra da Papa II. Selvester'i vefatı 1054 yılında olan Hermann takip etmiştir. Onu da Afrikalı Konstantin ve diğerleri takip etmişlerdir.¹¹

⁹ Paret, Rudi, *ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye fi'l-Câmi'âti'l-İlmîniyye*, Çev: Mustafa Mâhir, el-Merkezu'l-Kavmiyyu li't-Terceme, Kahire, 2011, s. 17-18.

¹⁰ Cuidi, Micheal Angelo, "İlmü's-Şark ve Târîhu'l-'İmrân", *ez-Zehrâ Dergisi*, Kahire, 1928, I, 11-14.

¹¹ Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, el-Hilâl Matbaası, Feccâle, Mısır, 1913, IV, 133; İskenderî, Ahmed – Emîn, Ahmed vd., *el-Mufasssal fi Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 408; 'Akikî, Necîb,

İkinci görüş ise oryantalizmin bazı Avrupa ülkelerinde XIII. yüzyılda başladığını, özellikle Martin Luther ve diğerlerinin Avrupa'da gerçekleştirdiği dini reform hareketlerinden sonra ortaya çıktığı belirtilmektedir.¹²

Üçüncü görüşte, bazıları oryantalizmin 1321'de Viyana'daki kilise kurulunun bazı Avrupa üniversitelerinde bir dizi Arapça dil bölümleri kurma kararının alınmasıyla ortaya çıktığını belirtilmektedir.¹³

Son görüşde de oryantalizmin başlangıcının XIX. yüzyılın ortalarına dayandığını söylemişlerdir, çünkü bu devirden önce gerçek anlamda İslami çalışma ve araştırma bulunmamakta ve Batı, Doğu ile olan ilişkisinde başlangıçta siyasi ve ekonomik meselelerle meşguldü. Bu sebeple Batılı düşünürler XIX. yüzyılın ortalarına kadar kültürel ve entelektüel konulara yönelmemişlerdir.¹⁴

Bu görüşlere baktığımızda, Arap ve Müslüman düşünürlerin oryantalizmin ortaya çıkış tarihine ilişkin görüşlerinin birbirine yakın olduğunu, bunların aksine Batı düşüncesinde oryantalizmin ortaya çıkış tarihi ile ilgili tarih, amaç ve hedefler açısından kendi aralarında farklı görüşler olduğu görülmektedir. Bu görüşlerden bazıları oryantalizmin başlangıcının, Peder Petros Venerabilis'in- İspanya'daki Cluny Manastırı'nın başrahibi- çabalarıyla Kur'an-ı Kerim'in ilk kez 1143'de Latince'ye çevrildiğini ve bu çalışmaların XII. yüzyıla kadar uzandığını ileri sürmektedirler. Aynı yüzyıl içerisinde de ilk Arapça-Latince sözlüğü hazırlanmış, daha sonra bu uğraşları Mallorca'lı Raimundus Lalos'un Arapça öğretimi için kurduğu eğitim merkezleri takip etmiştir.¹⁵

Başka bir görüşte ise oryantalizmin XIII. yüzyılda Romalı hahamlarının Arap dili ve edebiyatını araştırmalarıyla başladığını belirtmektedir. Avrupa ülkelerinin XVI. yüzyılın başlarından Arapça ve İslami ilimlerden yoksun olduğu devirde 1519 yılında Fransa Kralı I. Francis'in Avrupalı düşünürlerin Arapça'yı öğrenmekte yazım ve telaffuz açısından büyük zorluklarla karşılaştığını görünce Arapça ve İbranice dillerini Avrupalılara öğretmek için Bolis Postinia'yı çağırdığı bilinmektedir.¹⁶

el-Musteşrikûn, Beyrut, 1984, s. 35-36; Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 743; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 24.

¹² Behhî, Muhammed, *el-Fikru'l-İslâmiyyu'l-Hadîsu ve Sılatuhû bi'l-İsti'mâri'l-Ğarbî*, Vehbe Kütüphanesi, Kahire, ty., s. 521-522.

¹³ Zakzûk, Mahmûd Hamdî, *el-İstişrâk ve'l-Halfiyyetu'l-Fikriyyetu li's-Sirâ'i'l-Hadârî*, s. 19.

¹⁴ Medkûr, İbrâhîm, *Fi'l-Felsefeti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1976, I, 29.

¹⁵ Paret, Rudi, *ed-Dirâsâtu'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye fî'l-Câmi'âti'l-Almâniyye*, s. 14.

¹⁶ Lammens, Henri, *Dersu'l-'Arabiyyeti fî Ūrubâ fî'l-Karni's-Sâdis 'Aşar*, el-Meşrik Dergisi, Lübnan, 15 Kasım 1901, XXII, 1031-1032.

Diğerleri ise, oryantalizm hareketinin XII. yüzyılın başında Kudüs'e yapılan Haçlı Seferi'nden sonra başladığını, bu işgalden sonra da İngiliz ve Fransızlar Arap bilginlerle temasa geçerek Öklid geometrisi ve Harezmi (ö. 232/847)'nin astronomik listelerinden oluşan bir kopyayı beraberlerinde götürmüşler ve bu eserleri Latince'ye aktarmışlardır.¹⁷

Bir diğer farklı görüş ise oryantalizmin Arap felsefesinin yaygınlaşması ve Aristoteles felsefesine duyulan ilgi ile bazı keşişlerin felsefi konuları tartışmak için Arapça öğrenmeye ve hatta kendilerini oryantalist olarak kabul etmeye teşvik edilmesiyle başladığını öne sürmektedir.¹⁸

Oryantalizm hareketinin Arap, İslam ve Batı düşüncesinde ortaya çıkış tarihi, kendi içinde bağımsız bir bilim olarak yayılışı hakkında en önemli görüş ve fikirleri sıraladıktan sonra özet olarak Oryantalizmin aşamalarına göz atılacaktır.

2.2.1. İlk Aşama (Kuruluş Aşaması)

Oryantalizm Arap ve İslam coğrafyasında daha eski dönemlere dayanmaktadır. İlk tomurcukları İslam dininin doğuşu ve fetihlerin dünyanın dört bir yanına yayılmasıyla birlikte, kitap ve kaynaklarında bu bölgenin tarihi ve coğrafyası hakkında konuşan Eski Yunan ve Romalılar'da güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Böylece Batı da medeniyet yolunda Doğu'ya yetişmek ve bazı sömürge emellerini gerçekleştirmek için Doğu ile ilgili, kültür, bilim, din ve tarih gibi konuları araştırmak zorunda kalmıştır.

Oryantalizm, kendine özgü kuralları, ilkeleri ve amaçlarıyla ayrı bir bilim dalı olarak VIII. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlamış, öğretileri dünya üzerinde büyük bir engel ve ağır bir yük oluşturan kilisenin himayesinde gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda kilisenin Avrupa'daki entelektüel ve bilimsel hareketin ilerlemesine, İslam'a ve onun ilke, değer ve öğretilerine karşı olumsuz bir bakış açısının ortaya çıkmasında önemli bir rolü olmuştur. Bu görüş Müslümanların Batı ile Endülüs aracılığıyla gerçekleşen temasından sonra yayılmaya başlamıştır. Batılıların Endülüs'teki ilim ve fikrî harekete hayranlık duymalarına rağmen İslam ve Arapçaya karşı olumsuz bakışları değişmemiştir, öyle ki Hercules'ten sonra görevi devralan İmparator Konstantin ve Konstan dönemlerindeki olayları "Kudüs ve diğer şehirleri devirerek

¹⁷ Vantago, Max, *el-Mu'cizetu'l-'Arabiyye*, Çev: Ramazan Lawnd, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1981, s. 118.

¹⁸ Cîrâ, Yûsuf, *Târihu Dirâseti'l-Luğati'l-'Arabiyyeti fî Ūrubbâ*, İn the City of New York, Colombia University Library, 1896, s. 5-6; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 24.

Mısır'ı işgal ettiler, İskenderiye'yi alıp yağmaladılar, böylece Afrika'yı yok edip ele geçirdiler, İmparator da onlara haraç ödemek zorunda kaldı.” diye tanımlamışlardır.¹⁹

Endülüs ile kaynaşmaları ve İslami bilimleri keşfetme arzusu ve bazı seyyahların Doğu'ya seferler düzenleyerek Doğu'nun gelenek, kültür, ilke ve değerleri ile tanışmalarına rağmen Batı düşüncesinde Müslümanlara karşı olan bu olumsuz tavır değişmemiştir. Endülüs ve Bağdat arasındaki siyasi delegasyonlar ve bilimsel misyonlar aracılığıyla yapılan temas ve görüşmeler de oryantalizm için yeni bir zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda tarihte Halife Harun Reşid ile İmparator Charlemagne arasındaki temaslardan bahsedildiği ve Harun Reşid'in İmparatora bir saat armağan ettiği, bunun da Avrupa'nın bildiği ilk saat olduğu söylenmektedir. Bağdat ve Endülüs'e gönderilen tüm bu ilmî misyonlar, Batı'da bir uyanış ve kalkınmaya yol açmış, bunların başında da kilisenin katı muhalefetine rağmen Arap ve Müslüman okullarına benzer okul ve bilim akademileri kurulmaya başlamıştır. İçinde çağdaş bilimlerin öğretildiği ilim merkezleri kuran Charlemagne ve torunu Kral Charles bu amaçlarını gerçekleştirmek için Arapça, Yunanca ve İbranice bilen İngiliz "John Arigina"yı çağırarak bilimsel ve kültürel bir kampanya başlatmış, bu kampanyalarında Avrupa okullarına da Arapça ve kültürünü kavrayan veya eğitimini Endülüs'te tamamlayan öğretmenleri atamaya odaklanırken Endülüs'e Avrupalı öğrenci ve araştırmacılardan oluşan bilimsel misyonlar göndermek için çaba sarf etmişlerdir.

Bu çabalar sonuç vermeye başlamış, Doğu ile Batı arasındaki kültürel ilişkiler güçlenmiş, fen, matematik ve felsefi bilimlere ilgi duyulmaya başlanmıştır. Öyle ki, Papa II. Selvester göreve geldikten sonra Endülüs'te tahsil ettiği ilim ve bilgiyi Avrupa'da uygulamaya çalışmıştır. Dolayısıyla çeşitli bilim dallarındaki kitap, kaynak ve sanat dallarında yazılan eserlerin Latince'ye çevrilmesini emretmiş, böylece Arap-İslam medeniyeti, kilisenin reddetmesine rağmen Batı çevrelerini etkilemeye başlamıştır.²⁰ Bu tür girişimler, Avrupa'nın kalkınma temellerini hazırladığı gibi, oryantalizmin de bir sonraki aşaması için zemin oluşturmuştur.

2.2.2. İkinci Aşama (İlerleme Aşaması)

Bu dönem, oryantalizm evrelerinde tarihi bir dönüm noktası oluşturmuş, öyle ki Batı düşüncesi Haçlı Seferleri sonucunda büyük bir dönüşüme uğramış, özellikle de

¹⁹ Rodinson, Maxime, *Câzibiyyetu'l-İslâm*, Çev: İlyâs Markas, Dâru't-Tenvîr, İskenderiye, 2003, s. 15.

²⁰ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 72-73.

Endülüs Müslümanlarından etkilenecek yıpranmış kilisenin engellerinden kurtulmuş ve bilime, araştırmaya ve çalışmaya yönelik geniş ufuklar için yol almıştır. Ancak aralarındaki sık temaslara rağmen Batı, Doğu'ya olan olumsuz bakış ve dini fanatizm ruhunun artmasıyla düşmanlığını sürdürmüş, bu durum da oryantalizme yansımış ve oryantalizmin geniş çapta yayılmasına neden olmuştur. Batılı düşünür ve rahip gibi alanındaki kendisini geliştirmiş kişiler Arapçaya olan sevgilerinden değil de, Kur'an-ı Kerim'i anlayarak onun hükümlerini tartışmak ve Doğu'nun entelektüel, kültürel ve ekonomik gelişimini yakalamak amacıyla öğrenmeye başlamışlardır. Böylece XII. yüzyılın sonunda Sicilya Kralı II. Frederick²¹ ve XIII. yüzyılın ortalarında Kastilya Kralı Alfons gibi krallar Arapça ve İslami bilimlerin çalışıldığı ve okutulduğu okul, enstitü ve düşünce merkezleri kurup kitaplar tercüme ettirmeye başlamışlar, başlattıkları bu projeyi de diğer Avrupa kral ve prensleri sürdürmüşlerdir.

XIII. yüzyılın başlarında, özellikle de 1311 yılında Papa V. Clement başkanlığında Viyana'da bir konferans düzenlenmiş, bu konferansta Arapça, İbranice ve Keldani dillerini öğretecek özel okulların kurulması, diğer dinleri sorgulayacak, Hristiyanlığa davet edecek düşünür ve vaizler yetiştirilmesi gibi önemli kararlar alınmıştır. Bu okul, enstitü, üniversite gibi eğitim kurumlarından daha sonra Arap dili ve edebiyatı akademisyenleri olan Avrupalı bir öğrenci grubu mezun olmuştur. Zaman geçtikçe de bu akademisyen ve oryantalistler uzmanlaşarak Arapça kitap ve kaynaklarını Latince ve diğer dillere çevirmeye başlamışlardır. Böylece Arapça ve İslami bilimlerin Batı'ya aktarılmasıyla oryantalizme büyük katkı sağlanmıştır. Arap ve İslam dünyası Batı'nın bu hareketini görmezden gelmiş ve Batı'nın gerisinde kalmıştır. Böylece Avrupalı öğrencilerin Arapça ve İslami ilimleri öğrenmede Doğulu ya da Arap bir öğretmene ihtiyacı kalmamış, bunun yerine Avrupalı yazar ve oryantalist arkadaşlarına başvurmuştur.

Batılı öğrenciler, özellikle de İngilizler Arapça öğrenmekle kalmayıp kültürlerine kültür, bilimlerine bilgi katabilmek için Arap dilini ve edebiyatını ciddi bir şekilde incelemişler, onların çalışma ve araştırmaları da Batı ve Doğu dünyasına fayda sağlayan yeni oryantalistlerin eserleri gibi ele alınmıştır. XIV. yüzyılın başında Viyana Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda Arap Dili ve Edebiyatı ve İslami ilimler ile ilgili okul, enstitü ve üniversitelerin kurulmasına başlanmış Doğu okullarında izlenen

²¹ Schacht, Joseph-Bosworth, Clifford, *Turâsu'l-İslâm*, s. 11, Çev: M. Zuheyr es-Semhûrî, Huseyn Mûnis, el-Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûni ve'l-Âdâb, Kuveyt, 1978, I, 42.

sistem Avrupa okullarına da uygulanır hale gelmiş, bu karardan sonra da oryantalizm iki yüzyıl içinde büyük ilerleme katetmiş ve ilerleme aşaması da burada sona ermiştir, çünkü Doğu okul ve enstitüleri, neredeyse çoğu Batı da kurulmuş, ancak çeviri ve araştırma faaliyetleri manastır ve kiliselerde sınırlı kalmıştır.²²

Önceki durum özetlenecek olursa, Haçlı Seferleri, Sicilya Kralı II. Frederick'in faaliyetleri, Viyana Konferansı ve XV. yüzyılda Gutenberg matbaasının ortaya çıkmasının, bu aşamada oryantalizmin ilerlemesine ve gelişmesine büyük katkı sağladığı görülmektedir.

2.2.3. Üçüncü Aşama (Yayılma ve Genişleme Aşaması)

Arap ve İslam kültürünün Batı çevrelerinde yaygın bir şekilde yayılması ve matbaanın bilim alanlarına girmesiyle birlikte Avrupa'da oryantalizm adına büyük bir sıçrama yaşanmıştır. XV. yüzyılın başlarında özellikle de 1514 yılında Venedik'te basılan ilk Arap harfli kitap olan “el-Sawy Namazı” kitabı basılmıştır.²³ Özellikle matbaanın Batı'da yayılmasından sonra, bilim çevrelerinde ve merkezlerde büyük bir hareketlilik oluşmuş ve oryantalizm hızlı bir şekilde gelişmiş ve oryantalizme dair geleceğe doğru yeni bir adım atılmıştır. Kısa sürede Arapça öğretimi için okul ve enstitüler açılmış ve İslami ilimler ve Arap edebiyatı Avrupa'da yayılmaya başlamış, Arapça alanında yazılan değerli kaynakları basmak ve yayınlamak için matbaalar kurulmuş, bilgin, yazar ve rahipler, Arapça nadir el yazmalarını elde etmeye, yayınlamaya ve bu eserleri masrafları kendilerine ait olmak üzere basmaya başlamışlardır.²⁴

Bu durum oryantalizmin gelişmesine büyük katkıda bulunmuş, oryantalistler için de Doğu dilleri önemli hale gelmiştir. Bu gelişmede de Batı üniversite, okul ve enstitülerinde Arapça bölümlerinin kurulmasının büyük etkisi olmuştur. Böylece oryantalistler daha ciddi ve doğru araştırma, yazı ve inceleme çalışmalarına başlamışlar ve bilglerinde hakikat ve güven doğrultusunda önceki aşamaların aksine nefsin kapris ve içgüdülerinden kurtularak geçmiş yüzyılların ve aşamaların hatalarını düzeltmeye başlamışlardır. Bu aşama, özellikle VIII. yüzyılda Arapça sözlüklerin ve gramer kitaplarının toplanması, elyazmalarının yayımlanması, Doğu, Arap tarihi ve edebiyatı araştırmaları ve kazıları da ilgilendiği için kendini diğer aşamalardan farklı kılmıştır.²⁵

²² Schacht, Joseph-Bosworth, Clifford, *Turâsu'l-İslâm*, I, 45.

²³ Cîrâ, Yûsuf, *Târihu Dirâseti'l-Luğati'l-'Arabiyyeti fî Ūrubbâ*, s. 15.

²⁴ Cîrâ, Yûsuf, *Târihu Dirâseti'l-Luğati'l-'Arabiyyeti fî Ūrubbâ*, s. 20.

²⁵ Levis, Bernard, *Târihu İhtimâmi'l-İnkilâzi bi'l-Luğati'l-'Arabiyye*.

Oryantalist hareket, özellikle Osmanlı fetihlerinin Balkanlar'a doğru genişleyip Viyana surlarına varması, Arap dünyasına gıptayla takip eden Batılı ülkelerle çatışmalara girmesi ve Osmanlılar'ın bazı Avrupalı uzmanları kullanarak bu devletlerin Osmanlı devletinde geniş imtiyazlar elde etmelerinden sonra canlanmış ve Batı'nın sömürgeci emelleriyle bağlantılı hale gelmiştir.²⁶

Oxford ve Cambridge Üniversitelerinde Arap Dili ve Edebiyatı öğretimi için bölümlerin kurulmasıyla Oryantalizm daha da gelişerek özellikle İngiltere ve Fransa'dan öğrenci akınına uğramış, bu durum da diğer Doğu dillerinde de özel bölüm oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. Neticede bunun etkisi de diğer Avrupa ülkelerine yayılmış, bu durumda özellikle Arap coğrafyasında sömürgeci emelleri olan Fransa ve İngiltere gibi ülkelere ait merkezlere olan ilginin artmasına neden olmuştur.²⁷

2.3. Oryantalizmin Amaçları

Her bilim dalının kendine özel hedef ve amaçları olduğu gibi oryantalizmin de kendine özel hedef ve amaçları bulunmaktadır. Oryantalizmin kimi ulus ve devletler tarafından sömürge alanında dini amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanılması onu diğer bilim dallarından farklı kılmıştır. Oryantalizmin; tarihi, dini, ekonomik, kültürel, akademik, ideolojik ve seyahat olmak üzere birçok amacı bulunmaktadır, ancak bunların başında şu amaçlar gelmektedir:

2.3.1. Tarihi Amaç

Savaştan barışa, sevgiden nefrete, çöküşten kalkınmaya kadar farklı yelpazede ilerleyen Doğu ile Batı arasındaki ilişki çok eski tarihlere dayanmaktadır. Batı'nın kültürel yapısı ve yaşam felsefesinin ortaya çıkardığı sömürme ve açgözlülük, İslam'ın yayılmasıyla birlikte hızla boy göstermeye başlamıştır. Bu çatışma savaşlarla başlayıp düşünce, inanç ve felsefe çatışmasına dönüşmüş, daha sonraları İslam medeniyetinin şahlanmasıyla da Batılı alim ve düşünürler bu medeniyeti her yönüyle incelemeye ve araştırmaya başlamışlardır.²⁸

²⁶ Harbûtlî, 'Alî Husnî, *el-Musteşrikûn ve't-Târîhu'l-İslâmî*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, Kahire, 1988, s. 35.

²⁷ Harbûtlî, 'Alî Husnî, *el-Musteşrikûn ve't-Târîhu'l-İslâmî*, s. 74-75; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 430.

²⁸ Arslan, Emîr Şekîb, *Limâzâ Teahhare'l-Muslimûn*, Dâru'l-Fikri li'l-Cemî', Beyrut, 1969, s. 14-16; Nedvî, Ebû'l-Hasen, *Mâzâ Hasira'l-Âlemu bi'nhitâti'l-Muslimîn*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut,

Tarihteki Endülüs'ün fethi, Haçlı seferleri, Moğol saldırısı, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul fethiyle birlikte Avrupa'ya yönelmesi ve hilâlin yükselişi, ardından Vasco de Gama'nın Ümit Burnu'nu keşfetmesi gibi olayların akabinde Batı'nın Doğu'nun üstünlüğünü kabul etmemesi ve ona nefret duyması nedeniyle Napolyon Bonapart'ın, daha sonra da İngiliz ve Hollandalılar'ın Doğu'ya düzenledikleri sömürge ve istila amaçlı seferlerde ticari, siyasi ve kültür merkezleri kurarak Doğu'nun bilim ve kültür mirasını ele geçirip yeraltı kaynaklarını sömürmeyi amaçlamışlardır. Bütün bu olayların Oryantalizm eğilimlerinin ortaya çıkmasında büyük etkisi olmuştur.²⁹

2.3.2. Ekonomik Amaç

İnsan doğası gereği gördüğü ve karşılaştığı her şeyi kontrol etmeyi sever ve istediğini bazen nezaketle bazen de zorla elde etmek ister. Arap ve İslam coğrafyası konumu ve kaynakları açısından zengin olduğu için de Batı'nın dikkatini çekmiş Doğu'nun ekonomik yönlerini kontrol etmek ve sömürmek için Doğu'ya yönelik ticari ve askeri seferler düzenlemişlerdir.³⁰

Doğu'yu parçalamak ve amaçlarına ulaşmak için her şeyi göze alan Batı, bu seferler sayesinde Doğu'nun seviyesine çıkabilmek için Doğu'nun dillerini, kültürünü ve ona bağlı medeniyet ve bilimleri öğrenmesi gerektiğini anlamış, bu hedeflerine ulaşabilmek için elinden geleni yapmıştır. Bu yüzden tüccar olarak milletin eğilimleri ve fikri çabaları üzerinde doğal etkileri olan karlı ticaretin peşinden koşarak ticaretle uğraşmış, Doğu'nun dillerini ve edebiyatını öğrenmiş, daha çok bilgi sahibi olmak ve nihai gayelerine ulaşmak için de enstitü, okul ve dernekler kurmuştur.³¹

Sömürgeci ve ekonomik amaçlar için, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde ve Batı'nın Doğu'yu kontrol etme, gücünü azaltma, topraklarını işgal etme ve zenginliğini sömürme girişiminde tehlikeli bir döngü oluşturan Batı, Doğu ile kesin bir savaşa girmeye ve onu kontrol etmek için hazırlanmaya başlamıştır. Bütün bunlara dilini, bilimlerini,

1967, s. 88-111; Cundî, Enver, *el-İslâm ve Hereketu't-Târîh*, er-Risâle Matbaası, Beyrut, 1968, s. 427.

²⁹ Arbery, John Arthur, *el-Musteşrikûnu'l-Beritâniyyûn*, s. 14; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Mu'âsir*, s. 43-44.

³⁰ Rodinson, Maxime, *Sûretu'l-'Âlemi'l-İslâmiyyi fi 'Urubbâ*, Mecelletu't-Talî'a, Şubat Sayısı, 1970, s. 57.

³¹ Arbery, John Arthur, *el-Musteşrikûnu'l-Beritâniyyûn*, s. 14; en-Nedevi, Ebû'l-Hasen, *es-Sirâ'u beyne'l-Fikretî'l-İslâmiyyeti ve'l-Fikretî'l-Garbiyye*, Dârun-Nedve, Lübnan, 1968, s. 195; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Mu'âsir*, s. 46; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 45.

sanatlarını, edebiyatını ve medeniyetini öğrenerek başlamış, ardından da İslam coğrafyasının belirli bölgelerine Haçlı Seferleri düzenlemiştir. Önce Müslümanları Endülüs'ten çıkarmayı başarmış, ardından da bir takım hamlelerle Arap ve diğer İslam coğrafyasına akın etmeye başlamıştır. Çünkü Batı sömürgeciliğinin korktuğu şey, kendisine engel olan, sömürgelerinin yayılmasını sınırlayan fikir ve inançlardır, bu inançların başında da İslam dini gelmektedir.³² Bu nedenle sömürgecilik bu hareketi ele geçirmeye çalışmış, sömürdüğü ülkelerin başlarına kendi yandaşlarını getirerek işini daha da kolaylaştırmış, Doğu ülkelerindeki konsoloslari ise o liderlerin yardımcıları ve danışmanları olmuşlardır.³³

Bütün bu etkenlerin sömürgeciliğin ve oryantalizmin önünü açtığı, oryantalist ve misyonerlerin görevlerini kolaylaştırdığı ve amaçlarına ulaşmak için de onlara para ve güç sağladığı görülmektedir.³⁴

2.3.3. İdeolojik ve Dinî Amaç

Her türlü fikir, grup, kurum, hükümet veya devlet, ister ideolojik ister dini olsun, ilke ve temellere dayanmakta olup, bu ilke ve temeller de aslında oryantalizmin temelini oluşturmaktadır. Bu amaç ve hedeflere ulaşmak için de her türlü gayrimeşru yol ve yöntemi meşru gören, böl ve yönet gibi ilkelerle görüşlerini ortaya koyan, Machiavelli (ö. 1527), Nietzsche (ö. 1900), Herzl (ö. 1904) gibi filozof ve düşünürlerin fikirleri de büyük rol oynamıştır.³⁵

İslamla birlikte cehaletten kurtulan Doğu, ilmi, fikrî, iktisadî ve sosyal gelişime doğru yol almış, bunun etkisiyle de dünyanın dört bir yanından insanlar Doğu'ya akın etmeye başlamıştır. Öğrenim ve ilim merkezlerinden yararlanmak için Jarir, Scott, Bacon gibi düşünürler Doğudaki enstitü, bilim merkezleri ve okullarına yönelip kendilerini, Arap dili ve edebiyatını ve İslam'ı öğrenmeye adanmışlar, bunu yaparken de amaçları Doğu'nun bilim ve kültürünü öğrenir öğrenmez kendi ülkelerine taşımak, Batı'da Arap dili ve edebiyatını öğretmek için enstitü ve okullar kurarak orada araştırmalar yapmaktır.³⁶ Ancak Doğu ülkelerine gönderilen misyonerler, doğu dillerinin ve

³² Ahmed eş-Şarabâsî, *et-Tasavvuf 'inde'l-Musteşrikîn*, Nûru'l-Emel Matbaası, Kahire, 1966, s. 7.

³³ Zekeriyâ, Zekeriyâ Hâşim, *el-Musteşrikûn ve'l-İslâm*, el-Meclisu'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire, 1965, s. 20; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 39-42.

³⁴ Behhî, Muhammed, *el-Fikru'l-İslâmiyyu'l-Hadîsu ve Sılatuhû bi'l-İsti'mârî'l-Ğarbî*, s. 533.

³⁵ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 47.

³⁶ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 48; Cîrâ, Yûsuf, *Târihu Dirâseti'l-Luğati'l-'Arabiyyeti fi'Ürubbâ*, s. 7.

edebiyatının öğretilmesinde önemli bir rol oynarken, bu ilim ve edebiyatlar hakkındaki bilgi, tartışma ve münazaraları, kendilerine özel kılıp, halkın bu bilgilere ulaşmalarını engellemişlerdir.³⁷

Haçlı Seferleri düzenlemekle Doğu'ya hakim olmanın mümkün olmadığını anlayan Batı dünyası, Avrupa'da enstitü, okul ve üniversiteler kurma yöntemine başvurmuş, böylece Batı'nın Doğu'ya yönelmesine, filozof ve kimi ekollerin etkisiyle oryantalizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁸

2.3.4. Akademik Amaç

Bilim ve araştırma oryantalizmin en önemli amaçlarından biridir. Zira Avrupa'nın Orta Çağ'daki karmaşık durumu, halklarını, özellikle de aydın ve fikir insanlarının özlemlerini tatmin etmemektedir. Orta Çağ karanlıklarından kurtulmanın yolunu dış dünyada arayıp, özellikle de Doğu'daki gelişim ve ilerlemeyi dikkate almanın gerekli olduğuna inanıp, Batı'nın kalkınmasının ancak insanlığın kültür ve mirasını temsil eden İslam medeniyetini kavramaktan geçtiğini düşünmüşlerdir. İslam medeniyetinin en parlak çağında kaydettiği gelişim ve ilerleme, yeryüzünde eşi benzeri görülmeyen bir hazineye dönüşmüştür, çünkü o bölge medeniyet ve kültürlerin inşa edildiği, dil ve felsefelerin ortaya çıktığı, bilim ve sanatların doğduğu bir coğrafya olarak kabul edilmiş olup, İslam medeniyeti de bu bölgenin geçmişi ve geleceği arasında köprü görevi görmüştür. Bu değer, gelişim ve başarılar Batılı bilim adamlarını uyandırmış, Batılı bilim adamları bu sırları keşfetmek ve incelemek için İstanbul, Bağdat, Şam ve Endülüs'teki ilim merkezlerine yönelmiş, oradan da memleketlerine bir ilim meşalesi olarak dönmüşlerdir. Böylece ilim, felsefe, edebiyat gibi gerçekler yayılırken de, halklar bilim, gelişim ve ilerlemeye doğru dev adımlar atmışlardır.³⁹

Az da olsa oryantalistlerden bir grubu milletlerin medeniyet, din, kültür ve dillerini öğrenme arzusundan dolayı oryantalizme yönelirken, İslam'ı ve onun değerlerini anlamada diğerlerinden daha az yanılmışlardır. Çünkü onlar kasıtlı olarak yanlış yönlendirilmedikleri ve çarpıtılmadıkları zaman araştırmaları gerçeğe ve sağlam bilimsel yönetime daha da yakın ve uyumlu olmuştur. Nitekim aralarında -sayıları çok olmasa bile-

³⁷ Behhî, Muhammed, *el-Fikru'l-İslâmiyyu'l-Hadîsu ve Sılatuhû bi'l-İsti'mâri'l-Ğarbî*, s. 533; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 34-35.

³⁸ Herrâvî, Huseyn, , *el-Mustesrikûn ve'l-İslâm*, s. 11-12

³⁹ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*, s. 52-51; en-Nemle, 'Alî b. İbrâhîm, *el-İstişrâk fi'l-Edebiyyâtî'l-'Arabiyye*, s. 33; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 47.

İslam dinini seçenler olmuştur. Hadd-i zatında bu tür araştırmacıların bağımsız ve güdümsüz olarak yaptıkları çalışma ve araştırmalar, din adamları, politikacılar ve diğer araştırmacılar tarafından kabul görmemiştir.⁴⁰

Orta Çağ'da Doğu dillerini öğrenime yönelmenin amaçları dini ve askeri iken, daha sonra bilimin ve Doğu sanatlarının değerli hazinelerini keşfetmeye yönelik bilimsel amaçlara meyil artmıştır. Bu çalışmaların ilerlemesi ile Doğu ve Batı ülkeleri arasındaki bilimsel ilişkiler daha da güçlenmiş, oryantalistlerin de Doğu'ya karşı olumsuz görüşlerinin değişmesinde önemli farklılıklar oluşmuştur.⁴¹ Endülüs'teki İslam medeniyeti merkezlerine Batı'dan bilimsel misyonlar gönderilmeye başlanmış, bu misyonların ilki, Fransa Kralı VI. Louis'in kuzeni Prenses Elizabeth'in başkanlığındaki bir Fransız misyonu, ikincisi ise Galler'in sahibi Prens George'un kızı Prenses Douban başkanlığındaki İngiliz misyonu, ve üçüncüsü ise İspanya'nın bazı eyaletlerinden oluşmuştur.⁴²

Batılıların Arapça ve İslami bilimlere olan ilgileri, XII. yüzyılda Paris'te Doğu dillerini öğretmek amacıyla bir okulun kurulmasıyla başlamış, bu okullardan da fen bilimlerini incelemeye ve gerçeğe ulaşmak için deneylere güvenmeye teşvik eden "Roger Bacon" gibi Arapça bilimleri hayranı bilginler çıkmaya başlamış, bu durum da Batı medeniyetine büyük katkı sağlamıştır.⁴³

2.4. Oryantalizmin Araçları

Her bilim dalının bilgi, kural, yöntem ve ilkelerini yaymak, zenginleştirmek ve korumak için kendine özel araçları olduğu gibi, oryantalizmin de kendine özel araçları bulunmaktadır. Bu araçların başında da akademik çalışmalar, gazete ve dergiler, konferanslar ve ilmi kurumlar olmak üzere birçok araçlar gelmektedir.

2.4.1. Akademik Çalışmalar

Eğitim, Doğu araştırmaları ve dilleri ile ilgili üniversitelerde bölüm ve lisansüstü programların açılması, çeşitli konferans ve entelektüel toplantıların düzenlenmesi, okul

⁴⁰ es-Sibâ'î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve'l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ 'aleyhim)*, Dâru'l-Varrâk, Beyrut, ty. , s. 24-25; Habenneke, 'Abdurrahmân Hasen, *Ecnihatul-Mekri's-Selâseti ve Havâfihâ*, s. 131-132.

⁴¹ Cîrâ, Yûsuf, *Târihu Dirâseti'l-Luğati'l-'Arabiyyeti fî Ūrubbâ*, s. 52.

⁴² Harbûtlî, 'Alî Husnî, *el-Musteşrikûn ve't-Târihu'l-İslâmî*, s. 29.

⁴³ Hasen, Hasen İbrâhîm, *el-Futûhu'l-İslâmiyye ve Eseruhâ fî Tekaddumi'l-Medeniyye*, er-Risâle Dergisi, s. 146, 20.04.1936.

ders kitaplarının yazımı gibi çalışmaları içeren akademik çalışmalar oryantalizmin araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bütün bunların amacı, yeni neslin zihinlerine ulaşarak onları Batının bilim kurumlarında öğrenmeye teşvik etmek, fikir ve inançlarını kabullenmek ve kendi yurtlarına döndüklerinde de bu fikir, inanç ve ilkeleri kendi bölgelerinde yaymaktır. Akademik çalışmanın oryantalizm düşünce ve ilkelerinin yayılmasında önemli rolü olduğundan oryantalistler genel olarak Doğu, özellikle de Arap üniversitelerinde çalışmaya başlamış Schacht, Nallino, Guidi, Santillana, Houdas gibi oryantalistler o üniversitelerde farklı seviyelerde görevlerde bulunmuş, Batı kültürü hayranı olan bir neslin yetişmesine katkı sağlamışlardır.⁴⁴

2.4.2. Kitap, Sözlük ve Ansiklopedi Çalışmaları

Yazmak, kitap telif etmek oryantalistlerin çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki dil, edebiyat, inanç, sanat ve kültür açısından Doğu ile ilgili karşılaştıkları her şey hakkında yazan oryantalistlerin, 1900-1950 yılları arasında Doğu hakkında yazdıkları eser sayısı yaklaşık altmış bini bulmuştur. Bu eserlerden bazıları bilimsel ve metodolojik olarak doğru bir şekilde yazılırken, çoğu da özellikle İslam dini ve Arapça ile ilgili konularda metodolojik ve bilimsel hatalarla doludur. Bu hataların nedeni ise ağırlıklı olarak Arapça bilgi eksiklerine rağmen araştırmalarında Batı metodolojisine güvenmeleridir. Sözlükler konusunda ise, oryantalistler, düştükleri birçok hataya rağmen, araştırmacılara önemli hizmetler sunarak ve Arapça kütüphanesinde büyük bir boşluğu doldurarak bu konuda eşsiz ve büyük çabalar sarf etmişlerdir. 1913-1938 yılları arası yayımlanan “*Encyclopedia of Islam*”, Josef Von Hammer-Purgstall’ın içerisinde 9915 yazar ve şairden tercüme ettiği “*Arap Edebiyatı Tarihi*”, Fischer’in eski Sami dilleriyle karşılaştırmalı edebi sözlüğü “*Mu‘cem târîhî li-luğati‘l-edebi‘l-‘Arabiyye*” ve Wensinck’in “*el-Mu‘cemu‘l-Mufehres li-Elfâz‘l-Hadîsi‘n-Nebevî*” gibi sözlükleri o örneklerden bazılarıdır. Daha sonra bu sözlük ve eserlerin çevirisi ve baskısı yapılarak Arapça ve İslami araştırmalarda araştırmacılara önemli kaynak olarak sunulmuştur.⁴⁵

⁴⁴ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 48-49; Sibâ‘î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve‘l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ ‘aleyhim)*, s. 34.

⁴⁵ Sibâ‘î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve‘l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ ‘aleyhim)*, s. 34-35; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 52-53.

2.4.3. Gazete ve Dergiler

Gazeteler ve dergilerin, bilgileri özet halinde ve hızlı bir şekilde yaymasından dolayı, oryantalistler birçok dergi çıkararak gazetecilik çalışmalarına yönelmişlerdir. Fransa'da yayınlanan “*el-‘Ulamâ*” gazetesi de dâhil olmak üzere Amerika ve yine Fransa'da yayımlanan “*The Muslim World*”, “*Journal Asiatique*”, “*Journal of the Royal Asiatic Society*”, “*Journal of American Oriental Society*” dergileri ve Kahire'deki Fransız Doğu Arkeolojisi Enstitüsü Bülteni ve Hammer-Purgstall’ın katkılarıyla Viyana’da 1809-1818 yılları arasında “*Kunûzu ‘ş-Şark*” adı altında yayınladığı dergi şarkiyatçılıkla ilgili ilk dergilerdendir.⁴⁶

2.4.4. Oryantalizm Konferansları

Oryantalist konferanslar Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde bulunan oryantalistlerin çalışmalarını bir araya getiren ve canlanmasına katkıda bulunan araçlardan biri olmuştur. Uluslararası ve bölgesel olmak üzere iki düzeyden oluşan bu konferanslar, oryantalistlerin birbirleriyle tanışma, çabalarını birleştirme ve görüşlerini organize etme açısından önemli bir fırsat haline gelmiştir. Uluslararası konferansların ilki Fransız Leon de Rosny çağrısıyla 1873 yılında Paris’te düzenlenmiş, bu konferansı 25 ülkeden 85 üniversite, 96 ilmi kuruluş ve 900 düşünürün katılımıyla gerçekleşen Oxford konferansı takip etmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri’ne mensup oryantalistlerin kendi aralarında düzenledikleri 1937’deki Leningrad (şimdiki adı Sankt Peterburg) ve 1958’deki Taşkent konferansları da Uluslararası konferansların yanı sıra bölgesel konferanslara örnek olarak zikredilebilir. Bu tür konferanslar oryantalizm çalışmalarını daha aktif duruma getirmek, eski oryantalistlerin çalışmalarını muhafaza etmek ve yeni nesil oryantalistlere ışık tutmak için önemli araç haline gelmiştir.⁴⁷

2.4.5. İlmî Kurumlar

Oryantalistlerin, Arap ve Müslüman bilgin ve düşünürlerle doğrudan temas kurmalarını sağlayan araçlardan biri olan ilmi kurumlar, bazı oryantalistlere ait edebi ve dilbilimsel eserler nedeniyle Arap ve Müslüman düşünürlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Nihayetinde bu durum da onların Arap Dil ve Bilim Kurumları’na girmesine, böylece de

⁴⁶ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 53-54; es-Sibâ’î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve ‘l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ ‘aleyhim)*, s. 34-38.

⁴⁷ Sibâ’î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve ‘l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ ‘aleyhim)*, s. 35; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 54-56.

oryantalizm düşünce ve fikirlerin bu kurumlara girmesine neden olmuştur. Arap Dil ve Bilim Kurumları'na üye olan bu oryantalistlerin en önemli özellikleri Arapçaya hâkim olmaları ve dilbilimsel alanlarda birçok verimli eserlerinin bulunmasıdır. Haliyle bu durum Doğulu araştırmacıların, yeni fikir ve düşüncelerinden istifade etmek için kendilerine yönelmelerine neden olmuştur. Kahire İlim Kurulu Kurucu Üyesi olan Hamilton Gibb, yine Kahire'deki Arap Dil Kurumu Üyesi İtalyan Carlo Nallino ve Fransız Louis Massignon, Irak İlim Kurulu Üyesi Alfred Guillaume ve Suriye İlim Kurulu Üyesi olan Asin Palacios gibi oryantalistler Arap Dil ve Bilim Kurumları'nda üye olan veya başkanlık yapanlardan bazılarıdır.⁴⁸

2.5. Oryantalistlerin Arapça ve İslami Araştırmalarda İzledikleri Yöntemler

Her bilim dalı ve bilim adamının kendine özel yöntemleri olduğu gibi, oryantalizm ve oryantalistlerin de kendilerine özel yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemlerin başında da tarihsel, analitik, projektif, etkileme ve etkilenme, eşleştirme ve karşılaştırma yöntemleri gelmektedir.

2.5.1. Tarihsel Yöntem

Tarihsel yöntem oryantalistlerin İslami bilimlerde araştırmalara uyguladıkları, tarihsel ya da toplumsal gerçeklerin sınıflandırılması, düzenlenmesi, daha sonra bildirilmesi ve düşünce olgusunun kendisi olarak tanımlanmasıdır. Tarih, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatın tüm yönlerini kapsayacak şekilde genel, siyasi veya düşünce yönü içerecek şekilde özel olabilmektedir. Oryantalistler, Arap ve İslam araştırmalarını ele alırken tarih yöntemini uygulamışlar, İslam tarihini ve şahsiyetlerini sınıflandırdıklarında Batı zihniyetine göre araştırmışlardır. Örneğin Hz. Peygamber'den bahsederken, onu Kureyş rejimini ortadan kaldırmaya çalışan, Arap Yarımadası'ndaki iktidarı ele geçirmeye uğraşan ve siyasi hedefleri olan zengin bir tüccar olarak tanımlamışlardır.⁴⁹

Aynı şekilde Eş'ârî (ö. 324/934-5), İbn Sînâ (ö. 428/1037) ve Gazâlî (ö. 505/1111) gibi İslam düşünürlerinden bahsettiklerinde onları düşünce ekolleri olarak tanımlamışlar. Bu doğru değildir, çünkü bu insanlar belirli bir bilim veya mezhepte uzmanlaşmamışlardır. Oryantalistler ise, tarihsel yöntemin İslam medeniyetine ve kültürüne uygulanmasından, bilgi ve birikim elde etmeyi amaçlıyorsa, o zaman fikri

⁴⁸ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 56-58; es-Sibâ'î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve'l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ 'aleyhim)*, s. 34.

⁴⁹ Habenneke, 'Abdurrahmân Hasen, *Ecnihatü'l-Mekri's-Selâseti ve Havâfihâ*, s. 14

olguları Kur'an ve Sünnet gibi kaynaklarına geri döndürmek zorundadır, böyle yapmadığı zaman doğru bilimsel sonuçlar elde etmek mümkün değildir. Tarihsel yöntemin dini bir çevrede ortaya çıkması ve dış etkenlerden etkilenmesi nedeniyle Hristiyanlığı araştırmak için bu yöntem Avrupa'da uygulanmıştır. Bu uygulama araştırmacının ilk Hristiyanlığın oluşumundaki temel unsurları ortaya çıkarmasına imkan tanır. Bununla birlikte Oryantalistler bu yöntemi ideal olan ve maddi olmayan, İslami entelektüel olgulara uyguladığında, bunun bilimsel sonuçlarının gerçeği yansıtmayacağını bilmektedir.⁵⁰

2.5.2. Analitik Yöntem

Oryantalistlerin İslami ilim ve araştırmalara uyguladıkları analitik yöntem, entelektüel olgunun, oluşturulan heterojen bir dizi faktör ve olgu içinde sentezlenen ve uzlaştırılan bir dizi unsura bölünmesidir. Bu yöntem düşünce olgusunu parçalayarak onu sosyal, siyasi ve dini durumlara göre nitelendirerek ana unsurlarına dönüştürmektedir. Oryantalist, mizacından, karakterinden, kültüründen ve dininden etkilenerek bu yöntemi, İslami araştırmalarda uygularsa, buradan olumsuz ve yanlış sonuçlara ulaşacaktır, çünkü Hristiyanlık, hayatın bütün yönlerini değil de sadece manevi yönünü düzenlemektedir. Ancak sorun, bu yöntemin insanın maddi ve manevi yönlerini ayırt etmeyen, kamusal ve özel hayatın tüm yönlerini düzenleyen İslam dinine ve araştırmalarına uygulanmasıdır. Bu nedenle, bu yöntemi ilim dallarına özellikle de İslami ilimlere uygulamak, inanç, fikir ve dinlerde daha fazla dağılmaya, kafa karışıklığına ve durgunluğa yol açmaktadır.⁵¹

2.5.3. Projektif yöntem

Projektif yöntem, araştırmacı veya oryantalistin kendi kapris ve eğilimlerine tabi olması, içinde büyüdüğü çevrenin etki ve izlenimlerinden kurtulamamasıdır. Aklı olgularda ve diğer şeylerde, ilkelere ve bilimsel varsayımlara aykırı olsa bile, aklının ve düşüncesinin algıladığından başkasını görmez. Oryantalistler, projektif yöntemi İslami ilimlere uygulamışlar, sonuç olarak da ilim ve akılla ilgisi olmayan yanlış sonuç ve hükümler ortaya çıkmıştır, çünkü bu yöntemde oryantalistler akla ve mantığa değil de, kapris ve önyargılarına kapılıp kendi kültür ve yöntemlerini en uygun, en doğru ve diğer

⁵⁰ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 166-167; Vağlîsî, Yûsuf, *Menâhicu'n-Nakdi'l-Edebi*, Jusûr Yayınevi, Cezayir, 2007, s. 15-16; 'Amâyera, İsmâîl Ahmed, *el-Musteshrikûn ve'l-Menâhicu'l-Luğaviyye*, Hanîn Yayınevi, Amman, 1992, s. 21.

⁵¹ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 168-169.

kültür ve yöntemlerden daha üstün olarak görmüşler. Bu durum da oryantalistlerin tarafsız olmamasından kaynaklı doğru sonuçlar ortaya çıkarmamıştır.⁵²

2.5.4. Etkileme ve Etkilenme Yöntemi

Oryantalistler etkileme ve etkilenme yöntemini yenilikçi bir şekilde uygulamışlardır. Öyle ki onlar vahyi, İslam felsefesini, İslam fıkhnı ve Hz. Peygamber'in sünnetini uygulandıkları etkileme ve etkilenme yöntemlerine göre dış etkenlerden ve sebeplerden türetilmiş olduğunu vurgulamışlardır. Bu yöntem, İslam medeniyetinin başka kaynaklardan geldiğini iddia ederek, İslam dininin ve İslam bilimlerinin gerçekliğini inkâr etmektedir. Oryantalistler, bu yöntemi din usûlü ilmine uyguladıklarında, örneğin bilgi, kudret ve hayat olmak üzere bu üç sıfatın Hristiyanlıktaki üç şahıstan türediğini, İslam tasavvufunu da, aralarındaki benzer unsurlardan dolayı İslam felsefesinin Fars veya Hint kökenlerine dayandığını, İslam felsefesinin de kaynağının Yunan felsefesi olduğunu iddia etmektedirler. Oryantalistler kendi çevrelerindeki Avrupa medeniyetinin Yunan uygarlığının yıkıntıları üzerine kurulduğunu görmüşler, bu görüşlerini de etkileme ve etkilenme yöntemi çerçevesinde İslam medeniyetine uygulamaya çalışmışlardır. Ancak bu büyük bir yanılgı olmakla beraber köklü ve sağlam bir temele dayanan İslam medeniyetini ve ilkelerini yok etmeyi amaçlamaktadır.⁵³

2.5.5. Eşleştirme ve Karşılaştırma Yöntemi

Oryantalistler, Arapça ve İslami metinleri incelerken eşleştirme ve karşılaştırma yöntemini uygulamışlardır. Birden fazla dile hâkim olmaları, binlerce el yazması bilgisi ve birçok yazıt ve antik eseri keşfetmeleri nedeniyle bu alanda başarılı olmuşlardır. Oryantalistler bu yöntemi topladıkları metinleri birbirleriyle karşılaştırarak, metinlerin çevirisini veya tahkikini yaparak bu metinlerden bilimsel sonuç ve bulgular elde etmeye çalışmışlardır. Ancak bu yöntemde hata ve değişiklikten muaf tutulmamıştır, çünkü oryantalist, bilimsel bir varsayımın geçerliliğini ve doğruluğunu kanıtlamak için önceki

⁵² Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 169-170; 'Azzûzî, Hasen, *Âliyyâtu'l-Menheci'l-İstişrâkiyyi fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, İnfoprint Matbaası, Fas, 2007, s. 37-38; Habenneke, 'Abdurrahmân Hasen, *Ecnihatü'l-Mekri's-Selâseti ve Havâfihâ*, s. 148.

⁵³ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 170-171; 'Azzûzî, Hasen, *Âliyyâtu'l-Menheci'l-İstişrâkiyyi fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, s. 26-28; Habenneke, 'Abdurrahmân Hasen, *Ecnihatü'l-Mekri's-Selâseti ve Havâfihâ*, s. 142.

bulgulara uygulanan hükümleri İslam dini ve Arapça metinlerine de uyarlamaya ve tahmin etmeye çalışmış, bunda da bariz bir hataya düşmüştür.⁵⁴

2.6. Oryantalizm Ekolleri

Oryantalizm çalışmaları kültürel, politik, felsefi, dini ve ekonomi gibi medeniyetin her türlü konu ve yönlerine odaklanmıştır. Her oryantalizm ekolünün kendine özel ilke ve eğilimleri bulunmaktadır. Örneğin Fransız ve Hollanda Oryantalizmi, dilsel ve edebi yönlerle ilgilenirken, Alman ve Fransız ekolü, Arap medeniyetindeki bilimsel konuları araştırmak ve incelemekle, İngiliz ve Alman Oryantalizmi, İslam dini ve inanç konularıyla, Rus Ekolü ise kültür mirasına odaklanmıştır. Burada her ekolün gelişimi ve özellikleri özetlenerek sunulacaktır.

2.6.1. Fransız Ekolü

Fransız ekolünün oryantalizmde önemli yeri bulunmaktadır. XVI. yüzyılda, Fransa'nın Mısır Büyükelçisi Andrea Doria'nın, ilk defa Kur'an-ı Kerim'i Fransızca'ya tercüme etmesi,⁵⁵ Paris'te "Reims" ve "Chartres" gibi okullarının yanı sıra Sorbonne Üniversitesi'nde Arapça ve İslami araştırmalar merkezlerinin kurulması bunun en önemli göstergesidir.⁵⁶ Sonraki dönemlerde, özellikle de Fransızların Mısır seferi ve Cezayir işgali sonrası Arapça ve İslami ilimlere ilgi daha da artmış, bu da Fransız oryantalizm ekolünün yükselişine yol açmış, "Description de L'Egypt" gibi Doğuyla ilgili eserlerin ve oryantalistlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵⁷

Fransız Oryantalizm ekolünün öne çıkan özelliklerinden biri daha kapsamlı ve çok yönlü olmasıdır, çünkü Doğu bilimlerini her yönüyle araştırmış ve incelemiş olup coğrafi yönden de bir bölgeyle sınırlı kalmayarak Doğu'yu tamamıyla ele almışlardır. Arap dil ve edebiyatıyla da ilgilenirken, konuşma dilini fasih Arapçayla değiştirmeye çalışmış, sadece Arap dili ve kültürünü incelemekle sınırlı kalmayarak İran ve Türklerin kültür mirasını da ele almıştır.⁵⁸ Bu ekolün önde gelen oryantalistleri şunlardır:

⁵⁴ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 171.

⁵⁵ Fück, Johann, *Târîhu Hareketi'l-İstişrâk*, Çev: 'Omar Lutfi el-Âlim, Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Beyrut, 2000, s. 79.

⁵⁶ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 107; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 84-85.

⁵⁷ Zâlimî, Hâmid, *Kitâbatu'l-Mustesrikîn 'an Nitâcihim*, Dirâsâtun İstişrâkiyye Dergisi, s. 2, 2014, s. 160.

⁵⁸ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 85-87.

2.6.1.1. Sacy, Antoine Isaac Silvestre de (1758-1838)

Paris'te dünyaya gelen, çocukluğundan beri dillere ilgisi olan Sacy Arapça, Türkçe ve Farsça gibi birçok Doğu dillerini öğrenmiş, bazı araştırma kurumu, kuruluş ve enstitülerde Arapça ve Farsça bölümlerinin başkanlıklarının yanı sıra Doğu yazmaları sorumluluğunu da üstlenmiştir. Bazı siyasi görevlerde de bulunan Sacy, Napolyon döneminde İmparatorluk şövalyesi unvanına layık görülmüştür. Sacy'nin telif, neşir ve tercüme olarak birçok çalışması bulunmaktadır. Onun telif olarak: “*Mémoires sur divers événements de l'histoire des arabes avant Mahomet*”; “*Grammaire arabe*”; “*Les seances d'al-Harîrî*”; “*Alfyya d'Ibn-Mâlik ou la quintessence de la grammaire arabe*”; neşir olarak ta “*el-Kevâkibu's-Sâire fî Ahbâri Mısır ve'l-Kahire*”; “*Devletşah*”; “*Tezkiretu's-Şu'arâ*”; “*el-Berku'l-Yemânî fî'l-Fethi'l-'Osmânî*”; “*et-Tenbîh ve'l-İşrâf*”; “*et-Ta'rîfât*”, ve bunların yanı sıra “*Hayâtu'l-Hayevân*”; “*Şuzûru'l-'Ukûd fî Zikri'n-Nukûd*”; “*Kelîle ve Dimne*”; “*el-İ'râb 'an Kavâ'idil-İ'râb*” gibi tercümeleri bulunmaktadır.⁵⁹

2.6.1.2. Renan, Ernest (1823-1892)

Fransa'nın Bretagne bölgesinde dünyaya gelen ve eğitimi Paris'te felsefe, ilâhiyat ve Doğu dillerini öğrenerek sürdüren Renan, eski diller ve Sâmi dillere önem vermiş, Doğu'da kutsal metinleri kavramanın tek yolunun Sâmi ve İbrânî dilleri gibi eski Doğu dillerini öğrenmekten geçtiğini dile getirmiştir. İslâm öncesi Arap dilini, lehçelerini ve edebiyatını inceleyen Renan'ın bu konuda birçok makalesinin yanı sıra “*L'Avenir de la science: Pensées de 1848*”, “*Averroès et l'averroïsme: Essai historique*”, “*De l'origine du langage; L'Islamisme et la science*”, “*Mahomet et les origines de l'Islamisme*”, “*Revue des deux mondes, Mission de Phenicie*”, “*Histoire des origines du Christianisme*”, “*Histoire du peuple d'Israël*”, “*Drames philosophiques*” gibi eserleri bulunmaktadır.⁶⁰

2.6.1.3. Massignon, Louis (1883-1962)

Paris'te dünyaya gelen ve o dönem şarkiyatçılardan etkilenecek Doğu dilleri ve kültürüne ilgi duymaya başlayan Massignon, eğitimi Arap dili ve edebiyatı alanında araştırmalar yaparak sürdürmüş ve Ortadoğu'da çeşitli ilmi ve siyasi görevlerde

⁵⁹ Bilici, Faruk, “Sacy, Antoine Isaac Silvestre de”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 366-367.

⁶⁰ Bilici, Faruk, “Renan, Ernest”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 568-571.

bulunmuştur. Sâmî diller ve özellik de Arapça üzerinde duran Massignon bu konularda Fârâbî, Bîrûnî ve İbn Sînâ gibi düşünürlerin eserlerini incelemiştir. Tasavvufla da ilgilenen Massignon, Hallâc-ı Mansûr (ö. 922) gibi birçok mutasavvıf filozofu Batı dünyasına tanıtmıştır. Onun eserlerinin birçoğu (*Edition princeps des Kitâb al-Tavâsîn d'al-Hallâj. Kitâbu't-Tavâsîn*'in tercümesidir, *Quatre textes inédits, relatif à la biographie d'al-Hallâj, Le Dîwân d'al-Hallâj* “Hallâc’ın divanı”, *Akhbâr al-Hallâj*) Hallâc-ı Mansûr’la olmasının yanı sıra İslâm kültürü ve Arapçayla ilgili eserleri de bulunmaktadır: “*martyr mystique de l'Islam*”; “*Recueil des textes inédits concernant l'histoire de la mystique en pays d'Islam*”; “*Salmân Pâk et les prémices spirituelles de l'Islam iranien*”; “*Essai sur les origines de lexique technique de la mystique musulmane*”.⁶¹

2.6.1.4. Levi-Provençal, Evariste (ö. 1894-1956)

Cezayir’de dünyaya gelen ve eğitimini orada Edebiyat Fakültesi’nde Doğu dillerinde, Özellikle de Arapçada uzmanlaşarak sürdüren Provençal, Endülüs-Mağrib tarihine yönelmiş ve doktorasını “Murâbıtlar ve Muvahhidler” dönemlerini araştıran “*Les historiens des Chorfa*” başlıklı teziyle tamamlamıştır. Doğu ve Batı dünyasında birçok kurum ve üniversitelerde görevlerde bulunan Provençal’ın, telif olarak “*Textes arabes de l'Ouargha: Dialecte des Jbâla (Maroc septentrional)*”, “*Les manuscrits arabes de l'Escorial*”, “*La civilisation arabe en Espagne: Vue générale*”, “*Analyse et commentaire historique*” gibi eserleri bulunurken, neşir ve tercüme olarak da “*Un nouveau texte d'histoire mérinide: le “Musnad” d'Ibn Marzûk, Sıfatu Cezîreti'l-Endelus Muntehabe min Kitâbi'r-Ravzi'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr, Kitâbu'l-Beyâni'l-Muğrib; “Târîhu Kudâti'l-Endelus”, “Cemheretu Ensâbi'l-'Arab”, Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*” gibi eserleri bulunmaktadır⁶².

2.6.1.5. Blachere, Regis (1900-1973)

Paris’te dünyaya gelen, eğitimini de o dönem bir Fransız sömürgesi olan Fas ve Cezayir’de sürdüren ve Edebiyat Fakültesinden mezun olan Blacher, daha sonra bazı kurum ve okullarda Arapça hocası olarak görev yapmıştır. Doktora çalışmasını

⁶¹ Bilici, Faruk, “Massignon, Louis”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 100-103; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, Kahire 1980, I, 263-268.

⁶² Görgün, Hilal, “Levi-Provençal, Évariste”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 153-154; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 293-300; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 354-357.

Mütenebbî'nin şiirleri üzerine yapan Blachere daha sonra Arapça araştırma ve incelemelerini sürdürmüş ve Sorbonne Üniversitesi, Orta çağ Arap Dili ve Edebiyatı bölüm başkanlığına geçmiştir. Blacher'in ağırlıklı olarak Arap edebiyatı ve İslam dini ile ilgili “*Le Coran, Traduction nouvelle*”; “*Introduction au Coran*”; “*Le Problème de Mahomet*”; “*Histoire de la Littérature Arabe, des origines à la fin du XVe siècle de J. C*”; “*Dictionnaire Arabe-Français-Anglais*”; “*La Grammaire de l'Arabe classique*” gibi eserleri bulunmaktadır.⁶³

2.6.2. İngiliz Ekolü

Şarkiyatçılık İngiltere'de erken dönemlerde başlamıştır, öyle ki Sir Thomas Adams, 1632'de Cambridge'de Arapça araştırmalar merkezini kurmuş, daha sonra da Arapça ve İslam dini ile ilgili araştırmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmaların büyümesinde ve gelişmesinde dernek, dergi, kuruluş ve uzman oryantalistler büyük rol oynamışlardır.⁶⁴

İngiliz oryantalizm ekolü Doğu'yu genel olarak dil, edebiyat, bilim, sanat, tarih ve arkeoloji gibi alanlarda incelerken özellikle İslam dini ve esasları alanına daha çok eğilmişlerdir. Arap dünyasındaki çıkarlarından dolayı Arapçaya önem vermiş ve oryantalizmi sömürge aracı olarak kullanmıştır.⁶⁵ Bu ekolün önde gelen oryantalistleri şunlardır:

2.6.2.1. Bedwell, William (ö. 1632)

İngiltere'nin Essex bölgesinde dünyaya gelen Bedwell ilmî araştırmaların yansira Sâmi dillere, özellikle de Arapçaya ilgi duymuş, Arap coğrafyasından İngiltere'ye gönderilen mektupları çevirmekle uğraşmıştır. Hristiyanlık propagandası için Arapçanın öğretilmesinin önemli olduğunu dile getiren Bedwell bu hedefi gerçekleştirmek için birçok üniversite, kurum ve heyetlerde görev almış, İngiltere'de Arap dili ve edebiyatı alanın da ders ve çalışmalarını başlatan ilk oryantalist olmuştur. Bedwell'in “*Lexicon Arabico-Latinum*”, “*Mohammedis Imposturae*” gibi eserlerinin yanı sıra “*Trigonum Architectonicum: The Carpentars Rule De “Numeris Geometricis*”, “*Kalendarium*

⁶³ Nuhoğlu, Hidayet Yavuz, “Blacher, Régis”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 244-245; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 309-312; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1993, s. 82.

⁶⁴ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 72.

⁶⁵ Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 776; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Mu'âsır*, s. 223; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 124-129; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 73-74.

Viatorum Generale”, “*The Principles of Arithmetick*”, “*Mesolabium Architectonicum*”, “*Via Regia ad Geometriam*”ın yanısıra matematik ve topografya gibi alanlarda da eserleri bulunmaktadır.⁶⁶

2.6.2.2. Muir, Sir William (1819-1905)

İskoçya’nın Glasgow bölgesinde dünyaya gelen Muir, eğitimini tamamladıktan sonra o dönemlerde bir İngiliz sömürgesi olan Hindistan’da uzun süre bir İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’nde birçok farklı alanlarda çalışmıştır. (Sir) unvanı gibi birçok unvan ve ödül sahibi olan Muir, çalıştığı İngiliz Doğu Hindistan Şirketi’ne ve misyonerlik faaliyetlerine destek sağlamak için Arapça ve İslâmi araştırmalara odaklanmış, bunun içinde farklı bölgelerde Hristiyan eğitimi veren okullar açmıştır. Muir’in “*The Life of Mahomet*”, “*Annals of the Early Caliphate*”, “*The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt 1260-1517*”, “*The Coran, and the Testimony it Bears to the Holy Scriptures*”, “*The Apology of al Kindy*”, “*The Mohammedan Controversy*” ve “*Extracts from the Coran, in the Original, with English Rendering*” gibi birçok eseri bulunmaktadır.⁶⁷

2.6.2.3. Margoliouth, David Samuel (1858-1940)

Din değiştiren Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Londra’da dünyaya gelen Margoliouth, eğitimini Oxford Üniversitesi’nde şarkiyat okuyarak tamamladıktan sonra Arapça ve diğer Doğu Dillerinde uzmanlaşmış, bu alanlarında öncü olan birisi haline gelmiştir. Arap dünyasında da, el-Mecma‘u’l-‘ilmiyyu’l-‘Arabî ile Mecma‘u’l-lugati’l-‘Arabiyye gibi kurumların üyesi olan Margoliouth, İslâm dini, tarihi ve Arap edebiyatı alanından önemli şarkiyatçılarından biri olarak kabul edilmiştir. Margoliouth’un kendi kaleminden, çeviri ve neşir olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır, bunlardan bazıları şunlardır: “*The Letters of Abu’l-‘Alâ of Ma‘arrat an-No‘mân*”; “*Mohammed and the Rise of Islam*”; “*Cairo, Jerusalem and Damascus*”, “*History of Islamic Civilization: Umayyads and Abbasids Period*”; “*Mohammedanism*”, “*The Eclipse of the Abbaside*

⁶⁶ Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Bedwell, William”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 338-339; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 39-40; Zirikî, Hayreddîn, *el-A‘lâm*, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1986, VIII, 123.

⁶⁷ Woodhead, Christine, “Muir, Sir William”, *DİA*, Ankara, 2020, XXXI, 94; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû‘atu’l-Musteşrikîn*, s. 578-579; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 59; Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig, 1955, s. 180-181.

Caliphate”, “*Lectures on Arabic Historians*”, “*The Renaissance of Islam*”, “*Uşûlü’ş-şi’ri’l-‘Arabî*”, “*Mu‘cemu’l-udebâ*”; “*el-İmtâ‘ ve’l-Muâne*”.⁶⁸

2.6.2.4. Arnold, Sir Thomas Walker (1864-1930)

Eğitimini Cambridge, daha sonra da Hindistan’da sürdüren Walker felsefede uzmanlaşmış ve bu alanda dersler vermeye başlamıştır. İngiltere’ye döndükten sonra Doğudan gelen öğrencilere danışmanlık yapmış ve bazı üniversitelerde Arapça ve İslâm araştırmaları bölümlerine öncülük etmiş ve aynı zamanda kendisine “Sir” unvanı verilmiştir. Thomas Walker’in, “*The Preaching of Islam*”, “*The Caliphate-Exposition of the Political Theory and its History*”, “*Bâbu zikri’l-Mu‘tezile min Kitâbi’l-Munye ve’l-emel*”, “*Survivals of Sasanian and Manichaeen Art in Persian Painting*”, “*Painting in Islam, A Study of the Place of Pictorial Art in Muslim Culture*”, “*The Islamic Book*” başta olmak üzere Doğu kültürü, tarihi ve sanatı alanında birçok eseri bulunmaktadır.⁶⁹

2.6.2.5. Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen (1895-1971)

İskenderiye’de doğan ve eğitimini Sâmi dilleri üzerine araştırmalar yaparak tamamlayan Gibb Arapça alanında uzmanlaşarak çağdaş İslam tarihini ve Arap edebiyatını incelemeye başlamış, bu eserleriyle kendi dönemindeki şarkiyatçılara ışık tutmuştur. Üniversite ve farklı kurumlarda görev alan Gibb birçok ödül ve nişana da layık görülmüştür. Gibb’in “*Arabic Literature: An Introduction*”, “*The Travels of Ibn Battuta*”, “*The Arab Conquests in Central Asia*”, “*The Damascus Chronicle of the Crusades*”, “*Mohammedanism: An Historical Survey*”, “*The Life of Saladin*”, “*Modern Trends in Islam*”, “*Islamic Society and the West*” gibi birçok eseri bulunmaktadır.⁷⁰

⁶⁸ Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Margoliouth David Samuel”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 53-54; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû‘atu’l-Musteşrikîn*, s. 9, 379; es-Sibâ‘î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve’l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ ‘aleyhim)*, s. 47; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 77-78.

⁶⁹ Eyice, Semavi, “Arnold, Sir Thomas Walker”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 390-391; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû‘atu’l-Musteşrikîn*, s. 9-10.

⁷⁰ Landau, Jacob M., “Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 66-67; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû‘atu’l-Musteşrikîn*, s. 174-175; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 78-79

2.6.3. Alman Ekolü

Almanların Doğu ile ilk temasları Haçlı Seferleri'ne dayanmasına rağmen Alman oryantalizm hareketi Avrupa'nın gerisinde kalarak ancak XVIII. yüzyıl başlarında gelişmeye başlamıştır. Alman bilim adamları da Türklerin Avrupa'ya nüfuz etmesinden sonra Doğu bilimleriyle aktif bir şekilde uğraşmaya başlamışlardır.⁷¹ Alman oryantalizminin göze çarpan özelliği ise, diğer Batılı ülkelerin yaptığı gibi, sömürgecilik veya misyonerlik hedefleriyle bağlantılı olmamasıdır. Alman Oryantalistlerin genel olarak Doğu bilimleri ve kültürü özellikle de İslami bilimler ve Arapça alanında önemli çalışmaları bulunmaktadır.⁷² O, oryantalistlerden bazıları ise şunlardır:

2.6.3.1. Reiske, Johann Jacob (1716-1774)

Saksonya'da dünyaya gelen, dil ve edebiyat eğilimi olan Reiske, Latince ve Yunanca dersleri vermiş, kendi çabalarıyla Arapçayı öğrenmiş, Harîrî'nin *el-Maḳāmât* adlı eserini Latinceye çevirmiştir. İslam tarihi, Arap dili ve edebiyatı alanında yaptığı çalışmalarından dolayı kendisine “Arap edebiyatı şehidi” denilen Reiske, İslâm nümismatik⁷³ ilminin kurucusu olarak da bilinmektedir. Reiske'nin İslam tarihi ve Arap edebiyatı alanında “*Tharaphae Moallakah cum scholiis Nahas*”, “*Miscellaneae aliquot observationes medicae ex Arabum monumentis*”, “*Abulfeda Annales Moslemici*”, “*Abi'l-Walidi İbn Zeiduni Risâlet seu epistolium arabice et latine cum notulis edidit J. J. Reiske*”, “*Coniecturae in Iobum et Proverbia Salomonis cum eiusdem oratione de studio arabicae linguae*”, “*Gelehrter Briefwechsel zwischen Reiske, Moses Mendelssohn und Lessing*”, ve “*Briefe*” gibi birçok eseri bulunmaktadır.⁷⁴

2.6.3.2. Flügel, Gustav Leberecht(1802-1870)

Saksonya bölgesinde dünyaya gelen ve eğitimini Leipzig Üniversitesi'nde büyük ilim adamlarından teoloji, felsefe ve Doğu dilleri dersleri olarak sürdüren, Paris'te de

⁷¹ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 75-76.

⁷² İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 223; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 130-136; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 77-80.

⁷³ Heyet, *Türkçe Sözlük*, 1784 “Nümismatik: eski para ve madalyaların tarih ve tanımıyla uğraşan bilim”.

⁷⁴ Görgün, Halil, “Reiske, Johann Jacob”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 544-545; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 354-355; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, 203-209; Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 108-125; Zirikî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, VIII, 265; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, I, 15-25, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1978.

Arapça ve Farsça kursları alan Flügel, el yazmaları üzerinde araştırmalar yapmak için bazı Avrupa ülkelerini ziyaret etmiş ve kütüphanelerinde de araştırmalar yapmıştır. Flügel'in sürdürdüğü bu yoğun araştırma sonucunda kendi kaleminden veya neşir olarak *“Der Vertraute Gefährte des Einsamen in Schlagfertigen Gegenreden von Ettseâlibi aus Nisabur”*, *“Geschichte der Araber”*, *“Corani textus arabicus”*, *“Dissertatio de arabicis scriptorum graecorum interpretibus”*, *“Concordantiae Corani arabicae”*, *“Al-Kindi, genannt der Philosoph der Araber”*, *“Die Krone der Lebensbeschreibungen enthaltend die classe der Hanefiten von Zeinad-Din Kasim İbn Kutlubuga”*, *“Die grammatischen Schulen der Araber”*, *“Kitâbü'l-Fihrist”* gibi birçok eseri bulunmaktadır⁷⁵.

2.6.3.3. Nöldeke, Theodor (1836-1930)

Hamburg'da doğan Nöldeke, döneminin önde gelen ilâhiyatçı ve şarkiyatçılarından dersler alarak Doğu dillerini öğrenmiş ve *“De origine et compositione surarum qoranicarum ipsiusque Qorani”* başlıklı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Doğu dilleri, özellikle de Türk dili -Çağatayca- yazmalarıyla uğraşmaya başlayan Nöldeke, birçok üniversitede Doğu dilleri üzerine dersler vermiştir. Telif olarak *“Geschichte des Qorāns”*, *“Das Leben Muhammeds. Nach den Quellen populaer dargestellt”*, *“Orientalische Skizzen”*, *“Zur Grammatik des classischen Arabisch”*, *“Grammatik des christlich-palaestinischen Aramaeisch”*, *“Über die Mundart der Mandäer”*, *Die Ghassanischen Fürsten aus dem Hause Gafna's* eserleri bulunurken, neşir ve tercüme olarak da *“Über das Kitâb Jamîni des Abû Naşr Muḥammad Ibn 'Abd al Ğabbâr al 'Utbi”*, *“Die Gedichte des 'Urwa Ibn al-Ward”*, *“Fünf Mo 'allaqât. Übersetzt und erkläert. Nebst einigen Vorbemerkungen über die historische Wichtigkeit der altarabischen Poesie”* gibi yayınları bulunmaktadır.⁷⁶

⁷⁵ Yel, Ali Murat, “Flügel, Gustav Leberecht”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 165-166; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 363-364; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, 285-288; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, II, 363-364;

⁷⁶ Görgün, Halil, “Nöldeke, Theodor”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 217-218; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 379-382; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, 417-420; Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 217-220; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, VIII, 265; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, I, 115-124; M. Kâmil 'Ayyâd, *“Safahât min Târîhi'l-İstişrâk”*, *MMLADm.*, XLIV, 4 (1969), s. 792-793.

2.6.3.4. Wellhausen, Julius (1844-1918) ✓

Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde doğan, eğitimini dinler tarihi, teoloji ve felsefenin yanı sıra Arapça, İbrânîce ve Ârâmîce öğrenerek sürdüren Wellhausen, Göttingen Üniversitesi'nde "*De gentibus et familiis judaeis quae I. Chr. 2. 4. Enumerantur*" konulu tezle doktorasını almış ve bazı üniversitelerde Doğu dilleri ve Ahd-i Atîk alanlarında dersler vermiştir. Araştırmalarında ağırlıklı olarak Ahd-i Atîk ve İslam tarihi üzerine yoğunlaşan Wellhausen, İslam ve İsrâîl tarihi alanında "*Der Text der Bücher Samuelis untersucht*", "*Geschichte Israels*", "*Die Composition des Hexateuchs*", "*Die kleinen Propheten übersetzt, mit Noten. Skizzen und Vorarbeiten*", "*Israelitische und jüdische Geschichte*" "*Muhammed in Medina. Das ist Vakidi's Kitab al-Maghazi in verkürzter deutscher Wiedergabe*", "*Die religiös-politischen Oppositionsparteien im alten Islam*", "*Das arabische Reich und sein Sturz*" gibi eserleri yazmıştır.⁷⁷

2.6.3.5. Fischer, August (1865-1949)

Halle şehrinde dünyaya gelen Fischer, döneminin ünlü Oryantalistlerinden Doğu dilleri ve edebiyatları ile ilgili dersler almış, doktorasını tamamladıktan sonra çeşitli kurumlarda Arapça dersler vermek ve yöneticilik gibi bazı görevlerde bulunmuştur. Sâmi dillerin özünün Arap lehçelerinin öğrenilerek kavranabileceğine inanan Fischer, Mısır'da Mecma'u'l-lugati'l-'Arabiyye üyesi olmuş, daha sonra da Leipzig Üniversitesinde Doğu Dilleri bölüm başkanı olarak orayı Arapça eğitiminin merkezi haline getirmiştir. Fischer'in "*Biographien von Gewährsmänner des Ibn Ishaq*", "*Zur Lautlehre des Marokkanisch-Arabischen*", "*Das Liederbuch eines marokkanischen Sängers I*", "*Anthologie aus der neuzeitlichen türkischen Literatur*", "*Die Vokalharmonie der Endungen an den Fremdwörtern des Türkischen*" "*Aus der religiösen Reformbewegung in der Türkei*", "*Muhammad und Ahmad, die Namen des arabischen Propheten*", "*Beiträge zum Verständnis religiöser muslimischer Texte I*", "*Der "Koran" des Abu'l-'Alā' al-Ma'arrī*" gibi birçok eseri bulunmaktadır.⁷⁸

⁷⁷ Görgün, Halil, "Wellhausen, Julius", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 155-157; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 416-415; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, 280-284; Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 223-226; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, I, 107-113.

⁷⁸ Kanar, Mehmet, "Fischer, August", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 148-146; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 416-415; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, 280-284; Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 309-312; Zirikî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, I, 26; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, I, 131-136; Kehmâle, 'Omer Rızâ, *Mu'ücemu'l-Muellifîn*, III, 26.

2.6.4. Rus Ekolü

Rus Oryantalizm ekolü Rusya'nın Doğu'ya yakınlığı nedeniyle, eski bir tarihe; Abbasi dönemine dayanmaktadır. Öyle ki Ruslar kendilerini Doğulu olarak görmüşlerdir. Rus oryantalizmi, Batı oryantalizmi gibi sömürge ve düşmanlıktan kaynaklanmamış aksine Doğu'nun mirasını kendi mirası olarak görmüş ve araştırmaya teşvik etmiş, bu uğurda da Rus üniversitelerinde Doğu dilleri fakülteleri açılmış, Kur'an-ı Kerim ve bazı Arapça eserler Rusça'ya çevrilmiştir.⁷⁹

Rus oryantalizm ekolüne baktığımızda Rusların Arap edebiyatına özel ilgi gösterdiğini, Oryantalizm alanında bilgi edinmek için Orta Asya halklarına dayandıklarını, dini amaçlardan daha ziyade sosyalist fikirleri yaymak için çalıştıklarını ve elyazması eserlere önem verdiğini görmekteyiz.⁸⁰ Bu ekolün önde gelen oryantalistleri ise şunlardır:

2.6.4.1. Berezin, Ilya-Nikolayeviç (1818-1896)

Rusya'nın Perm şehrinde dünyaya gelen Berezin, hocalarının teşvikiyle şarkiyata yönelmiş, araştırmalarında ağırlıklı olarak Doğu dillerine yer vermiştir. Üniversite ve farklı kurumlarda görev yapmış daha sonra da Kafkasya ve Ortadoğu'yu kapsayan bir seyahate çıkmış, gezdiği bölgelerin kültürel yapılarını inceleyerek bu eserini bir seyahatname haline getirmiştir. Berezin'in, Büyük Rus Ansiklopedisi'nde görev almasının yanında, din ve tarih gibi konularda da kendi kaleminden veya çeviri olarak "*Sbornik Letopisei Istoria Mongolov, Sochinenie Rashidedina*", "*Puteshestvie Po Dagestanu i Zakavkaz'yu*", "*Grammatika Persidskogo Yazıka*", "*Khanslie Yarliki*", "*Puteshestvie Po Severnoi Persii*", "*Noradniya Poslovitst turetskogo plemeni*", "*Dialogues arabes d'après trois principaux dialects: de Mésopotamie, de Syrie et d'Egypte*", "*Chrestomathie turque*" gibi birçok eseri bulunmaktadır.⁸¹

⁷⁹ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 87-88.

⁸⁰ Abdulfettâh, Fâtıme, *İdââtun 'alâ'l-İstişrâki'r-Rûsî*, İttihâd'l-kuttâbi'l-Arab, Dimaşk, 2000, s. 24-36; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-Arabiyyi'l-Mu'âsir*, s. 223; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâki*, I, 147-152; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 88-90.

⁸¹ Karaçam, Ferman, "Berezin, Ilya-Nikolayeviç", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 491-492; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, III, 73.

2.6.4.2. Barthold, Vasilij Viladimiroviç(1869-1930)

Petersburg şehrinde dünyaya gelen, eğitimi de orada sürdüren Barthold, Doğu Dilleri eğitimi görmüş ve o dönemin ünlü Arapça hocaı Romanoviç Rosen'in yanında yetişmiştir. Müller ve Nöldeke gibi ünlü Alman oryantalistlerden ders alan Barthold, araştırmalar yapmak için Türkistan'a giderek arkeolojik çalışmalarına katılmış, Türkistan'daki birçok şehir ve beldelerin konumun bulmaya çalışmıştır. Bir Türk İslam tarihi hayranı olan Barthold'un, bu alanda da "*Turkestan v èpokhu mongol'skogo naşestvija*", "*Kultura Musulmanstva*", "*Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*", "*Istorija izučenija Vostoka v Evropě i Rossii*", "*Musulmanskija Dynastii*", "*Istoriko Geografičeskij Obzor Irana*", "*Ulug bek i jeho vremja*", "*Istorija Turkestana*" gibi birçok eseri bulunmaktadır.⁸²

2.6.4.3. Ivanow, Wladimir (1886-1970)

Eğitimi Petersburg'da Arapça ve Farsça'nın yanı sıra tasavvuf derslerini de dönemin ünlü şarkiyatçıları Victor Rosen ve Valentin A. Zhukowsky'nin yanında öğrenerek sürdüren Ivanow, Rus İlimler Akademisi, İslâmî Yazmalar Bölümü'nde görevlerde bulunmuştur. Orta Asya'ya seyahate çıkan Ivanow, bulduğu birçok yazma eseri Rus İlimler Akademisi'ne kazandırmış, içerisinde rastladığı İsmâîlî mezhebine dair yazmaları incelemiş, bu durumu fırsata çevirerek İsmâîlî dünyasının âlim ve önderleriyle tanışarak bu mezheple ilgili eserler yayımlamıştır. Genel olarak İsmâîliyye mezhebi ve modern Fars lehçeleri alanında eserleri olan Ivanow'un "*A Guide to Ismā'īlī Literature*", "*Kelâm-ı Pîr*", "*Ümmü'l-kitâb*", "*A Creed of Fatimids*", "*Ismā'īlī Tradition Concerning the Rise of The Fatimids*", "*Ibn al Qaddah the Alleged Founder of Ismā'īlism*", "*Studies in Early Persian Ismā'īlism*", "*Ravzatü't-teslîm*", "*Alamut and Lamassar*" gibi eserleri de bulunmaktadır.⁸³

2.6.4.4. Krackovskij, Ignatij Julianovic (1883-1951)

Litvanya'nın Vilnius şehrinde dünyaya gelen Krackovskij'in, bir yabancı dil hayranı olduğu ve yirminin üzerinde dil bildiği söylenmektedir. Eğitimi Saint

⁸² Eyice, Semavi, "Barthold, Vasilij Viladimiroviç", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 85-87; Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 301-302, Leipzig, 1955; Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, III, 943-944.

⁸³ Öz, Mustafa, "Ivanow, Wladimir", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 487-488; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, III, 92-93.

Petersburg Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Bölümü'nde sürdüren Kračkovskij, bu alanda birçok oryantalist ve düşünürden etkilenmiştir. Araştırmalar ve incelemeler yapmak için Ortadoğu ülkelerine çıktığı seyahatte birçok medreseyi ziyaret etmiş, o bölgenin düşünür ve edebiyatçılarıyla tanışma fırsatı bulmuştur. Yaptığı çalışma ve araştırmalarda Arap dili ve edebiyatına ağırlık veren Kračkovskij “*Şeyh Tantavî Professor S. Petersburgskogo Universiteta*”, “*Nad arabskimi rukopisiami*”, “*Arabskaia literatura v 20 veke*”, “*Očerki po istorij russkoj arabistiki*”, “*Istoria Arabskoi Geografičeskoj Literatury*” gibi eserleri bulunmaktadır. Bunlarına yanı sıra Almanca çevrileriyle tanınmış olan Krackovskij'nin “*Die literatur der arabischen Emigranten in Amerika*”, “*Der historische Roman in der neueren arabischen literatüre*”, “*Die Frühgeschichte der Erzählung von Macnûn und Laila in der Arabischen Literatur*” gibi eserlerde de imzası bulunmaktadır.⁸⁴

2.6.4.5. Elisseeff, Nikita (1915-1997)

Petersburg'da kültürlü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Elisseeff, eğitimini Paris'te Arapça dersleri alarak sürdürmüş, Blachère ve Sauvaget gibi dönemin ileri gelen oryantalistlerinden İslam dini ve Doğu tarihi ile ilgili dersler almıştır. Şam'da Institut Français des Etudes Arabes genel sekreteri olarak da görev alan Elisseeff, o süre zarfında bazı eserlere göz atmış ve ağırlıklı olarak Ortaçağ Ortadoğu Arap dünyasıyla ilgili “*Thèmes et motifs des mille et une nuits*”, “*l'Islamologie en U.R.S.S. d'après un ouvrage récent*”, “*La description de Damas d'Ibn 'Asākir (historien mort à Damas en 571/1176)*”, “*Nūr ad-Dīn: un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades (511-569 H./1118-1174)*” gibi bazı eserlere imza atmıştır.⁸⁵

2.6.5. İtalyan Ekolü

İtalya'nın Doğu ile yüzyıllardan beri tarihi ve coğrafi bağları bulunmaktadır. Bu bağlar zamanla, bilimsel amaçları aşarak siyasi ve sömürge amaçlarına dönüşmüş, Bologna, Napoli, Messina, Roma, Floransa ve Gregoryen gibi İtalyan üniversitelerinin İslami çalışmalara ve Arapça bilimlerine ilgisi artmış ve onlara özel bölümler açılarak İtalya'da oryantalizm hareketi aktif duruma getirilmiştir. “*Gerardo da Cremona*”

⁸⁴ Kurtuluş, Rıza, “Krackovskij, Ignatij Julianovic”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 268; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Mustesrikîn*, s. 321-325; el-Yesûî, Y. M., “İğnatyûs Krâtşkûfskî”, *el-Meşrik*, XLV, Beyrut 1951, s. 647-656; Ateş, Ahmet, “Kitâbiyât”, *TD*, s. 10, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Osman Yalçın Matbaası, 1954, VII, 193-198.

⁸⁵ Yiğit, İsmail, “Elisseeff, Nikita”, *DİA*, Ankara, 2020, I, 401-402; ‘Akîkî, Necîb, *el-Mustesrikûn*, I, 378-379.

Arapçayı ilk öğrenen ve Arapça ilimlerine önem veren bir İtalyan olarak bilinmektedir.⁸⁶ İtalyan Oryantalizminin en önemli özellikleri ise başta dini amaçları gerçekleştirmek için başlaması, daha sonra ticari, siyasi ve sömürge amaçlarına dönüşmüş olmasıdır. Arapça ve İslami araştırmalara odaklanan İtalyan oryantalizmi, nadir el yazmalarının toplanmasına ve incelenmesine de önem vermiştir.⁸⁷ Bu ekolün önde gelen oryantalistleri şunlardır:

2.6.5.1. Amari, Michele (1806-1889)

Sicilya adasında dünyaya gelen Amari, daha ömrünün baharında siyasete atılarak Sicilya'nın bağımsızlığını savunduğu gerekçesiyle İtalya'dan Paris'e sürgün edilmiştir. Bunu fırsata dönüştüren Amari'nin, fikir ve ilim dünyasından ünlü kişi ve oryantalistlerle tanışarak hem geniş bir çevresi olmuş, hem de Arapça gibi Doğu dillerini öğrenerek Sicilya tarihi ile ilgili Arapça kaynakları inceleme fırsatı bulmuştur. Arapça ve İslâmi araştırmalar alanında ün sahibi olan Amari'nin kitap çalışması ve arşiv metinleri olmak üzere “*Storia dei Musulmani di Sicilia*”, “*Biblioteca arabo-sicula*”, “*Le epigrafi arabiche di Sicilia. Trascritte, tradotte e illustrate*”, “*Diplomi arabi del Reale Archivio Fiorentino. Testo originale con la traduzione letterale e illustrazioni*”, “*Nuovi ricordi arabici su la storia di Genova*”, “*Dei titoli che usava la cancelleria de Sultani d'Egitto nel secolo XIV scrivendo ai reggitori di alcuni stati italiani*” gibi birçok eseri bulunmaktadır.⁸⁸

2.6.5.2. Guidi, Ignazio (1844-1935)

Roma'da dünyaya gelen Guidi, çevresindeki kültürel ve eğitimsel faaliyetlerden etkilenecek siyasete yönelmiş, bunun etkisiyle de Arapça, İbrânîce ve Süryânîce öğrenmiştir. Roma Üniversitesi'nde Sâmi diller konulu dersler vererek İtalya'da oryantalizmin temellerinin atılmasını sağlayan Guidi, Ezher Üniversitesi'ne giderek orada Doğu-Batı ilişkileri üzerine Arapça dersler vermiş, o dönemin ünlü düşünürü Tâhâ Hüseyin ile tanışmış, çalışmalarında ona yardımcı olmuştur. Guidi'nin çoğunluğu Doğu diller alanında özellikle Habeşçe olan birçok eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları ise şunlardır: “*Şerhu Bānet Su 'ād*”, “*Cataloghi di codici orientali in alcune biblioteche*

⁸⁶ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 81.

⁸⁷ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 117-120; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 223; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 82-84.

⁸⁸ Şakiroğlu, Mahmut H., “Amari, Michele”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 559-560; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 51; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikîn*, I, 363-365.

d'Italia", "Studi sul testo arabo del Libro di Calila we-Dimna", "Annales quos scripsit Abu Djafar Mohammad Ibn Djarir at-Tabari", "Il Libro dei verbi di Ibn al Kutıyyah", "Tables alphabétiques du Kitāb al-Agānī", "II "Muhtasar" o Sommario del diritto malechita di Halil Ibn Ishāq", "L'Arabie antèislamique", "Summarum Grammaticae veteris linguae arabicae meridionalis." ⁸⁹

2.6.5.3. Bonelli, Luigi (1865-1947)

Brescia şehrinde dünyaya gelen Bonelli küçüklüğünden beri dil öğrenme yeteneğine sahip olmasından dolayı Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmeye teşvik edilmiştir. Bonelli, Roma'ya gitmiş, orada Arapça metinler, Doğu ve Türkçe yazmaları üzerinde araştırmalar yaparak bazı yazmalarını gün yüzüne çıkarmış, Türkçe ve Arapçayı çok iyi bildiğinden birçok çalışmasını bu alanda yazmış olup bazı eserleri ise şunlardır: "Lessico turco-italiano", "Elementi di grammatica turca, con paradigmi e glossario", "Il turco parlato. Cenni grammaticali, dialoghi e vocabolario italiano-turco", "Il Corano. Testo arabo con tavole di concordanze per la divisione in versetti e un indice analitico", "Il Corano. Nuova versione letterale Italiana, con prefazione e note critico-illustrative." ⁹⁰

2.6.5.4. Griffini, Eugenio (1878-1925)

Milano'da dünyaya gelen Griffini, gazetecilik mesleğini sürdürürken Arapçayı öğrenmiş ve bazı Arap ülkelerine seyahate çıkmış, oradan topladığı yazmalar üzerinde araştırmalar yapmış ve daha sonra da bir bölümünü Ambrosiana ve Vatikan kütüphanelerine bağışlamıştır. Asıl uzmanlık alanı hukuk olduğundan topladığı yazmalarda İslam hukukuna özel ilgi göstermiş, bunların içinden Zeyd b. Ali'nin "Mecmû'u'l-Fıkḥ" eserini yayımlamıştır. Kahire'deki Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de görevlerde bulunan Griffini, yüzlerce yazma eserini ilim dünyasına tanıtmış, "Rivista degli Studi Orientali" dergisinde birçok makalelerini yayımlamıştır. Sicilya tarihiyle uğraşan Griffini, Sicilya'nın İslâmî dönemi ile ilgi Michele Amari ile beraber "Nuovi testi

⁸⁹ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 212-216; Şakiroğlu, Mahmut H., "Guidi, Ignazio", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 174-175.

⁹⁰ Şakiroğlu, Mahmut H., "Bonelli, Luigi", *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 282-283; 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 429; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 147.

arabo-siculi”, *Centenario di Michele Amari*” adlı çalışmanın yanı sıra “*Corpus juris di Zaid İbn Ali*”ve “*Dîvânu ’l-ahtal*” gibi bazı Arap şairlerinin şiirlerini de neşretmiştir.⁹¹

2.6.5.5. Veccia Vaglieri, Laura (1893-1989)

İtalya’da başlayan İslâm kültürü araştırmalarına katkı sağlayan, Arapçanın yanı sıra Sâmi dillerine de ilgi duyan ve bu alanda çalışmalar yapan Veccia Vaglieri, İslam tarihiyle de uğraşmış, İslam devletleriyle ve Batı devletleri arasındaki ilişkilere önem vermiş, özellikle de çağdaş Ortadoğu bölgesindeki petrol gibi faktörlerden kaynaklanan siyasi olaylarla yakından ilgilenmiştir. Veccia’nın Arapça, çağdaş İslam tarihi ve siyasi olaylarla ilgili “*Testi giuridici relativi all’ “inzāl” ed altri diritti “in re aliena” nella consuetudine tunisina*”, “*Apologia dell’islamismo*”, “*Grammatica teorico-pratica della lingua araba*”, “*Islām*”, “*Mutâla’ât ‘Arabiyyah*”, “*Grammatica elementare di arabo*”, “*Arabi (Storia)*”, “*L’Islām da Maometto al secolo XVI*”, “*Patriarchal and Umayyad Caliphates*”, “*Scritti Scelti di al-Ghazâlî*” gibi eserleri bulunmaktadır.⁹²

2.6.6. İspanyol Ekolü

Endülüs’ün fethiyle birlikte ülkenin kültürel ve dini yapısı değişmeye başlamış, halkın çoğunluğu İslam dinini kendi isteğiyle kabullenmiş, sonuç olarak da orada bir İslam medeniyeti ve devleti kurulmuştur. Buna karşılık, az da olsa, halkın diğer kısmı kendi dinlerine bağlı kalmış, zamanla devletçikler kurarak Endülüs’teki İslam devletiyle ara ara siyasi ve askeri alanlarda çatışmalara girmişlerdir. Bu çatışmalar sonucunda İslami ilimleri ve Arapça’yı öğrenme gereksinimi duyulmuş, Endülüs’e Avrupa’nın her yönünden öğrenci akını başlamış, zaman geçtikçe de mezun olan öğrenciler elde ettikleri bilgi ve kaynakları kendi vatanlarına taşımışlardır. XV. yüzyılın sonlarında bu kaynaklar Batı’nın üniversite ve enstitülerinde ders kitapları olarak okutulmuştur. Bu yakınlaşma ve kaynaşma nedeniyle X. yüzyılda, Avrupa’da ilk Arapça-Latince sözlük ortaya çıkmış ve bu durum oryantalizmin genel olarak Avrupa’da, özellikle de İspanya’da ortaya çıkmasının işareti olarak kabul edilmiştir.⁹³

⁹¹ Şakiroğlu, Mahmut H., “Griffini, Eugenio”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 162; Füek, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 297-301; ‘Akikî, Necîb, *el-Mustesrikûn*, I, 370-372; Serkis, Yûsuf İlyân, *Mu’cemu ’l-Matbû’âtî ’l-‘Arabiyye*, Dârü Sâdır, Beyrut, 1928, I, 409; Ziriklî, Hayreddin, *el-A’lâm*, II, 30.

⁹² Şakiroğlu, Mahmut H., “Veccia Vaglieri, Laura”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 582-583; ‘Akikî, Necîb, *el-Mustesrikûn*, I, 466.

⁹³ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 91.

İspanyol Oryantalizm ekolü oryantalizmin diğer alanlarına dalmayarak, sadece İslam medeniyetinin Endülüs'te bıraktığı kültür mirasını, eserlerini incelemeye ve araştırmaya yönelmiş, bunları yaparken de siyasi durumlardan etkilenerek İslam medeniyetine bakış açıları olumlu veya olumsuz olarak değişmiştir.⁹⁴ İspanyol ekolünün öne çıkan oryantalistleri ise şunlardır:

2.6.6.1. Martini, Raymundus (1230-1284)

İspanya'ya bağlı Subirats'da dünyaya gelen Martini, Arapçanın yanı sıra birçok Doğu, dillerini öğrenmiş, Dominiken misyoneri olarak yetişmiştir. İslam karşıtı faaliyetlerde bulunmak üzere görevlendirilen Martini bu vesileyle o dönem Hafsîler'in yönetiminde bulunan Tunus'a gitmiş ve orada misyonerler için bir Arapça okulu açmıştır. İbn Sînâ, Gazzâlî, İbn Rüşd ve er-Râzî gibi âlim ve filozofların eserlerini incelemiş, onlardan etkilenen ve faydalanan Martini Haçlı Seferlerinde de danışman olarak görev yapmıştır. Martini'nin bulunduğu bu faaliyetlerin yanı sıra "*Pugio Fidei adversus Mauros et Judaeus*", "*Explanatio symboli apostolorum ad edita fidelium institutionem*", "*Sûretun mu'ârîa li'l-Kur'ân*", "*Capistrum Judaeorum*" gibi eserleri de bulunmaktadır.⁹⁵

2.6.6.2. Codera Zaidin, Francisco (1836-1917)

İspanya'nın Aragon bölgesinde dünyaya gelen Codera, fen, sosyal bilimler, ilahiyat, edebiyat ve hukukun yanı sıra da Grekçe, Latince, İbranice ve Arapça gibi dillerle de ilgilenmiştir. Arapçada uzmanlaşan Codera, İspanyol hükümetince Kuzey Afrika'ya gönderilmiş, burada Arapçasını geliştirmiş ve çok sayıda el yazması eser toplayarak büyük bir kütüphane kurmuştur. Araştırmalarında Endülüs İslâm kültür, tarih ve medeniyetini ele alan Codera bu konuyla ilgili bazı temel kaynakları neşrini de gerçekleştirerek İspanyol şarkiyatçıları arasında farklı bir çığır açmıştır.⁹⁶ Codera'nın araştırma ve neşir olmak üzere birçok çalışması bulunmaktadır. "*Mozárabes, su*

⁹⁴ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 137-141; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*, s. 224; Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 92-95.

⁹⁵ Şakiroğlu, Mahmut H., "Asin Palacios, Miguel", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 480-482; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 131; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 131; Hâc, Sâsî Sâlim, *ez-Zâhiretu'l-İstişrâkiyye ve Eseruhâ 'ale'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, Malta 1991, s. 52.

⁹⁶ Özdemir, Mehmet, "Codera Zaidin, Francisco", *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 49-50; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 187.

condición social y política”, “*Tratado de numismática arábigo-española*”, “*Decadencia y desaparición de los Almorávides de España*” gibi araştırmaların yanı sıra “*İbn Beşkuvâl*”, “*es-Sıla, Ahmed b. Yahyâ ed-Dabbî*”, “*Buğyetu'l-Multemis*”, “*İbnu'l-Ebbâr*”, “*et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla*”, “*İbnu'l-Faradî*”, “*Târîhu 'Ulemâ'i Endelüs*” gibi neşirleri de bulunmaktadır.⁹⁷

2.6.6.3. Ribera Tarrago, Julian (1857-1934)

İspanya'nın Valencia kentinde dünyaya gelen Ribera, Francisco Codera'nın gözde öğrencisi olmuş, bazı üniversitelerde görev alarak Arapça ve Dinler Tarihi ile ilgili dersler vermiştir. Endülüs kültürüyle özellikle ilgilenen ve bu alanda nadir araştırmacılardan biri olan Ribera'nın, aynı zamanda İspanyol Kraliyet ve Tarih Akademisi'ne üye olduğu bilinmektedir. Ribera'nın genelde Endülüs kültürünü yansıtan kendi yazısı, neşir ve çeviri olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: “*La Enseña entre los musulmanes españoles, Orígenes del justicia de Aragón*”, “*Música de las Cantigas, De historia arábigo-valenciana*”, “*El Cancionero de Abencuzman*”, “*La música árabe y su influencia en la española*”. Ribera çeviri ve neşir olarak da “*Historia de la conquista de España de Abenalcotia el Cordobes*” adı altında İbnu'l-Kûtıyye'nin *Târîhu İftitâhi'l-Endelus* ünü, Codera ile birlikte “*Index Librorum*” adı altında İbn Hayr el-İşbîlî'nin *Fehrese'sini* ve “*Historia de los jueces de Córdoba por Aljoxani*” adı altında el-Huşenî'nin *Kudâtu Kurtuba* gibi eserlerini İspanyolca'ya çevirip neşretmiştir.⁹⁸

2.6.6.4. Asin Palacios, Miguel (1871-1944)

İspanya'nın Sarakusta bölgesinde dünyaya gelen Palacios, Endülüs İslâm kültürü ve Arap dili uzmanı olan bir müsteşriktir. Gazzâlî üzerine hazırladığı doktora tezini Francisco Codera ile birlikte “*Algazel, dogmática, moral, y ascética*” (*Gazzâlî'de akîde, ahlâk ve zühd*) başlığı altında çalışmış, Muhyiddin İbnu'l-'Arabî, İbn Bâcce, İbn Hazm gibi âlimlerden etkilenmiş ve onların eserlerini İspanyolcaya çevirmiş veya neşretmiştir. Bir Arap dili uzmanı olan Asin Palacios Arapçayla yakından ilgilenmiş ve bu konuda Palacios'un Arapça gramer ve sözlük ile ilgili makalesinin yanı sıra İspanya'da sıkça kullanılan Arapça asıllı isimler ve bitki adları konusunda çalışmaları bulunmaktadır. Asıl Palacios'un kendi kaleminden, alıntı, çeviri ve neşir olmak üzere birçok eseri

⁹⁷ Özdemir, Mehmet, “Garcia Gomez, Don Emilio”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 371-372; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 188.

⁹⁸ ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 189-190.

bulunmaktadır, bunlardan bazıları ise şunlardır: “*Los Caracteres y la Conducta*”, “*el-Faşl*”, “*Abenházam de Cordoba y su historia critica de las ideas religiosas*”, “*La Psicología segun Mohiddin Abenarabi*”, “*El Islam cristianizado*”, “*Ibn al-‘Arif, Mahāsin al-Majālis, Texte Arabe, traduction et commentaire*”, “*El Justo medio en la creencia.*”⁹⁹

2.6.6.5. Garcia Gomez, Don Emilio (1905-1995)

Klasik Arap edebiyatına ilgi duyan oryantalistlerin başında gelen Garcia Gomez bu alanda üniversite ve kurumlarda görev almasının yanı sıra Irak, Lübnan ve Türkiye’de büyükelçilik görevlerinde de bulunmuştur. “*Un cuento árabe, fuente común de Abentofáil y de Gracián*” adlı doktora tezini tamamladıktan sonra Mısır ve Suriye’ye gitmiş ve orada birçok konuda kendini geliştirerek bazı Arapça şiirlerini İspanyolca’ya tercüme etmiş, bunların yanı sıra müveşşah, harce ve zecel gibi sanatlar üzerinde de araştırmalar yapan García Gómez Endülüs edebiyatı tarihine büyük katkılar sağlamıştır. Garcia Gomez’in kendi yazısı, çeviri ve neşir olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır. Bazı çalışmaları şunlardır: “*Un texto árabe occidental de la leyenda de Alejandro*”, “*Poemas arábigoandaluces*”, “*Bagdad y los reinos de taifas*”, “*Tres capitulillos del Collar de Paloma*”, “*Parangón entre Málaga y Salé*”, “*Una crónica anónima de ‘Abd al-Raḥmān III al-Nāşir ve El siglo XI en 1.ª persona. Las Memorias de ‘Abd Allāh, último rey zīrī de Granada, destronado por los almorávides*”, neşir olarak da Ebû İshâk el-İlbîrî’nin *Dîvân*’ını neşretmiştir.¹⁰⁰

2.6.7. Hollanda Ekolü

Hollanda Oryantalizmi Batı Oryantalizminden çok da farklı değildir, ancak Hollandalı oryantalistler, Arapça eserlerin tahkiki kadar, Arap dili ve sözlükleriyle de ilgilenmişlerdir. Hollanda Oryantalizmini farklı kılan faktör ise, İslam Ansiklopedisi’nin ve İslam ve Müslümanlarla ilgili eserlerin basımını devralan “Braille Vakfı”nın varlığı, Kraliyet Diller Enstitüsü, Doğu ve İslam Araştırmaları Enstitüsü ve değerli el yazmalarını barındıran Leiden Üniversitesi Kütüphanesi gibi kurumların ve merkezlerin bulunmasıdır. Hollanda Oryantalizmi genel olarak bir bölgeyle sınırlı kalmamış, İslam

⁹⁹ Özdemir, Mehmet, “Ribera Tarrago, Julian”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 79; ‘Akîkî, Necîb, el-Musteşrikûn, II, 194-196.

¹⁰⁰ Alper, Ömer Mahir, “Martini, Raymundus”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 64; ‘Akîkî, Necîb, el-Musteşrikûn, II, 213-215.

düşmanlığından uzak durmuş ve ağırlıklı olarak Endülüs'teki İslam medeniyeti ve kültürünü araştırmaya çalışmıştır.¹⁰¹

2.6.7.1. Erpenius, Thomas (1584-1624)

Gorkum'da dünyaya gelen Erpenius hocalarının teşvikiyle Arapça öğrenmeye başlamış ve Avrupa'nın farklı ülkelerinde ünlü oryantalistlerden Arapça dersleri alarak sarf ve nahiv bilgisini artırmış, bazı üniversitelerde Arapça hocalığı yapmıştır. Sâmi dillere ilgi duyan Erpenius, çalışmalarında İbrânîce ile Arapça arasındaki bağ ve yakınlığı araştırmıştır. Ayrıca Erpenius'un farklı ülke ve şehirlerden getirdiği Arap dili ve edebiyatıyla ilgili yazma eserlerinden meydana getirdiği bir koleksiyonunun yanı sıra "*Grammatica Arabica*", "*Kitabu'l-Emsâl / Proverbiorum Arabicorum centuriae duae*", "*Emsâlu Lukmân el-Hakîm ve ba'zu akvâli'l-'Arab / Locmani Sapientis Fabulae et selecta quaedam Arabum Adagia cum interpretatione Latina et notis Thomae Erpenii*", "*Kitabu'l-Cerûmiyye ve Mi'etu'l-'âmil / Grammatica Arabica dicta Gjarumia, et Libellus centum regentium cum versione Latina et Commentarijs Thomae Erpenii*", gibi bazı eserleri bulunmaktadır.¹⁰²

2.6.7.2. Dozy, Reinhart Pieter Anne (1820-1883)

Leiden'de dünyaya gelen Dozy'nin, erken dönemlerde edebiyat ve tarihe ilgisi artmış, daha sonra da bu alanlarda büyük başarı sergilemiştir. Doğu dillerini öğrenmeye başlayan Dozy Arapça'nın yanı sıra İbrânîce, Keldânîce ve Süryânîce gibi dillerle ilgili dersler almış, seviyesini geliştirdikten sonra hocalarının tavsiyesi üzerine Endülüs tarihi ve edebiyatına yönelmiştir. Çeşitli ülkelerde birçok tarih akademisinin üyeliğine seçilen Dozy bu uğurda da birçok ödül ve nişana layık görülmüştür. Dozy'nin telif ettiği veya neşrettiği birçok eser bulunmaktadır. Bazıları şunlardır: "*Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les*", "*Arabum locide Abbadidis*", "*Histoire des Musulmans d'Espagne (711-1110)*", "*İdrîsî, Nuzhetu'l-Muşâtâk (Description de l'Afrique et de l'Espagne)*", *İbn İzârî, el-Beyânu'l-Muğrib (Histoire de l'Afrique et de l'Espagne)*",

¹⁰¹ es-Sâmurraî, Kâsım, *el-İstişrâk beyne'l-Mevdû'ıyyeti ve'l-İfti'âl, Dâru'r-Rifâ'î*, Riyad, 1983, s. 103-107; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*, s. 224; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 141-145.

¹⁰² Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 59-70; Serkîs, Yûsuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbû'âtî'l-'Arabiyye*, 421; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, III, 38-39; 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 653-654; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 16-19; Kallek, Cengiz, "Erpenius, Thomas", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 306.

“*Şerhu İbn Bedrûn ‘alâ Kasîdeti İbn ‘Abdûn* (Commentaire historique sur le poème d’İbn Abdoun par İbn Badroun).¹⁰³

2.6.7.3. Houtsma, Martinus Theodorus (1851-1943)

Hollanda’nın Irnsum bölgesinde dünyaya gelen Houtsma, eğitimini tamamladıktan sonra el yazma eserleriyle uğraşmıştır. Üniversitelerde Farsça, Türkçe ve İbrânîce dersleri veren Houtsma aynı zamanda Şam’daki el-Mecma‘u’l-‘İlmiyyu’l-‘Arabîyye’ye de üye olarak seçilmiştir. Houtsma’nın kendi kaleminden ve ağırlıklı olarak neşir olan “*Qasîdetu’l-Ahtal fî Medhi Benî Umeyye [Akhtal, Encommium Omayadarum]*”, “*Kitâbu’l-Ezdâd [Kitâbo’l-Adhdâd]*”, “*Târîkh al-Ya‘qûbî [Ibn Wâdhîh, qui dicitur al-Ja‘qûbî, Historiae]*”, “*Catalogue d’une collection de manuscrits arabes et turcs appartenant à la maison E. J. Brill à Leide*”, “*Ein türkisch-arabisches Glossar*”, “*Tevârîh-i Âl-i Selcûk [Recueil de textes relatifs à l’histoire des seldjoucides]*”, “*Choix de vers tirés de la Khamsa de Nizâmî*” gibi birçok eseri bulunmaktadır.¹⁰⁴

2.6.7.4. Wensinck, Arent Jan (1882-1939)

Güney Hollanda’da dünyaya gelen Wensinck, Sâmi dillerini öğrenmiş ve Doğu dinleri üzerinde uzmanlaşmış, bazı üniversitelerde İbrânîce ve Ârâmîce dersler vermiş, Leiden Üniversitesi’nde Arapça bölüm başkanlığı yapmıştır. İslâmî araştırmalara da yönelen ve Semâvî dinler arasındaki bağları araştırmaya çalışan Wensinck’in bu alanlarda “*Mohammed en de Joden te Medina*”, “*A Handbook of Early Muhammadan Tradition*”, “*Concordance et indices de la tradition musulmâne*”, “*The Muslim Creed, Its Genesis and Historical Development*”, “*Bar Hebraeus’s Book of the Dove*”, “*Mystic Treatises by Isaac of Niniveh*”, “*La pensée de Ghazzâlî*”, “*Handwörterbuch des Islam*” gibi eserleri bulunmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰³ Serkîs, Yûsuf İlyân, *Mu‘cemu’l-Matbû‘âtî’l-‘Arabîyye*, 893-894; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A‘lâm*, III, 38-39; Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 181; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 308-310; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû‘atu’l-Musteşrikîn*, s. 172-174; Özdemir, Mehmet, “Dozy, Reinhart Pieter Anne”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 513; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A‘lâm*, II, 94.

¹⁰⁴ Kallek, Cengiz, “Houtsma, Martinus Theodorus”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 257-258; Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, s. 325; Serkîs, Yûsuf İlyân, *Mu‘cemu’l-Matbû‘âtî’l-‘Arabîyye*, II, 1901; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 669; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû‘atu’l-Musteşrikîn*, s. 616; Kehhâle, ‘Omer Rızâ, *Mu‘ücemu’l-Muellifîn*, III, 7.

¹⁰⁵ Kızıl, Fatma, “Wensinck, Arent Jan”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 158-159; Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû‘atu’l-Musteşrikîn*, s. 417-418; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 667.

2.6.7.5. Kramers, Johannes Heindrik (1891-1951)

Rotterdam’da dünyaya gelen Kramers, eğitimini tamamladıktan sonra bazı şarkiyatçılardan da etkilenerek İslami araştırmalarına yönelmiş, genelde Doğu dillerine, özellikle de Arapçaya önem vermiş, bunun sonucunda Leiden Üniversitesi Arapça ve İslami Kurumlar Kürsüsünü yönetmiştir. İslamiyet’e ilgi duyduğundan dolayı en büyük eseri de ölümünden sonra yayımlanan “*De Koran*” aldır eseridir. Kramers’in “*De Koran*” aldır eserinin yanı sıra “*De strafrechtsspraak over de Nederlanders in Turkijë*”, “*Over de geschiedschrijving bij de Osmaanshe Turken*”, “*Ankara, door Yakup Kadri Karaosmanoglu*”, “*Ibn Havkal, Opus geographicum cui titulus est “Liber imaginis terrae”*”, “*De taal van de Koran*”, “*Analecta Orientalia*” gibi eserleri de bulunmaktadır.¹⁰⁶

2.6.8. Amerikan Ekolü

Amerikan oryantalizm ekolü, diğer ekollere göre daha kısa bir sürece sahip olup XVIII. yüzyılın başlarında Lübnan’a ilk misyoner heyetinin gelmesiyle faaliyete geçmiş ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra da aktif bir şekilde çalışmalarına başlamıştır. Ortadoğu meselelerinde uzmanlara ihtiyaç duyduklarını anlayan ABD hükümeti 1952’de üniversiteleri Arapça, İslami araştırmalar bölümleri ve bilim enstitüleri açmaya teşvik ederek Batı’dan da oryantalistleri davet etmişlerdir. Amerikan oryantalizminin özelliklerine gelince, çoğunluğunu Amerikan kökenli olmayan oryantalistlerden oluşturan Amerikan oryantalizm ekolü, Arapça ile İbranice arasındaki dilsel yapıdaki ilişkiden dolayı, İbraniceyi anlamak için Arapça bilimlerine odaklanmıştır. İngiliz oryantalizmi ile de yakından ilişkili olup, Doğu’nun bilimsel ve kültürel yönlerinden daha çok ekonomik ve politik koşullarına ve İslam mirasından ziyade çağdaş tarihine, güvenliğine, ekonomisine ve en önemlisi Siyonizm’e hizmete odaklanmıştır.¹⁰⁷

2.6.8.1. Gottheil, Richard James Horatio (1862-1936)

Manchester’da dünyaya gelen ve babasının görevi nedeniyle ABD’ye göç eden Gottheil, daha sonra da, yüksek tahsil için Almanya’ya giderek Süryânî Dili ve Edebiyatı

¹⁰⁶ Kahraman, Kemal, “Kramers, Johannes Heindrik”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 287-288; ‘Akîkî, Necîb, *el-Mustesrikûn*, II, 670.

¹⁰⁷ Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, s. 101-102; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu’l-Hitâbi’l-İstişrâkî*, I, 156-158; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu’l-İstişrâk ve Eseruhâ fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Mu‘âsir*, s. 224.

ile ilgili doktora çalışması hazırlamıştır. Yahudilik ve Siyonizm ile ilgilenen Gottheil, Arapçasını güçlendirmek için Mısır'a gitmiş, oradan da ABD'ye dönerek Sâmi Diller konulu dersler vermiştir. Ayrıca "Federation of American Zionists", ve "The American Oriental Society" gibi kurumların başkanlıklarını yaparken, "Zeta Beta Tau Fraternity" ve "Committee of American Lectures on the History and Religion"ın da kurucularından bir olmuştur. Gottheil'in kendi kaleminden "*Persian Literature Comprising the Shāh Nāmeḥ, the Rubāiyāt, the Dīvān and the Gulistān*", "*A Christian Baḥīra Legend*", "*An Eleventh Century Document Concerning a Cairo Synagogue*" ve "*Zionism*", gibi eserleri bulunurken, Ebû Zeyd el-Ensârî'nin "*Kitābu'l-Matar*"ını, Kindî'nin *Ahbâru Kudāti Mısır*'ını ve Gâzî b. Vâsitî'nin *Reddun 'alâ Ehli 'z-Zimme*'sini de neşretmiştir.¹⁰⁸

2.6.8.2. Macdonald, Duncan Black (1863-1943)

Glasgow'da dünyaya gelen ve eğitimini de Sâmi diller, özellikle de Arapça ve Süryânîce üzerinde araştırmalar yaparak sürdüren ve Batılı oryantalistlerden etkilenen Macdonald, Amerika'da yetiştirilen misyonerlere ve üniversitelerde, Arapça ve İslâm diniyle ilgili dersler vermiştir. Hartford'da bir misyon okulu kurulması için uğraşmış, editörlüğünü yaptığı ve yayımlanmasına maddî katkı sağladığı "*The Muslim World*" adlı dergi de da halen yayını sürdürmektedir. Macdonald, "*Development of Muslim Theology*", "*A Selection from the Prolegomena of Ibn Khaldun*", "*The Religious Attitude and Life in Islam*", "*Aspects of Islam*", "*The Arabic and Turkish Manuscripts in the Newberry Library*" ve "*The Presentation of Christianity to Moslems*" gibi eserlerinin yanı sıra "*Jewish Encyclopedia*", "*Encyclopedia Britannica*", "*A New Standard Bible Dictionary*" ve "*The Encyclopaedia of Islam*" gibi ansiklopedilere katkı sağlamıştır.¹⁰⁹

2.6.8.3. Zwemer, Samuel Marinus (1867-1952)

Papaz bir babanın ve dinine bağlı bir ailenin çocuğu olarak Hollanda'da dünyaya gelen Zwemer, eğitimini tamamlayıp, Arapça öğrenmek için Beyrut'a gitmiştir. Daha sonra da Amerika'ya giderek orada misyonerlik faaliyetlerine ilgi duymuş ve arkadaşlarıyla beraber bir dernek kurup projelerine destek için konferans ve paneller

¹⁰⁸ Kallek, Cengiz, "Gotheil, Richard James Horatio", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 119-120; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, III, 135-136;

¹⁰⁹ Sinanoğlu, Mustafa, "Macdonald, Duncan Black", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 296-297; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, III, 1001-1002; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 538; es-Sibâ'î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve'l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ 'aleyhim)*, s. 46; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 156.

düzenlemiştir. Ortadoğu’da misyonerlik faaliyetlerine başlayan Zwemer, İslam coğrafyasının birçok bölgesini gezerek misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Zwemer’i “apostle to Islam” (İslâm’a gönderilen elçi) diye nitelendirmişler, kendisinin ve arkadaşlarının yürüttükleri faaliyetler sayesinde dünyanın İncil ile tanıştığını ifade etmişlerdir. Zwemer’in birçok dile çevrilen, İslâm dünyası ve misyonerlikle ilgili olan “*Arabia: The Cradle of Islam*”, “*The Moslem Doctrine of God*”, “*The Mohammedan World Today*”, “*Islam: a Challenge to Faith*”, “*The Moslem Christ*”, “*Mohammed or Christ*”, “*Childhood in the Moslem World*”, “*The Disintegration of Islam*”, “*The Influence of Animism on Islam*”, “*The Law of Apostasy in Islam*”, “*Across the World of Islam*”, “*The Origin of Religion*”, “*Into All the World*”, “*Evangelism Today*”, “*Heirs of the Prophets*”, “*Sons of Adam*” gibi çeşitli eserleri bulunmaktadır.¹¹⁰

2.6.8.4. Hitti, Philip Khuri (1886-1978)

Philip Hitti, bir Hristiyan Arap çocuğu olarak Beyrut’ta doğmuştur. Arap tarihi, dil ve edebiyatı uzmanı olan Hitti, eğitimini Beyrut Amerikan Üniversitesinde sürdürmüş, daha sonrada ABD, Columbia Üniversitesi’nde Belâzürî’nin “*Futûhu’l-Buldân*” adlı eserinin ilk yarısını İngilizce’ye çevirerek doktorasını aldıktan sonra tarih dersleri vermeye başlamıştır. Department of Oriental Languages and Literatures’de başkan vekilliği yapan Hitti, bazı akademik kurumların üyeliğinde de bulunmuştur. Hitti’nin Arapça ve İngilizce yayımlanmış, çoğunluğu da birçok yabancı dillere tercüme edilmiş “*The Origins of the Islamic State*”, “*The Semitic Languages Spoken in Syria and Lebanon*”, “*The Syrians in America*”, “*History of the Arabs*”, “*The Arabs: A Short History*”, “*Syria: A Short History*”, “*Islam and the West*”, “*Short History of the Near East*”, “*A Short History of Syria*”, “*Makers of Arab History*” gibi eserleri yanı sıra “*Muhtasaru Kitâbi’l-Fark beyne’l-Firak*”, “*Nazmu’l- İkyân fî A’yânî’l- ‘Ayân*” ve “*Kitâbu’l-İ’tibâr*” gibi eserleri neşretmiş, ayrıca “*The Encyclopaedia of Islam*”, “*Encyclopaedia Britannica*”, “*The Encyclopaedia Americana*” gibi bazı ansiklopedilere de katkı sağlamıştır.¹¹¹

¹¹⁰ Yel, Ali Murat, “Zwemer, Samuel Marinus”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 582-583; ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, III, 1005; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu’l-Hitâbi’l-İstişrâkî*, I, 156; I, 156-158.

¹¹¹ Tuğ, Salih, “Hitti, Philip Khuri”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 163-165; ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, III, 148-151; es-Sibâ’î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve’l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ ‘aleyhim)*, s. 34-44; Ebû Halîl, Şevkî, *Mevdû’iyyetu Fîlîb Hittî fî Kitâbihi Târîhi’l- ‘Arabi’l- Mutavvel*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk, 1985, s. 14-17; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu’l-Hitâbi’l-İstişrâkî*, I, 156.

2.6.8.5. Rosenthal, Franz (1914-2003)

Berlin’de dünyaya gelen ve eğitimini de orada ünlü hocalarından klasik diller ve şarkiyat dersleri alarak sürdüren Rosenthal, doktorasını aldıktan sonra ABD’ye gitmiş, Yale Üniversitesi’nde Yakındoğu Çalışmaları Bölümü’nde görev almış ve İslâm araştırma merkezlerinin Amerikan üniversitelerinde yaygınlaşmasında rol almıştır. “American Oriental Society” ile “American Philosophical Society”, “American Academy of Arts and Sciences”, “Medieval Academy of America”, “British Academy”, “Middle East Medievalists” gibi bilim kurumlarının başkanlığını da yürüten Rosenthal, telif, neşir ve tercüme olarak “*Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahsî*”, “*The Technique and Approach of Muslim Scholarship*”, “*A History of Muslim Historiography*”, “*A Grammar of Biblical Aramaic*”, “*Gambling in Islam*”, ve “*Alfarabius: De Platonis Philosophia*”, “*Şemseddin es-Sehâvî, el-Î’lân bi’t-tevbîh li-men zemme’t-târîh*”, “*The Muqaddimah. An Introduction to History*”, “*The History of al-Tabarî*” gibi eserleri bulunmaktadır.¹¹²

Bahsedilen oryantalizm ekollerine ek olarak, Avusturya, Macar, İsveç, Finlandiya, Kanada, Japon ekolleri gibi başka oryantalizm ekolleri de bulunmaktadır. Ancak bu ekoller öncekilerinden daha düşük statü ve kapasiteye sahip olduğundan dolayı daha fazla genişleyip yayılmamıştır. Bu ekoller coğrafi açıya göre belirlenirken, Cizvitler, Fransiskanlar, Dominikanlar, Protestanlar gibi misyoner ve dini eğilimleri olan oryantalizm ekollerinin yanı sıra Marksist oryantalizm ekolu gibi entelektüel ve ideolojik eğilimleri olan ekollerde bulunmaktadır. Bu ekollerin kendine has özellikleri ve amaçları vardır, ancak bu ekollerin çoğunluğu ana oryantalizm ekollerinden türediği ve onlardan etkilendikleri için onları birbirlerinden ayırt etmek neredeyse imkânsızdır.

¹¹² Tomar, Cengiz, “Rosenthal, Franz”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 172-173; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, III, 1016; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu’l-Hitâbi’l-İstişrâkî*, I,156; Tomar, Cengiz, “*Franz Rosenthal (1914-2003)*”, X, 179-181; İslâm Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2003.

BÖLÜM III

CARL BROCKELMANN VE ARAP EDEBİYATI

Bu bölümde öncelikle Alman oryantalizminden geniş ve detaylı bir şekilde bahsedilerek, Alman oryantalizm tarihi, alanları, yönleri ve özelliklerine yer verilmiştir. Daha sonra Arap edebiyatı alanında ün kazanmış oryantalistlerin başında gelen Carl Brockelmann'ın hayatı, şahsiyeti ve eserlerinin yanı sıra Brockelmann'ın Arap edebiyatı tasnifine ve tarihçiliğine yer verilmiştir. Brockelmann'ın “*Târîhu 'l-Edebi 'l- 'Arabî*”/Arap Edebiyatı Tarihi adlı eserini ayrıntılı olarak tanıtımı ve incelenmesi yapılırken bu eserde kullanılan ölçütler de ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Brockelmann'ın şiir ve nesir açısından Arap edebiyatına bakışına da yer verilmiştir.

Brookman

3.1. Alman Oryantalizm Tarihi

Almanya'nın Doğu ile ilk teması Haçlı Seferleri'ne dayanması ve daha sonra da "Martin Luther"¹¹³ hareketiyle birlikte Katolik Kilisesi'nden ayrılması nedeniyle, Alman Oryantalist çalışmaları ancak XVIII. yüzyılda kendini gösterebilmiştir. Alman Oryantalistler Arapça araştırmalarına kapsamlı bir şekilde ancak Osmanlının Avrupa'daki fetihlerinden sonra katılmış olup, İslam dünyasının dillerini incelemeye ve ilgi duymaya başlamışlardır.¹¹⁴

Almanya'da Arapça öğrenimine yönelik ilk girişim, Arap harflerini öğretmek için bir kitapçık yazan Christmann (ö. 1613) tarafından yapılmıştır¹¹⁵. Ancak Almanların Araplarla kültürel temasının gerçek başlangıcı, 1694'te Kur'an-ı Kerim mealinin Almanca'ya çevrilmesi, daha sonra da bu çevirinin "Abraham Hinckelmann"¹¹⁶ tarafından yayımlanmasına denk gelir. Bu çalışma Batı'nın Doğu'ya karşı ilgisini çekmiştir. Ancak o dönemdeki bu eserler Kilisenin denetimine tabi olup Haçlı Seferleri ruhunun hâkimiyetindeydi. Bu nedenle Almanya'da Oryantalizm ve Arapça çalışmaları "Postel"¹¹⁷ el yazmaları Pfalz bölgesinin Emir'ine ulaşana kadar aktif hale gelmemiştir. Öte yandan 1569'da Tremellus, Keldani ve Süryanice dillerinin gramerini içeren bir araştırmanın yanı sıra İncil'in Süryanice çevirisini de sunmuştur, bu çeviri aynı zamanda Postel'in el yazmalarının hemen hemen aynısıydı¹¹⁸.

Oryantalizm konusunda XVII. yüzyılı durgun bir şekilde geçiren Almanya İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın gerisinde kalmış ve Hollanda'da ikamet eden Doktor "Johann Elicmann"¹¹⁹ Leiden Kütüphanesinde İbn Miskeveyh'in Arapça tercümesi olan bir elyazmasını ve diğerlerini bulduğu gibi, bazı bireysel çabalarla sınırlı kalmıştır. ANLAM... XVIII. yüzyılın başlarında Almanya, Oryantalizm tarihinde önemli bir

¹¹³ Seyyid, Rıdvân, *el-Musteşrikûne'l-Almân: en-Nuşû' ve't-Te'sîr ve'l-Mesâir*, Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Beyrut, 2016, s. 15; Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkîyye*, Dirâsâtun İstişrâkiyye Dergisi, 2015, S. 3, s. 194.

¹¹⁴ 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 678-679.

¹¹⁵ Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, I, 7; el-Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkîyye*, s. 194.

¹¹⁶ Zinâtî, Enver Mahmûd, *Târîhu Tıbâ'ati'l-Kur'âni'l-Kerîm lede'l-Musteşrikîn*, Dirâsâtun İstişrâkiyye Dergisi, el-Merkezu'l-İslâmî li'd-Dirâsâti'l-İstirâfîciyye, Necef, 2018, s. 21; el-Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkîyye*, S. 3, s. 194.

¹¹⁷ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 135.

¹¹⁸ 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 678-679; el-Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkîyye* S. 3, s. 194.

¹¹⁹ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 48.

dönüşüme tanıklık etmiş, Romantizm ve Historicisme gibi iki kültürel akım ortaya çıkmıştır.¹²⁰

Sonuç olarak ve bu yeni entelektüel atmosferde “Herder'in”¹²¹ doğu edebiyatı ve Müslümanların bilim dallarında sağladıkları katkılarla ilgili felsefî yazıları ortaya çıkmıştır. Nitekim Goethe de “Kendini bilen Doğu ile Batı'nın ayrılmadığını bilir” der.¹²²

XIX. yüzyılın başlarında, Alman Oryantalizminin ilk işaretleri şekillenmeye başlamıştır. Hollandalı oryantalist "Thomas Erpenius"¹²³ Arapça gramer üzerine Latince bir kitap yayınlamış, bir süre sonra da Alman oryantalist "Johann David Michaelis"¹²⁴ bu kitabı 1791'de Almanca'ya çevirmiştir. Hadd-i zatında Almanya'da Oryantalist çalışmalara ilginin tohumları, Fransa'da Doğu Dilleri Okulu'nun başkanlığını yapan Oryantalist “Silvestre De Sacy”¹²⁵ ve bir kısım Alman Oryantalistlerin onun etrafında toplanma çabalarıyla Fransa'da ortaya çıkmıştır. Bu okulun amacı, Doğuyu sömürme mücadelesinde İngiliz üniversiteleri ve kurumlarıyla rekabet etmek ve Doğu dilleri, halkları ve tarihi konusunda uzmanlar ve araştırmacılar yetiştirmek olmuştur.¹²⁶

XX. yüzyılın başlarında önemli siyasi olaylar ve değişiklikler meydana gelmiş, İngiltere ve Fransa'nın temsil ettiği sömürge ülkeleri, hasta adamın mirası üzerindeki etkilerini genişletmeye başlamışlardır. Öte yandan Almanya, 1915 yılında Basra Körfezi bölgesinde Hamburg Navigation Company'i kurarak, Berlin-Bağdat demiryolunun inşası ve Arap dünyasındaki ticari faaliyetinin genişletilmesi yoluyla Doğu'daki nüfuzunu arttırmaya başlamıştır. Bu durum İngiltere'yi rahatsız etmiş ve Alman etkisi durdurmak için harekete geçmiştir. İngilizlerin bu tutumu Almanların politikasını değiştirmek, Arap ve İslam dünyasındaki faaliyetlerini oryantalist bir kapsamla sınırlamak zorunda bırakmıştır.

¹²⁰ Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkîyye* s. 3, s. 214-218.

¹²¹ Mommsen, Katharina, *Gûteh ve'l-Âlemu'l-'Arabi*, Çev: 'Adnân 'Alî 'Abbâs, 'Âlemu'l-Ma'rife Dergisi, S. 194, el-Meclisu'l-Vatânî li's-Sekâfeti ve'l-Funûni ve'l-Âdâb, Kuveyt, 1978, s. 30-33.

¹²² Goethe, Johann Wolfgang Von, *ed-Dîvânu's-Şarkî li'l-Muellifi'l-Ġarbî*, Çev: Bedevî, 'Abdurrahmân, el-Muessesetu'l-'Arabiyyetu li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Beyrut, 1980, s. 339.

¹²³ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 16; Zinâtî, Enver Mahmûd, *Târîhu Tıbbâ'ati'l-Kur'ânî'l-Kerîm lede'l-Musteşrikîn*, s. 13, s. 17.

¹²⁴ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 580; el-Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkîyye*, s. 196.

¹²⁵ 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikîn*, I, 179; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 334.

¹²⁶ Seyyid, Rıdvân, *el-Musteşriküne'l-Almân: en-Nuşû' ve't-Te'sîr ve'l-Mesâir*, s. 18; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 129-130; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikîn*, II, 679; el-Hayderî, İbrâhîm, *Sûretu's-Şark fi 'Uyûni'l-Ġarbî*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 1996, s. 43.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü farklı dini, milli ve diğer ideolojilere sahip hareketlerin ortaya çıkmasını netice vermiştir. Oryantalizm ve siyaset arasındaki fikirlerini karıştırıp Ortadoğu'nun sorunlarını çözmek için sunan Max von Oppenheim gibi bir dizi Alman oryantalist ortaya çıkmıştır.¹²⁷

Nazizm'in iktidara gelmesiyle Alman Oryantalizmi büyük bir darbe almış, bunun üzerine Oryantalistlerin çoğu göç etmiş ve büyük bir bölümü Amerikan üniversitelerine sığınmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Alman Oryantalizmi, siyasi, ekonomik, sosyal, ideolojik araştırmalar ve diğer alanlarda yeni konulara odaklanarak etkinliğini yeniden göstermeye başlamıştır.¹²⁸

3.2. Alman Oryantalizminin Alanları

Alman Oryantalizmi, Arap ve İslam kültürüne büyük hizmetler sağlamıştır. Alman Oryantalistlerin yayımladıkları çalışmaların toplamı, Fransız, İngiliz ve İtalyan Oryantalistlerin yaptıkları çalışmaların bütününden daha fazla görünmektedir. Pek çok alanda kendini gösteren Alman Oryantalizminin en önemlileri çalışmaları şu alanlardadır.

3.2.1. Eski Metinleri Yayınlamak

Eski Arapça metinler, Alman oryantalistlerinin çabaları sayesinde XVIII. yüzyılın başlarından itibaren tahkik olunmuş halde ortaya çıkmış, ardından XIX. yüzyılda bilim, edebiyat ve sanatın çeşitli alanlarında metinlerin neşriyatları gelişmiştir. Alman oryantalistler, metinleri doğruluk ve sayı bakımından tahkik edip yayınlama konusunda Fransızları ve İngilizler Oryantalistleri geride bırakmışlardır. Bu çalışmalar Rieske'nin 1774 yılında Tarafe b. Abd'in *Mu'allaka*'sını, Ebû Ca'fer en-Nehâs'ın şerhi ile birlikte neşretmesiyle başlamıştır. Freytag'ın¹²⁹ Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'sini Arapça metni ve Tebrîzî'nin şerhiyle yayınlarak daha sonra da Latince tercümesini yayımlayarak sürdürmüştür. Bunların yanı sıra Flügel Kâtib Çelebi'nin "*Keşfu'z-Zunûn*" eserini tahkik etmiş ve İbnu'n-Nedîm'in "*el-Fihrist*"ini yayımlamıştır.¹³⁰ Yine Wüstenfeld tek başına neredeyse bir ilmi kurumun yapamayacağını yapmış ve İbn Hallikân'ın "*Vefeyâtu'l-A'yân*"ı, Zehebî'nin "*Tabakâtu'l-Huffâz*"ı, Nevevî'nin "*Tehzîbu'l-Esmâ*"sı, Yâkût el-

¹²⁷ Hayderî, İbrâhîm, *Sûretu's-Şark fî Uyûni'l-Ğarbî*, s. 68-71; 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 769.

¹²⁸ Muneccid, Selahuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, I, 7; el-Hayderî, İbrâhîm, *Sûretu's-Şark fî Uyûni'l-Ğarbî*, s. 43-44.

¹²⁹ Durmuş, İsmail, "Freytag, Georg Wilhelm", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 200-201.

¹³⁰ Yel, Ali Murat, "Flügel, Gustav Leberecht", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 165-166.

Hamevî'nin “*Mu‘cemu’l-Buldân*”ı, Kazvî'nin “*Acâibu’l-Mahlûkât*”ı, İbn Hişâm'ın “*es-Sîretu’n-Nebeviyye*”si ve el-Bekrî'nin “*Mu‘cemu me’sta‘cem*”i gibi bir çok eseri tahkik veya neşir etmiştir.¹³¹

3.2.2. Arapça Yazmaların İndekslenmesi

Alman oryantalistlerin Arap ve İslam kültürüne hizmet ettiklerine dair kanıtlardan biri de Alman kütüphanelerinde veya dünyanın farklı yerlerinde bulunan Arapça elyazmalarının kataloglanmasıdır. Bunları da kataloglayan ilk kişi de "Christmann" olarak kabul edilmektedir. On cilt içinde yaklaşık on bin el yazması içeren Berlin Milli Kütüphanesi bu elyazmaların en büyük payına sahip olmuştur. Almanya'nın güneyindeki Göttingen Üniversitesi Kütüphanesinde de yaklaşık üç bin hazine niteliğinde el yazması bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Seybold ve Weissweiler, Tübingen Üniversitesi'nin el yazmalarını kataloglamışlardır. Aumer, Münih Üniversitesi Kütüphanesindeki el yazmaların, Fleischer, Dresden Ulusal Kütüphanesindeki Doğu el yazmalarını, Ullmann de Dublin'deki Chester Beatty Kütüphanesindeki Arapça kimya ilmine ait elyazmalarını kataloglamışlardır.¹³²

3.2.3. Arapça Sözlüklere İlgi

Alman oryantalistlerin yaptığı en önemli şey Arapça sözlükler yazmak olmuştur. Freytag'ın dört cilt halinde Arapça-Latince sözlüğü, Fischer'in klasik Arapça sözlüğü, Hans Wehr'in modern Arapça- Almanca sözlüğü ve 1974 yılında yayımlanan Götz Schregle'nin sözlüğü bu çalışmalardan bazılarıdır. Bunlara ilaveten kendi alanlarında ana kaynak olan ve Flügel'in derlediği *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li-Elfâzi’l-Kur‘ân*, *el-Mu‘cemu’l-Mufehres li-Elfâzi’l-Hadîsi’n-Nebevî* ve *Şevâhidu’l-‘Arabiyye* sözlükleri gibi birçok çalışmalar derlenmiştir.¹³³

3.2.4. Farklı İslami İlimleri Önemsemek

Alman Oryantalistler İslami ilimleri her yönüyle önemsemişlerdir. Örneğin Fock Arap kabilelerinin dili, lehçeleri, üslupları ve şiirlerini, Schacht İslam fikhını, Wellhausen

¹³¹ Görgün, Hilal, “Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 166-168; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu’l-Hitâbi’l-İstişrâkî*, I, 129-133; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne’l-Almân*, I, 8.

¹³² Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu’l-Hitâbi’l-İstişrâkî*, I, 129-134; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne’l-Almân*, I, 10.

¹³³ Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne’l-Almân*, I, 11.

Arap imparatorluğunu ve çöküşünü, Spuler Orta Asya ve İran'da İslam tarihini, Hirschfeld Suriye ve Irak eserlerini, Ulmen'nin İslam döneminde tıp gibi konuları çalışarak açıklık getirmişlerdir.¹³⁴

3.3. Alman Oryantalizminin Yönleri

Alman Oryantalizmi, çeşitli kurumlar aracılığıyla araştırma, tahkik, çeviri ve matbaa gibi yöntemlerle bilimsel araştırmaların yönlendirilmesine, Arapça ve İslami çalışmaların yayınlanmasında katkı sağlamıştır. Bu kuruluşların başında da Arapça eğitim ve öğretim okulları, enstitüler, kütüphaneler, cemiyetler, dergiler, müze ve matbaalar yer almaktadır.

3.3.1. Arapça Öğretim Okul ve Enstitüleri

Arapça öğretimi için çeşitli okul ve enstitülerin kurulması sayesinde Oryantalist araştırmaları Almanya'da gelişmiştir. Bu eğitim dersliklerinin kurulması 1386'da Heidelberg Üniversitesi'nde başlamış olup Köln, Rostock, Münih, Bonn, Berlin gibi üniversitelerde devam etmiştir. 1887'de Karl Eduard Sachau, Berlin'de Arap dilinin öğretilmesine ve yayılmasına yardımcı olan bir dizi kitap yayınlayan Doğu Dilleri Enstitüsü'nü kurmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da Oryantalist çalışmaları gelişmiş ve sistematik hale gelmiştir. Üniversitelerde akademisyenlerin ve bir dizi bilimsel konseyin sayısı artmış ve her yerden, özellikle Arap dünyasından öğrenciler Almanya'ya akın etmeye başlamışlardır.¹³⁵

3.3.2. Şarkiyat Kütüphaneleri

Almanya'da Oryantalist çalışmalar, binlerce nadide Arapça ve Doğu el yazmalarıyla dolup taşan şarkiyat kütüphanelerinin kurulması sayesinde gelişmiştir. Bilim, sanat ve edebiyatın çeşitli konularını kapsayan on cilt içerisinde on binlerce el yazmalarını bulduğu Ulusal Berlin Kütüphanesinin yanı sıra, Dresden, Leipzig'deki Senato ve Münih'teki Kraliyet Kütüphanesi ve Göttingen Üniversitelerinin Kütüphanelerine ek olarak Hamburg Ulusal Kütüphanesi, Heidelberg, Mainz gibi birçok kütüphane bulunmaktadır. Ulusal ve üniversite kütüphanelerinin yanı sıra Hartmann, Fischer ve Mordtmann gibi oryantalistlerin kurdukları bazı özel kütüphaneler de

¹³⁴ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 132; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, I, 11.

¹³⁵ Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 779-681.

bulunmaktadır. Alman oryantalistlerin Almanya dışında birçok kütüphanenin kuruluşunda veya katalogların tasnifinde de emekleri geçmiştir. Örneğin Joseph Schacht İstanbul ve Kahire, Plesner İstanbul, Konya ve Şam, Flugel'de Viyana kütüphanelerindeki Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarını tasnif etmişlerdir.¹³⁶

3.3.3. Doğu Cemiyetleri

Doğu Cemiyetlerinin kurulması sayesinde Doğu araştırmaları Almanya'da gelişmiştir. Fransız “*Société Asiatique*” ve İngiliz “*The Asiatic Society*” modelinde kurulan Alman Doğu Cemiyeti “*Deutsche Morgenländische Gesellschaft*” (DMG), bölgedeki Fransız ve İngiliz nüfuzuyla rekabet edebilecek vaiz, oryantalist ve düşünürler yetiştirmek ve Almanya'nın Asya ve Afrika ile olan bağlarını güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. Bu derneğin şubeleri Doğu Arkeolojisi Enstitüleri ve Doğu Araştırmaları Enstitüleri adları altında farklı bölgelerde bu Cemiyete şubeler açılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, amacı bilimsel enstitülerin işleyişini denetlemek olan Alman Bilim Konseyi kurulmuştur. Bunlara ek olarak da Münih, Mainz ve Heidelberg gibi bölgelerde ilmi kurumlar faaliyetlerini sürdürmüştür.¹³⁷

3.3.4. Doğu Dergileri

Oryantalist çalışmalar, ihtisas dergilerinin kurulmasıyla Almanya'da daha da gelişmiştir. Bu dergilere örnek olarak Martin Hartmann tarafından kurulan ve İslam mirası ve modernliği ile ilgilenen “*Die welt des Islam*” dergisinin yanı sıra Fischer'in kurduğu “*İslamica*” ve “*Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen*” gibi Arap ve İslam edebiyatı, siyaset ve ekonomi konularla ilgilenen çok sayıda dergi bulunmaktadır.¹³⁸

3.3.5. Doğu Müze ve Matbaaları

Almanya'nın dört bir yanına yayılmış İslam müzeleri ve Arapça matbaalar, Arap ve İslam araştırmalarının yayılmasında ve genişlemesinde büyük rol oynamıştır. Bu müzelerin çoğu oryantalistlerin Doğuya yaptıkları geziler sırasında şüpheli yöntemlerle topladıkları özel sanat koleksiyonlarıdır. Bununla beraber onları halka ücretsiz olarak

¹³⁶ Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkıyye* s. 198-201; 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 684-685.

¹³⁷ Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkıyye*, s. 202; 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 687-688.

¹³⁸ 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 688-689.

sergilemeleri sayesinde Avrupalı izleyiciyi İslam medeniyeti ve değerli sanat, el yazmaları ve nadir belgelerle tanıştırmış oldular. Bu müzelerin başında Berlin İslam Eserleri Müzesi gelmektedir, bunun yanı sıra Göttingen'de Hubert, Wiesbaden'de Franz Steiner, Leipzig'de Bruchos gibi matbaaları Almanya'nın farklı bölgelerine yayılmıştır.¹³⁹

3.4. Alman Oryantalizminin Özellikleri

Diğer oryantalizm ekollerinin özellikleri olduğu gibi, Alman oryantalizminin de kendine özgü özellikleri vardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Alman oryantalizmi, eski eserlere, edebiyata ve sanata olan ilgisiyle eski oryantalist araştırmalarına ve İslam dönemlerine odaklanmış, Arap ve İslam dünyasının güncel meselelerine değinerek uygun çözümler bulmaya çalışmıştır.¹⁴⁰

2. Alman oryantalizminin, diğer oryantalizm ekolleri gibi siyasî veya dinî hedefleri olmadığı gibi, Doğu'yu sömürmeye yönelmemiş misyonerlik siyasetiyle de ilgilenmemiştir. Böylece birçok çalışma ve araştırmaları bilimsel önyargıdan uzaktır.¹⁴¹

3. Alman oryantalistlerinin çoğunluğu Arap ve Müslümanlar hakkındaki çalışmalarında onları kin ve düşmanlık ile karakterize etmemiş, aksine araştırma ve incelemelerinde hayranlık ve takdir ruhu hâkim olmuştur. Örneğin Avrupa'da Arapça araştırmaların kurucusu olarak kabul edilen Raiske, kendini "Arap edebiyatı şehidi" olarak tanımlamaktadır.¹⁴²

4. Alman Oryantalizmi, çoğunlukla nesnellik, tarafsızlık ve adaletle karakterize edildiğinden, araştırma ve incelemeleri bilimsel ruhun hâkim olmasıyla Alman Oryantalizm ekolünü diğer Oryantalist ekollerden farklı kılmıştır, ancak bu bilimsel ruh bazen siyasi bir çıkar elde etmek için kullanılmıştır.¹⁴³

¹³⁹ 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 686.

¹⁴⁰ Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 747.

¹⁴¹ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*, s. 223; el-Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fî'd-Dirâsâti's-Şarkıyye*, s. 192; Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 747.

¹⁴² Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I,130; Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 747.

¹⁴³ Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 747; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 132.

5. Önceki özelliklere ek olarak, Alman Oryantalizmi, araştırma ve incelemeler yaparken konuları bilinen en doğru standart ve bilimsel sistemlerle karakterize etmiş, doğru bilimsel yöntemleri takip ederken de aşırı doğruluk ve özenle öne çıkmıştır.¹⁴⁴

Alman Oryantalizminin binlerce önemli kitabı yayınlayarak Arap ve İslam kültürünün Avrupalı entelektüeller arasında yayılmasındaki katkıları bağlamında bazı müspet özellikleri vurgulanırken olumsuz yönleri de gözden kaçırılmamalıdır. Almanya'nın Arap ve İslam ülkelerini sömürgeleştirme niyetinde olmadığı ve misyonerlik kampanyalarını önemsemediği düşüncesiyle Oryantalizm'in siyasi, dini ve sömürgeci emellerine tabi tutulmaması da doğru değildir. Almanya, Doğu ülkelerini sömürgeleştirmekten hiç çekinmemiştir, ancak o zamanki uluslararası koşullar planlarını gerçekleştirmesine izin vermemiştir. Doğudaki nüfuzunu birkaç kez Türkiye üzerinden genişletmeye çalışmış, bunun için Becker¹⁴⁵ gibi bazı şarkiyatçıları bu planları hayata geçirmek için görevlendirmiş, ancak başaramamıştır. Ayrıca birçok Alman oryantalist çalışma ve araştırmalarında özellikle de Kur'an, Sünnet, İslami ve Arapça ilimleri alanında önyargılı davranmışlardır. Ancak aslında bizim ilke ve inançlarımıza uymayan bu görüşler, Doğu'ya yönelik kin, nefret ve taassuptan değil de bu oryantalistlerin hem Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Sünneti gibi İslami esasların kutsallığına inanmamalarından hem de Arapça ve İslam araştırmalarını yaparken uyguladıkları yöntemlerden kaynaklanmaktadır.¹⁴⁶

3.5. Carl Brockelmann

Alman oryantalistlerin önde gelen isimlerinden ve bu çalışmamızın ana konusu olan Carl Brockelmann'nın hayatı, eserleri ve Arap edebiyatı ile görüş ve çalışmaları geniş bir şekilde ele alınacaktır.

3.5.1. Hayatı ve Eserleri

Ticaretle uğraşan Alman bir babanın çocuğu oğlu olarak 17 Eylül 1868'de Rostock kentinde doğan Carl Brockelmann, mesleği gereği, eğitimi ile ilgili, babasından özgüvenin dışında bir şeyden etkilenmediğini, ancak bu alanda ilham kaynağının annesi

¹⁴⁴ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabîyyi'l-Mu'âsir*, s. 223; Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II,747; Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 135.

¹⁴⁵ Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Almânî ve Devruhû fi'd-Dirâsâti's-Şarkîyye*, s. 205.

¹⁴⁶ Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu'l-Hitâbi'l-İstişrâkî*, I, 135-136.

olduğunu, kendisine okuma ve araştırma arzusunu yerleştirdiğini, özellikle de Alman edebiyatını ve literatürünü sevdirdiğini belirtmektedir. Carl Brockelmann'nin Doğu dillerine ve bu alanla araştırmalara ilgisi gençlik yıllarında başlamış ve daha lise döneminde iken bir Portekiz sömürgesi olan Angola'ya ait Banto lehçesi grameri ile ilgili bir kitap projesine bile başlamıştır. En büyük arzu ve hedefi Rostock şehrinden uzaklaşıp bir gemide doktor, tercüman veya misyoner olmak olan Brockelmann, bu nedenle lisedeki Arapça öğretmeni olan Nerger'den Arapça dersler almaya başlamıştır. Bunların yanı sıra Nerger Brockelmann'ı İbrânîce, Ârâmîce ve Süryânîce öğrenmeye teşvik etmiştir. İbrânîcesini özellikle geliştiren Brockelmann daha lise öğrencisiyken İbrânîce olan bir parçayı sözlü olarak çevirmeyi başarmıştır.¹⁴⁷

1886 yılında Rostock Üniversitesine kaydını yaptıran Brockelmann orada şarkiyat, Yunanca, Latince ve tarih derslerinin yanı sıra hocası Martin Philippi'den Arapça ve Habeşçe dersleri almaya başlamıştır. Philippi'nin tavsiyesi üzerine Breslau'a giden Brockelmann burada kendini daha iyi geliştirebilmesi için kendi çabalarıyla Türkçeyi öğrenmiş ve Praetorius, Fraenkel ve Hillebrant gibi hocalardan şarkiyat ve Doğu dilleri dersleri görmüştür. 1888 yılında Strassburg'a geçen Brockelmann, burada dönemin en önemli oryantalisti olan Nöldeke'den şarkiyat alanındaki derslerinin yanı sıra kendisinden maddî destek de almıştır. Strassburg Üniversitesi'nde bulunduğu süreyi fırsata dönüştüren Brockelmann, burada Hübschmann'dan Ermenice ve Sanskritçe, J. Dümischen'den eski Mısır dilini öğrenmiş ve Strassburg kütüphanesi Şarkiyat bölümü başkanı Euting'in yanında Arap kitabeleri hakkında bilgi edinip hat sanatını çalışmıştır. 1890 yılında öğretmenlik görevine başlayan Brockelmann, bu görevini iki yıl sürdürdükten sonra fahri doçent olarak Breslau Üniversitesi'nde görev almış ve Arapların önde gelen şairlerinden Lebîd (ö. 40/660)'in divanının neşri ve Almancaya tercüme çalışmalarına katılmıştır. Amacı üniversitede eğitim ve öğretim görevlerinde bulunmak olan Brockelmann bunu gerçekleştirmek için de İbnü'l Cevzî'nin eseri "*el-Eser fi Muhtasar es-Siyer ve'l Ahbâr*" konulu doktora tezini başarıyla sunmuş ve Breslau'daki hocası Praetorius ile temasa geçerek, olumlu sonuçlar almış, 1892 yılında Breslau'da göreve başlamıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 98; 'Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 777-778; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, V, 211; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, s. 153.

¹⁴⁸ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 99; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, V, 212; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Almân*, s. 155-156;

Bu çalışmasıyla doçentlik unvanını elde eden Brockelmann, Berlin’de bir grup Alman oryantalistin başlattığı İslam Tarihçisi İbn Sâd’ın eseri “Tabakâtü’l Kübrâ”nın neşri çalışmalarına davet edilmiş ve Tabakât’ın sekizinci cildinin neşir çalışmalarını Londra Kütüphanesi’nde gerçekleştirmek üzere Londra’ya gitmiştir. Buradaki çalışmasını kısa sürede tamamlayan Brockelmann, kalan vaktini ise önceden başlayıp tamamlayamadığı İbn Kuteybe’nin “‘Uyûnu’l-Ahbâr” eserinin neşrini tamamlamak için uğraşmış ve Londra’dan İstanbul’a geçmiş ve oradan “‘Uyûnu’l-Ahbâr”ın bir nüshasını alarak Breslau’a dönmüştür. “‘Uyûnu’l-Ahbâr”ın neşri için uğraşan Brockelmann beklentisinin aksine yayınevlerinden ilgi görememiş, bu durum da kendisinde hayal kırıklığı yaratmıştır. Yayınevlerinden biri şartlı olarak “‘Uyûnu’l-Ahbâr”ın neşrini şartlı olarak kabul etmiş ve Brockelmann’a ‘Uyûn’un yanında kültürlü insanların ilgi duyacakları ve faydalanabilecekleri bir eseri kaleme alma şartıyla yayınlamayı kabul etmiştir. Bu şartı kabul eden Brockelmann GAL (Geschichte der Arabischen Literatur/Arap Tarihi) olarak isimlendirilen eseri kaleme almış, bu eser de kendisini dünya çapında ün sahibi yapmıştır.¹⁴⁹

Diğer üniversite ve kurumlarda üstlendiği görevlerde yaşadığı zorluk ve sorunlardan dolayı tekrar Breslau Üniversitesi’ne dönen ve orada 13 yıl boyunca görev yapan Brockelmann, 1932 yılında rektör olarak seçilmiştir. Almanya’daki siyasi durumlardan dolayı görevinden ayrılan Brockelmann, Alman-Asya Cemiyeti Kütüphanesi’nin orada bulunmasından dolayı Halle Üniversitesi’nde daha sonra da Berlin ve Leipzig Üniversitelerinde görevlerde bulunmuştur. Aynı süre zarfında Fas şivesi Arapçası derslerine girmiş ve aslen Fas kökenli olan öğretmen ez-Zilâlî ile pratik Arapçasını güçlendirmiştir. 1903 yılında Königsberg Üniversitesi’nde profesör olarak göreve başlayan Brockelmann, Kopenhag şehrinde düzenlenen kongreye Danimarka Cumhurbaşkanı’nın davetlisi olarak katılmış ve Samî dilleri ile ilgili çeşitli oturumlarda yer almıştır. 1909 yılında evlenen ve daha sonra, Halle Üniversitesi’nde tekrar göreve başlayan Brockelmann, Süryanice, Arapça, Samî dilleri ve Türkoloji gibi alanlarda ismini duyurarak burada hayatının en verimli yıllarını geçirmiştir. Üniversitede eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra Dekan ve Rektörlük gibi görevlerde bulunan Brockelmann, o dönemdeki bazı siyasi olaylardan dolayı birçok sıkıntı ve zorluklar yaşamış, ancak bu tür

¹⁴⁹ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû’atu’l-Musteşrikîn*, s. 100.

sıkıntılar kendisini amaç ve hedeflerinden yıldırmamış, Kaşgarlı Mahmud (ö. 1090?)’un divanını Almancaya tercüme ederek çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁵⁰

1935 yılında Breslau Üniversitesi’nden emekli olmasına rağmen çalışmalarına devam eden Brockelmann Alman-Asya Cemiyeti Kütüphanesi’nde çalışmalarını sürdürmüş, tahrip olmuş eserleri tekrar düzenlemeye çalışmıştır. GAL (Geschichte der Arabischen Literatur) olarak isimlendirilen eseri (Arap Edebiyatı Tarihi) eserini ilavelerle genişleten Brockelmann, diğer meşhur eserleri arasına giren “İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi”ni (Geschichte der islamischen Völker) yazmaya başlamıştır. Bu eserlerin yanı sıra Türkçe dersleri veren, Osmanlıca eserlerini ve tarihini okutan Brockelmann’a onursal Türkoloji profesörlükleri verilmiştir. Hayatının son günlerinde İbrânîce sözdizimi ile ilgili bu çalışmayı yazmaya başlamış, ancak bu eser vefatından sonra yayımlanmıştır. Brockelmann yakalandığı soğuk algınlığı hastalığından dolayı 6 Mayıs 1956 yılında Halle şehrinde vefat etmiştir.¹⁵¹

3.5.2. Şahsiyeti

Çocukluğundan beri dil öğrenme yeteneği, güçlü hafıza ve ezberleme gücüne sahip olan Brockelmann, aktif ve kararlılıkla çalışarak dil ve edebiyat alanlarında birçok eserlere imza atarak araştırmacılara rehber olmuş ve onlara yol göstermiştir. Araştırdığı konuları her yönüyle ele alan, doğru bir kaynaktan geldiğini bildiğinde hemen kayda alan, kendi sınırlarını aşmayan, alçakgönüllü, şahsından övgüyle bahsedilmekten hoşlanmayan bir bilim insanı idi. Belirlediği hedef ve amaçları uğruna azim ve kararlılıkla çalışır, yazdığı eserleri belirli zamanlarda gözden geçirerek kendisinin veya diğer araştırmacıların rastladıkları hataları dikkate alıp düzelterek o eserleri neredeyse kusursuz hale getirirdi. GAL (Geschichte der Arabischen Literatur) olarak isimlendirilen eseri Arap Edebiyatı Tarihi eserini ilavelerle genişletip iki cilt üzerine üç ciltlik bir zeyl eklemesi bunun örneğidir. Üniversite, kurum ve okullarda verdiği ders ve sunumlarında ele aldığı konuyu düzenli ve kavranır bir yöntemle sunan, soruları detaylı ve tatmin edici

¹⁵⁰ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû’atu’l-Musteşrikîn*, s.103; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A’lâm*, V, 212; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne’l-Almân*, s. 159.

¹⁵¹ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû’atu’l-Musteşrikîn*, s. 104-105; Yüce, Nuri, “Brockelmann Carl”, *DİA*, İstanbul, 1992, VI, 335-336; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 778; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A’lâm*, V, 211-212; Ebû Halîl, Şevkî, *Carl Brockelmann fi’l-Mizân*, Dâru’l-Fikr, Dimaşk, 1987, s. 13-27; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne’l-Almân*, s. 162.

bir şekilde cevaplayan, yılmadan öğrencilerinin yardımına koşan bir akademisyen ve hocaydı.¹⁵²

3.5.3. Eserleri

Carl Brockelmann bir oryantalist olarak doğu bilimleri ile ilgili araştırma ve çalışmalarında üstün başarı göstermiş, edebiyat, tarih ve dilbilimsel konulu birçok eser, tahkik ve makale gibi çalışmaları araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Bu çalışmalar kendisinden sonraki bilim adamlarına da ışık tutmuştur. Konumuz edebiyat olduğundan ağırlıklı olarak edebiyat ve dilbilimsel konulu araştırma ve çalışmaları zikretmeye çalışacağız.

3.5.3.1. Edebiyat ve Tarih Konulu Eserler

1. “*Das Verhältnis von İbn el-Athîrs Kâmil fi't-Ta'rih zu Tabarîs Ahbâr errusul walmulûk*”.

”العلاقة بين كتاب الكامل في التاريخ لابن الأثير وبين كتاب أخبار الرسل والملوك للطبري“

(İbnu'l-Esîr'in el- Kâmil fi't-Târihi'nin Taberî'nin Ahbâru'r-Rusûl ve'l-Mulûk'u ile ilişkisi) Strasbourg Üniversitesi, Filoloji Fakültesinde 1890 yılında sunduğu doktora tezidir.

2. “*Abderrahmân Abulfarağ İbn al Ğauzi's Talkîh fuhûm ahl alâtâr fî muhtasar assijar walahbâr*”

”تلقيح فهم أهل الأثر في عيون التاريخ والسير“

(‘Abdurrahmân Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Eser fî ‘Uyûni't-Târîh ve's-Siyer'i). Berlin kütüphanesinde bulunan el yazmasına göre incelenmiş. Breslau Üniversitesinde doçentlik tezi olarak sunulmuştur.)

3. “*Die Gedichte des Lebîd*”

”ديوان لبيد“

(Lebîd'in Şiirleri, Viyana Kütüphanesinin baskısına göre çevrili yapılmıştır) (Leiden, 1891).

4. “*İbn Qutaiba's Ujun Al-Ahbar*”

”عيون الأخبار لابن قتيبة“

¹⁵² ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, II, 778; Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Âlmân*, s. 153-162.

(İbn Kuteybe'nin 'Uyûnu'l-Ahbâr'ı, İstanbul ve St. Petersburg kütüphanelerindeki el yazmalarına göre tahkik edilmiştir), (1900-1908).

5. "İbn Saad, Biographien Muhammed's seiner Gefährten und der späteren Träger des Islam bis zum Jahre der Flucht, Band VIII, Biographien der Frauen"

"الطبقات الكبرى لابن سعد"

(İbn Sâ'd'in, et-Tabakâtü'l-Kubrâ eserinin neşri için komisyona dahil edilmiş ve Kadın Biyografileri ile ilgili olan VIII. Cildi tahkik etmiştir (Leiden, 1904).

6. "Geschichte der Arabischen Literatur", "تاريخ الأدب العربي" (Arap Edebiyatı Tarihi), (Weimar ,1898; Berlin, 1902, Leiden, 1937-1942).

7. "Verzeichnis der Arabischen, Persischen, Türkischen, und Hebräischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Breslau"

"فهرس المخطوطات العربية والفارسية والتركية والعبرية في مكتبة مدينة برسلاو"

(Breslau Şehir Kütüphanesi'ndeki Arapça, Farsça, Türkçe ve İbrânîce El yazmalarının Fihristi), (Breslau, 1900).

8. "Katalog der Orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg"

"فهرس المخطوطات الشرقية في مكتبة هامبورغ الوطنية"

(Hamburg Şehir Kütüphanesi'ndeki Doğu Yazmalarının Kataloğu), (Hamburg, 1908).

9. "Geschichte der Christlichen Literaturen des Orients von"

"تاريخ الآداب النصرانية في الشرق"

(Hristiyan Doğu Edebiyatı'nın Tarihi), (Leipzig, 1907).

10 "Der İslam von seinen Anfängen bis zur Gegenwart"

"تاريخ الإسلام من بدئه إلى اليوم"

(Başlangıcından Günümüze İslâm), (Berlin, 1910)

11. "Geschichte der islamischen Völker und Staaten"

"تاريخ الشعوب الإسلامية"

(İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi), (München 1939, 1953).

12. "Das Nationalgefühl der Türken im Licht der Gechichte"

"العصبية الوطنية التركية في ضوء التاريخ"

(Tarihin Işığı İçerisinde Türklerin Milliyetçilik Duyguları), (Halle, 1918).

13. "Wiederaufbau"

"تجديد البناء"

(Yeniden Bina), (Halle, 1919).

3.5.3.2. Dilbilimsel Kitapları

1. “*Lexicon Syriacum*”

“المعجم السرياني”

(Süryânîce Lügat), (Edinburgh-Berlin, 1895).

2. “*Syrische Grammatik*”

“قواعد اللغة السريانية”

(Süryânîce Gramer), (Berlin, 1899).

3. “*Arabische Grammatik*”

“قواعد اللغة العربية”

(Arapça Gramer), (Berlin, 1905).

4. “*Hebräische Syntax*”

“علم الأصوات العبرية”

(İbrânîce Fonetik), (Neukirchen, 1956).

5. “*Semitische Sprachwissenschaft*”

“علم اللغات السامية”

(Sâmî Dilbilgisi), (Leipzig, 1906).

6. “*Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*”

“فقه اللغات السامية”

(Ana Hatlarıyla Sâmî Dillerinin Mukayeseli Dilbilimi), (Berlin, 1913).

7. “*Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen*”

“مختصر كتاب علم النحو والصرف المقارن للغات السامية”

(Sâmî Dillerinin Mukayeseli Grameri’nin Kısacası), (Berlin, 1908).

8. “*Ali’s Qissai Jûsuf. Der älteste Vorläufer der osmanischen Litteratur*”(Berlin, 1917)

(Ali’nin Kısas-i Yusuf’u. Osmanlı Edebiyatı’nın En Eski Öncüsü)

9. “*Mitteltürkischer Wortschatz*” (Leipzig, 1928)

(Orta Türkçe’nin Kelime Hazinesi)

10. “*Osttürkische Grammatik der islamischen Literatursprachen Mittelasiens*”

(Leiden, 1951-1954)

(Orta Asya'nın İslâm Devrinde Gelişmiş Olan Doğu Türk Literatürü Dillerinin Grameri).

11. *Die Transliteration der arabischen Schrift in ihrer Anwendung auf die Hauptliteratursprachen der islamischen Welt* (Leipzig, 1935)

(Arap Yazısı'nın İslâm Dünyası'nın Ana Literatürü Dillerine Uygulanması)

3.5.3.3. Makaleleri

Carl Brockelmann'nin adı geçen bazı eserlerinin yanı sıra ağırlıklı olarak edebiyat, tarih ve dilbilim olmak üzere birçok makalesi de bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır:

1. *“Die griechischen Fremdwörter im Armenischen”*

“الكلمات اليونانية الدخيلة على الأرمنية”, (ZDMG, 1894)

(Ermenice'deki Yunanca Yabancı Kelimeler)

2. *“Die armenische Übersetzung der Geoponica”*

“الترجمة الأرمنية عهد الجيوبونيك”, (Byzantinische Zeitschrift, 1896)

(Geoponika'nın Ermenice Tercümesi. Bizans Dergisi, 1896).

3. *“Beiträge zur Geschichte der arabischen Sprachwissenschaft. I: Al-Kisâi's Schrift über die Sprachfehler des Volkes”*, (ZA, 1898)

(Arapça Dilbilgisi Tarihi'ne Katkılar. I: el-Kisâi'nin Halkın Dil Hataları Hakkındaki Yazısı)

4. *“Zur Aussprache des arabischen Ġim”*

“حول قراءة حرف الجيم في اللغة العربية”, (ZA, 1898)

(Arapça'daki “Cim”in okunuşu Hakkında)

5. *“Fabel und Tiermärchen in der älteren arabischen Literatur”*

“الأحاديث المثلالية والروايات الخرافية المتعلقة بالحيوان في الأدب العربي القديم”

(İslamica, 1926)

(Eski Arap Literatürü'nde Fabl ve Hayvan Masalları)

6. *“İbn Ginnî über das weibliche Demonstrativpronomen”*, (İslamica, 1929),

“ضمير الإشارة المؤنث عند ابن جني”

(Müennes İşaret Zamiri Hakkında İbn Cinnî).

7. *“Das assyrische “L”* (ZA, 1900)

(L في الآشورية)

(Âsurca'daki “L”)

8. “*Zur assyrischen Lautlehre*”, (ZA, 1902)
(حول الصوتيات في الآشورية)
(Âsurca Ses Bilgisi Hakkında).
- 9.- “*Zur Theorie der assyrischen Gutturale*”, (ZA, 1903)
(حول نظرية حروف الحلق في الآشورية)
(Âsurca Gırtlak Harfleri Teorisi Hakkında)
10. “*Zur hebräischen Lautlehre*”, (ZDMG, 1904)
(حول الصوتيات في العبرانية)
(İbrânice Ses Bilgisi Hakkında)
11. “*Zur Syntax der Sprache von Ugarit*”, (Orientalia, 1941)
(حول ترتيب الكلمة في اللغة الأوغاريتية)
(Ugaritçe’nin Söz Dizimi Hakkında)
12. “*Beiträge zur hebräischen und zur Aramäischen Grammatik*”, (ZA, 1899)
(مساهمات في قواعد العبرانية والآرامية)
(İbrânice ve Ârâmîce Gramerine Katkıları).
13. “*1Haplologische Silbenellipse im semitischen*”, (ZDMG, 1905)
(حذف حرف الهجاء الأوسط في اللغات السامية)
(Sâmî Dillerinde Orta Hece Düşmesi).
14. “*Semitische Reimwortbildung*”, (ZS, 1927)
(تكوين القافية في اللغات السامية)
(Sâmî Dillerinde Kelime-i Kafiye Oluşumu)
15. “*Deminutiv und Augmentativ im semitischen*”
(ZS, 1928), “أسماء التصغير والتكبير في اللغات السامية”
Sâmî dillerinde küçültme ve büyütme isimleri hakkındadır.
16. “*Zur Grammatik des Osmanisch-Türkischen*”
(ZDMG, 1916), “حول قواعد اللغة التركية العثمانية”
Osmanlı Türkçesi’nin grameri hakkındadır.
17. “*Altosmanische Studien I. Die Sprache Asyqpasas und Ahmedîs*”, (ZDMG, 1919) (Erken Dönem Osmanlı Araştırmaları I. Âşık Paşa ve Ahmedî’nin Dilleri).
18. “*Mahmûd al-Kasgharîs Darstellung des türkischen Verbalbaus*”
“وصف صيغ الأفعال التركية عند محمود الكاشغري”

(KELETİ SZEMLE, 1919) (Kaşgarlı Mahmud'a Göre Türkçe Fiil Yapısının Tasviri. Doğu Araştırmaları, 1919)

19. “*Altturkestanische Volksweisheit*”

”حكم وأمثال شعبية قديمة من تركستان“

(Ostasiatische Zeitschrift, 1920) (Eski Türkistan Halk Hikmeti. Doğu-Asya Dergisi, 1920)

20. “*Turkologische Studien*”

”دراسات لغوية تركية“ (ZDMG, 1920)

Türkoloji Araştırmaları hakkındadır.

21. “*Altturkestanische Volkpoesie*”

”الشعر الشعبي التركستاني القديم“ I, II

(Asia Major, 1923, 1924) (Eski Türkistan Halk Şiirleri).

22. “*Ein syrischer Text in armenischer Umschrift*”

”ترجمة متن سرياني إلى الأرمنية“ (ZDMG, 1902)

(Süryânîce Bir Metnin Ermenîce'ye Transkripsiyonu)

23. “*Ġauharî und die Anordnung des arabischen Alphabets*”

”الجوهري وترتيب الهجائية العربية“ (ZDMG, 1915)

(Cevherî ve Arap Alfabeti'nin Düzenlenmesi).

24. “*Eine Türkische Urkunde aus Ungarn*”

”وثيقة تركية من بلاد المجر“

(İslam, 1917) (Macaristan'dan Türkçe Bir Belge)

25. “*Syriaca*”

”سريانيات“ ,

(ZS, 1928) (Süryânîce).

26. “*Zur arabischen Handschriftenkunde*”

”حول معرفة الخطوط العربية“

(ZS, 1935) (Arapça El Yazması Dersine Dair).

27. “*Textkritische Bemerkungen zu al-Balâdurî's Ansâb al-Asrâf*”

”ملاحظات لتحقيق كتاب أنساب الأشراف“

(ZDMG, 1937) (Belâzurî'nin Ensâbu'l-Eşrâf'ına Metin Eleştirisi Yorumları).

Bunların yanı sıra Brockelmann 1913-1936 yılları arasında İslam Ansiklopedisine (Encyclopadia İslamica) de eklemeler yapmıştır.

3.6. Brockelmann'ın Arap Edebiyatı Tasnifi

Cahiliye döneminden günümüze kadar Arap edebiyatı ve edebiyatçılarından bahsetmek gerektiğinde gerek günümüz Arap dilbilimcileri gerekse oryantalistler tarafından ayrıntılı bir şekilde tasnifin yapılmadığı görünmektedir.¹⁵³ Bu nedenle, kimi modern Arap edebiyatçıları, edebi olguları dönemler, eğilimler, akımlar, edebi biçimler, edebi figürler vb. ele almak için edebiyatı kendi anlamında incelemişlerdir.¹⁵⁴ Edebiyatın bütüncül algısının hem “sözlü hem de yazılı” yönüyle aktarılmasına katkıda bulunan bu çalışma, mevcut edebiyatın incelenmesinin geçmişinden ayrılamaz olduğunu, bu nedenle olguların köklerine inilmesinin ve dengelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır¹⁵⁵.

Böyle düşünen edebiyatçılar, Arap edebiyatı tarihini yazarken, onu edebî devrelere bölerken, devreleri siyasi taksimatlarına göre ele almışlardır ve böylece edebî devreleri Cahiliye dönemden başlayıp modern dönemle biten beş bölüme ayırmışlardır.¹⁵⁶ Bu hususlar zikredildikten sonra Brockelmann'ın Cahiliye Dönemini tasnifine temas edilecektir.

3.6.1. Cahiliye Dönemi

Arap edebiyatı tarihçileri kaynakların İslam'dan yüz elli yıl öncesine kadar ulaştığını tespit etmiş olup bu dönemden daha öncesine de ilk cehalet “el-Câhilliyetu'l-Ûlâ” olarak adlandırmışlardır. “Cehalet” kelimesi bu devirde, “ilim” kelimesinin zıddı olan cehalet için kullanılmayıp bilakis “ahmaklık ve öfke” anlamındaki cehaletten türemiştir. Böylece Cahiliyenin zıt anlamı Cenâb-ı Hakk'a teslimiyet ve itaat anlamına gelen “İslâm” kelimesi ve cömert ahlaklı davranışlara işaret etmektedir.¹⁵⁷

3.6.2. İslamî Dönem

Bu dönem Hz. Peygamber'e vahyin inmesi ve İslam'a davetle başlar ve Emevî devletinin çöküşüne kadar (h. 132/m. 750) devam eder. Bu dönemin en önemli özelliği ise Arap devletinin oluşumu ve İslami fetihlerin yayılma çağı olarak bilinmesidir. Bu dönem kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır:

¹⁵³ Dayf, Şevkî, *el-Bahsu'l-Edebî Tabiatuhû, Menâhicuhû, Usûluhû, Mesâdiruhû*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1972, s. 39.

¹⁵⁴ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1960, s. 5-11.

¹⁵⁵ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 10-13.

¹⁵⁶ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 14.

¹⁵⁷ Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî*, el-Bolsiyye Matbaası, Lübnan, 1953, s. 56; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 39.

1. Sadru'l-İslam Dönemi: Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidîn dönemlerini kapsamaktadır.

2. Emevî devleti dönemi:¹⁵⁸ hulefâ-i raşidîn döneminin sonundan emevî devletinin yıkılışına kadar olan dönemi içine alır.

3.6.3. Abbasiler Dönemi

Bu dönem Hülâgû Han'ın h. 656/m. 1258 yılında Bağdat istilasına kadar devam etmektedir. Kimi tarihçiler bu dönemi üç edebî döneme ayırır:

I. Abbasiler Dönemi: h. 132 yılında Emevî devletinin çöküşünden başlayarak, h. 232 yılına kadar devam ederek yaklaşık yüz yıl sürmüştür.

II. Abbasiler Dönemi: Bu dönem h. 232 yılından başlayarak Büveyhîlerin h. 334 yılında Bağdat'ı istilasıyla son bulmuştur ki bu dönemde Abbasi Hilafeti sadece isim olarak yönetmiştir.¹⁵⁹

III. Abbasiler Dönemi (Devletçik ve Emirlikler Dönemi): Bu dönem Hülâgû Han'ın h. 656/m. 1258 yılında Bağdat istilasına kadar devam etmektedir.¹⁶⁰

3.6.4. Asru'd-Duveli'l-Mutetâbia (Birbirini İzleyen Devletler Dönemi)

Oryantalistlerin deyimiyle Çöküş dönemleri. Asru'd-Duveli'l-Mutetâbia (Birbirini izleyen devletler dönemi) derken, Abbasi ve Fatımi dönemlerinin sonunda tamamen veya kısmen bağımsız hale gelen ve genel olarak Arap kültürünü etkileyen devletleri kastediyoruz. O devletler ise:

1. Zengîler devleti: 58 yıl sürmüştür (1126-1183).
2. Eyyûbîler Devleti: Yaklaşık 70 yıl sürmüştür (1183-1250).
3. Memlûkler Devleti: 274 yıl sürmüştür (1250-1517).
4. Osmanlı Devleti: Arap yarımadasında yaklaşık 400 yıl sürmüştür (1517-1916).¹⁶¹

¹⁵⁸ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 14.

¹⁵⁹ Dayf, Şevkî, *el-'Asru'l-'Abbâsiyyu's-Sânî*, s. 17.

¹⁶⁰ Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve'l-İmârât*, s. 5.

¹⁶¹ Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, St. Paul matbaası, Beyrut, 1953, s. 867-871; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve'l-İmârât*, s. 5.

3.6.5. Kalkınma ve Çağdaş Arap Edebiyatı Dönemi

1798’de Napolyon Bonapart liderliğindeki Fransızların Mısır seferinden günümüze kadar uzanmaktadır.¹⁶² Carl Brockelmann ise, Arap edebiyatının edebî devir ayrımlarında tarihçilerin, Arap edebiyatçılarının ve diğer oryantalistlerin benimsediği yaklaşımlardan farklı bir yaklaşım izlemiş ve Arap edebiyatı tarihini önce iki ana aşamaya ayırmıştır.¹⁶³

1. Başlangıcından Emevîlerin çöküşüne kadar (h. 132/m. 750) olan Arap Ümmetinin Edebiyatı

Bu dönem kendi içinde üçe ayrılmaktadır:

- İslam’ın doğuşuna kadar Arap edebiyatı: Arap edebiyatçıların ifadesiyle Cahiliye dönemi.
- H. Muhammed ve Dönemi: Arap edebiyatçıların ifadesiyle İslam dönemi, yani Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidîn dönemleri.
- Emevi devleti dönemi: Hulefâ-i Raşidîn sonrası gelen döneme denmektedir.¹⁶⁴

2. Arapça Yazılan İslam Edebiyatı

Bu dönem, Abbasiler döneminde İslam devletinin fetihler sayesinde genişlemesi ve Arap olmayanların İslam dinine girmesiyle daha da gelişmiştir. Yazar, şair ve filozofların çoğunluğunun Arap kökenli değildi veya entelektüel ve edebi ürünleri Arap olmayan kaynaklardan alınmış, ancak Arapça yazılmıştı.¹⁶⁵

Brockelmann, bu aşamayı Arap dilinde İslami edebiyat olarak adlandırır. Çünkü yazar ve şairlerin çoğunluğu Arap kökenli değildi veya bilimsel ve edebi ürünleri Arap olmayan ancak müslüman olan kaynaklardan veya diğer yabancı dillerden çevrilmiş metinlerden geliyordu. Brockelmann bu aşamayı beş döneme ayırmıştır:

- Irak'ta Abbasiler döneminde, yaklaşık 750'den 1000 yılına kadar edebiyatın geliştiği dönem: Abbasi devletinin siyasi istikrarı ve halifelerin okul, kütüphane ve bilim merkezleri kurarak ilmi harekete teşvik etmeleri sayesinde edebiyat bu dönemde hızlı bir şekilde gelişmiştir.¹⁶⁶

- Edebiyatın geç gelişme dönemi: Bu da yaklaşık olarak 1000-1258 yılları arasındadır, yani Hülagü'nün Bağdat'ı ele geçirmesine kadar devam etmektedir: Abbasi

¹⁶² Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 14.

¹⁶³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Çev: 'Abdulhalîm en-Neccâr, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1959, I, 37.

¹⁶⁴ Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 215-222.

¹⁶⁵ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 37.

¹⁶⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 37.

Devletinin birliğı ve siyasî gücünün ortadan kalkması ve Moğolların Bağdat istilasıyla birlikte ilmî ve fikrî hareket gerilemiştir.¹⁶⁷

c. Moğol egemenliğinden, Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethine kadar Arap Edebiyatı dönemi: Sultan Selim'in Mısır fethi en önemli siyasi olayı olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu fetih sayesinde Sünnî İslam halklarını tek bir devlette birleştirmeyi başarmış, Arap edebiyatı da Moğolların Bağdat istilasıyla birlikte kaybettikleri heybet ve asaletini kısmi de olsa tekrardan kazanmıştır.¹⁶⁸

d. 1517 yılından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Arap Edebiyatı dönemi: Arap edebiyatı, Avrupa'nın kültür ve sanatından etkilenmeye başlamasıyla bu dönemde gelişmeye ve genişlemeye devam etmiş, öyle ki Arap edebiyatı XIX. yüzyılın sonlarına doğru tamamen temelden değişmeye başlamıştır.¹⁶⁹

e. Modern Arap Edebiyatı: Modern Arap edebiyatı, Avrupa'nın sanat ve edebiyatından büyük ölçüde etkilenmiş ve oyun, hikâye, makale, roman gibi Batılı edebiyat ekol ve sanatları içine sızmıştır.¹⁷⁰

3.7. Arap Edebiyatı Tarihçiliğı

Arap edebiyatının tarihçiliğı genel olarak yeni değildir, bilakis ilimleri sanat, konu ve müelliflerine göre tasnif etme olgusu, çağlar boyunca bu mirasta kendini göstermiştir. Bunun belki de en güzel örneğı, Arap kültür mirası kaynaklarında ilk kitap olarak kabul edilen İbnu'n-Nedîm'in 995 yıllarında yazdığı "el-Fihrist" adlı kitabıdır¹⁷¹. Bu eser sadece ilimlerin bir tasnifi ve âlimlerin biyografileri değildi, o aynı zamanda dini, tarihi, edebi, felsefî ve diğer kitaplardan büyük bilgiler içeriyordu. İbnu'n-Nedîm, "el-Fihrist"teki ilimleri, 2.238 yazara ait yaklaşık 8.360 kitabın bulunduğu on bölüme ayırmıştır.

Uzun bir aradan sonra, çeşitli bilim, sanat ve edebiyat dallarında yaklaşık 9.500 yazarın 15.000 kitabını içeren Kâtip Çelebi'nin "*Keşfu 'z-Zunûn 'an Esâmi 'l-Kütüb ve 'l-Funûn*" adlı kitabı yeni bir model ortaya çıkarmıştır.¹⁷² Bu kitap, devrinde istatistik ve tertip alanında bir devrim olup, başta şarkiyatçılar olmak üzere araştırmacı ve bilim adamlarının yollarını aydınlatan adeta bir deniz feneri, bir harita olmuştur. Çünkü onunla

¹⁶⁷ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 37; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, s. 868.

¹⁶⁸ Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, s. 867; Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 37.

¹⁶⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 37.

¹⁷⁰ Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, s. 893-895; Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 37.

¹⁷¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 9.

¹⁷² Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 10.

artık İstanbul, Kudüs, Kahire, Şam, Bağdat ve dünyanın diğer şehirlerinin kütüphanelerindeki Arapça ve İslami el yazmaları kolayca araştırılıp bulunabilir olmuştu. “*Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Funûn*”, adlı eserin tahkikini ve Latinceye tercümesini yaklaşık on iki yılı aşkın bir süre zarfında Alman oryantalist Gustave Flugel yapmıştır. Bunlar, Müslüman âlimlerin yaptığı girişimlerden bazılarıdır.

Oryantalistlere gelince, Arap mirasını tarihlendirmeye çalışan ilk kişi, 1850-1856 yılları arasında yayınlanan yedi ciltlik “Arap Mirasının Tarihi” adlı bir kitap yazan J. Hammer Purgstall¹⁷³ olmuştur. Öyle ki Purgstall, eserinde *el-Mufaddaliyyât*, *el-Asma’iyyât*, *el-‘İkdu’l-Ferîd*, Buhturi’nin *el-Hamâse* divanı ve es-Se‘âlibî’nin *Yetîmetu’d-Dehr* gibi Arap kaynaklarından yararlanarak Arap şiirinden ayrıntılı olarak bahsetmiştir. Bu kitap, bir yandan yeterli kaynak ve referansın bulunmaması, diğer yandan Purgstall’ın Arap diline hâkim olmaması nedeniyle ağır eleştirilere maruz kalmıştır. Yine de bu kitap, Arap mirası tarihi konusunda ilk eserlerden biri olarak karşımıza çıkmamaktadır.¹⁷⁴

Purgstall’i bu konuda “*Berlin’deki Kraliyet Kütüphanesi’ndeki Arapça El Yazmaları Kataloğu*” başlıklı, Arap edebi mirası üzerine on ciltlik bir katalog hazırlayan W. Ahwardt¹⁷⁵ takip etmiştir. Bu eser Arap mirası tarihinin ilk sistematik sunumu ve büyük bir kısmı Arap şiirine adanmış ve Brockelmann için de büyük oranda yardımcı olmuştur. Bu iki eserin yanı sıra İlyas Sergis’in “*Mu‘cemu’l-Matbû‘ati’l-‘Arabiyyeti ve’l-Mu‘arrebe*” ve ‘Omer Rızâ Kehhâle’nin “*Mu‘ûcemu’l-Muellifîn fî Terâcimi Musannifi’l-Kütûbi’l-‘Arabiyye*” gibi eserler de bulunmaktadır.

Carl Brockelmann’ın GAL’i (Arap Edebiyatı Tarihi), bütün bu girişimlere, yazılara ve eski eserlere rağmen, Cahiliye döneminden modern döneme kadar Arap edebiyatını içine alan, ilimlerin ve edebî sanatların çoğunu kapsayan bir ansiklopedi niteliğinde bir eserdir.

3.8. Carl Brockelmann’ın “Arap Edebiyatı Tarihi” Kitabının Tanıtımı

Carl Brockelmann, bu eserinde Arap edebiyatı konularında araştırmacılara büyük hizmetler sunmuştur. Bu konuda da kendisine, siyasi ve sosyal koşullar nedeniyle kaybolma ve unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Arap kültür mirasını ihtişamına kavuşturan ve dünyanın dört bir yanına dağılmış olan el yazmalarını toplama ve tahkikini

¹⁷³ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû‘atu’l-Mustesrikîn*, s. 613.

¹⁷⁴ Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 32.

¹⁷⁵ Nuhoglu, Hidayet Yavuz, “Ahlwardt, Wilhelm”, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 28-29.

yaptıran oryantalist faaliyetler yardımcı olmuştur. Brockelmann bu oryantalist eserlerden yararlanarak genelde edebiyat tarihinde, özelde Arap edebiyatında eskilerin izlediğinden farklı, yenilikçi bir plan geliştirmiştir. Brockelmann'ın bu çalışmada amacı, el yazmaları ve eski eserler aracılığıyla Arap kültürünü, bilimlerini ve edebiyatını tanıtarak yer ve konumlarını belirlemek olmuştur. Brockelmann, bilgi ve istatistiklerini aşağıdaki noktalara odaklanarak sunmuştur:

1. Carl Brockelmann, her bölümün ve edebi ünitenin başına kısa bir temel giriş eklemiştir ki bu, o dönemde bilimsel ve edebi üretimin temelini ve eksenini oluşturmaktadır. İçerisinde Cahiliye döneminden oryantalist araştırmalarının başlangıcına kadar olan tüm bilimsel, edebi ve sanatsal tartışma ve diyalogları sunmuştur.

2. Brockelmann, el yazması eser ve kitaplardan bahsederken, İslam dünyasında bilim ve medeniyet kalkınmasında büyük rol almış ünlülere odaklanmış ve büyük düşünürlerin yanı sıra daha az ünlü yazarların yazarın adını bilimsel ve sosyal yaşamını bir özeti ile sunmuştur.

3. Brockelmann, her konudan, edebî bölümden, bilimsel ve tarihi şahsiyetten bahsederken, o konuyla veya müellifi ile ilgili Arapça yazmaları, bunların dünyadaki farklı kütüphanelerdeki yerlerini, araştırmacının adını, yazıldıkları yılı, araştırıldığı ve yayımlandığı yerleri zikretmiştir.

4. Brockelmann, bu kitabı hakkında bilgi toplarken dayandığı kaynaklardan bahsederken, ağırlıklı olarak oryantalistlerin yaptığı incelemelere ve yazma eserlere dayanmıştır.

5. Brockelmann, yazarın kendisine atfedilen ünlü eserlerinden bahsederken bu yazmaların ve eski eserlerin Türkçe, Farsça, İngilizce, Fransızca gibi dillere çevirenlerden ve nerede çevrildiğinden de bahsetmiştir.

3.9. “Arap Edebiyatı Tarihi” Kitabının Ayrıntılı İncelemesi

"Arap Edebiyatı Tarihi" kitabı, Brockelmann'ın daha sonra fark ettiği ve ona bazı yeni bilgiler eklediği dışında, üç ana bölümden ve hiçbir farkı olmayan üç ek bölümden oluşmaktadır. Bu nedenle burada Brockelmann'ın kitabının ilk bölümlerinde değindiği içerik ve konulardan bahsedilecektir.

3.9.1. Birinci Kitap

Carl Brockelmann'ın “Arap Edebiyatı Tarihi” adlı kitabının bu bölümünde Cahiliye döneminde Arap dili ve edebiyatı ele alınmaktadır. Bu kitap üç babdan oluşmaktadır.

1. Birinci Bab: Bu babda Brockelmann, Cahiliye döneminden İslam'ın doğuşuna ve yayılmasına kadar Arap edebiyatının ilk başlangıcından bahsetmiş ve bu dönemin edebiyatını Arap olmayan unsurların karışmadığı saf ve Arap göçebelik ruhu ve fanatizminin yaygın olduğu bir Arap edebiyatı olarak ele almıştır. Brockelmann, genel olarak edebiyatın tanımı, Arap şiirinin önceliği, ardından Arap nesri hakkında yazdığı bu babda on bölüme yer verirken içerisinde dönemin ünlü Arap şair ve hatiplerinden ve onlardan nakledilen eserlerden ve haklarında yazılan şiir, kitap ve yazmalardan söz etmektedir.

2. İkinci Bab: Bu babı Brockelmann, Nübüvvet devrinde, yani Hz. Peygamber'e vahiy indikten sonraki Arap edebiyatı dönemine has kılmıştır. Ancak Brockelmann, bu dönemin Cahiliye dönemi edebiyatından farklı bir şiirsel veya edebî üretim elde etmediğini ve o dönemdeki şairlerin şiir ve nesir konusuna yeni bir şey katmadıklarını ileri sürerek bu dönemi Cahiliye dönemine dâhil etmeye devam etmiştir. İlk babda olduğu gibi, Brockelmann bu babda da on bölüme yer vermiş ve içerisinde bazı oryantalistlerin Kur'an-ı Kerim hakkında yaptıkları çalışmaların yanı sıra, Kur'an-ı Kerim'den ve dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarının kaynaklarından ve yine Cahiliye ve İslam döneminde yaşamış şairlerden ve Alevi edebiyatından da bahsetmiştir.

3. Üçüncü Bab: İkinci babda değindiğimiz gibi Carl Brockelmann, Arap edebiyatının esas, unsur ve muhtevasında gerçek bir değişiklik olmadığı bahanesiyle, Nübüvvet devri edebiyatından Cahiliye dönemi edebiyatının bir uzantısı olarak bahsetmiştir, çünkü Cahiliye dönemindeki bedevi kabile ruhu eskiden olduğu gibi yoluna devam etmiştir. Brockelmann, önceki iki babda olduğu gibi, o dönemi de on bölüme ayırmış ve el-Ahtal, Ferezdak, Cerîr ve Zürrumme gibi Arap şiirinin önderleri olarak kabul edilen şairlerden bahsederek ve her birine özel bir bölüm ayırmıştır.

3.9.2. İkinci Kitap

İkinci kitapta Carl Brockelmann, Arap-İslam edebiyatını iki baba ayırarak ele almıştır:

1. Birinci Bab: Abbasi devletinin kuruluşundan IV. Hicri yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir, yani 750- 1000 yılları arasında, o döneme de Arap kalkınması veya Arap-

İslam medeniyetinin altın çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu bab 19 bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölümde Brockelmann, Arap edebiyatının o verimli dönemindeki Arap edebiyatından, şiirinden ve şairlerinden bahsederken Bağdat, Arap Yarımadası, Şam, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs şairlerinden bahsetmiştir. Daha sonra Arapça dil bilimleri ve öncüleri ile Basra, Kûfe, Bağdat gibi dil ekollerinin doğuşu ve gelişiminden bahsederken İran gibi diğer bölgelere de değinmiştir. Brockelmann, bu babın diğer bölümlerini İslam tarihi, hadis, fıkıh, akait ve tasavvuf gibi İslami ilimlere ayırmıştır. İslam tarihinden bahsederken de Hz. Peygamber'in hayatından başlayarak, şehirler, milletler ve krallıklar tarihinin yanı sıra Mısır, Kuzey Afrika, Yemen ve Endülüs tarihinden de bahsetmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde hadis ilmiyle ilgili eserlerden bahsettikten sonra İslam fikhı mezhep ve ekollerinin yanı sıra Zeydiyye, İmamiyye, Karmatiler, İsmaililer, Aleviler gibi Şii ve zamanla yeni olaylara ve ortaya çıkan gündeme ayak uyduramayıp yok olan mezheplerden de bahsetmiştir. Daha sonra Kur'an ilimlerine ve kıraate bir bölüm ayıran Brockelmann, ünlü kıraatçı ve müfessirlerden, daha sonra da akaid bölümüne geçerek Eş'âri, Mu'tezile, Maturîdî, Mürcie gibi kelam ekolleri, konuları ve bazı kelamcılardan da bahsetmiştir. Akaid bölümünden Batılı araştırmacı ve oryantalistlerin ilgi odağı olan tasavvuf konusuna geçen Brockelmann önce tasavvufun ana kaynaklarına işaret etmiş ve İslam tasavvufunun kendi çevresindeki kültür, ideolojik ve ahlaki davranışlardan ve önceki dinlerden etkilendiğini iddia etmiştir. Brockelmann, bazı konularda tartışmanın odağı olan İbnu'l-Fârız, Cuneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansûr gibi büyük tasavvufçuların üzerinde durmuştur.

Brockelmann, İslami ilimler ve kaynakları üzerinde durduktan sonra sırasıyla tercüme edilmiş eserlerden ve mütercimlerden, matematik, astronomi, astroloji, coğrafya, tıp, felsefe gibi kozmik ve doğa bilimlerinin anlatımı ve bunlar hakkında yazılan kitap, kaynak ve yazma eserlerden bahsetmiştir. Daha sonraki bölümü Arap kültür mirasının tanıdığı Cevâmî'ü'l-'Ulûm, Mefâtîhu'l-'Ulûm, el-Fihrist ve Keşfu'z-Zunûn gibi ansiklopedilere yer vermiştir.

2. İkinci Bab: Brockelmann, 1010 yılından 1258 yılına kadar olan dönemi (h. 400-656) İslam edebiyatının antik döneminden sonraki dönem olarak adlandırmıştır. Oryantalistler ise bu dönemi "Asru'l-inhitât" yani çöküş dönemi diye adlandırmaktadırlar, çünkü onlara göre Arap edebiyatı, bu dönem de zayıflığa, gerilemeye ve durgunluğa doğru yönelmiş ve bu çöküş dönemi Moğol istilasıyla birlikte zirve yapmıştır. Bu bölümde Brockelmann, Arap edebiyatının alanları, tarihsel aşamaları ve modern çağa kadar olan etkilenme ve etkilerinin boyutlarıyla ilgili önemli ve doğru bir

giriş yapmıştır. Brockelmann bu babı on sekiz bölüme ayırmış, şiir ve şairlerden başlamış ve ardından da nesir konusuna ve Arapça bilimlerine değinerek, Irak, Arap Yarımadası, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'ün şair, âlim ve vaizlerinden de bahsetmiştir. Brockelmann'ın bu babda İran ve Sicilya şairleriyle ilgili bir bölüm ayırması dikkat çekmiştir, çünkü İran, Abbasi devletinin merkezi olan Bağdat'tan bağımsız hale gelmiş, ancak ona rağmen şiir ve Arap edebiyatı orada konumunu korumuştur.

3.9.3. Üçüncü Kitap

Brockelmann bu kitabı İslam mirasına özel kılmış ve içinden geçtiği zaman dilimleri ve tarihi olaylara göre kitabı üç aşamaya ayırmıştır:

1. Moğolların Bağdat ve Doğu istilasası ile Yavuz Sultan Selimin 1517 yılındaki Mısır fethi. Brockelmann, her bir bölgeden tek başına bahsederken, içindeki farklı bilim dallarını da gözler önüne sermiştir. Şam, Mısır, Irak ve Arap Yarımadası gibi bölgelerden ve bu bölgelerdeki elyazmalarından, her bölgenin kendine özel bilim ve edebiyattan da bahseden Brockelmann, sonraki bölümlerde Arap Yarımadası, Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan, İran, Fas ve Endülüs bölgelerini ele almıştır.

2. Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır fethiyle ile Napolyon Bonapart'ın 1798'deki Mısır seferi arasındaki aşamadır. Brockelmann, önceki aşamalarda ele aldığı aynı coğrafi taksimatı izlemiş, ancak diğer aşamalarda ele almadığı, Osmanlı döneminde Sudan için özel bir bölüm ayırmıştır.

3. Napolyon'un 1798 yılı Mısır seferi ve sonrası aşaması, Brockelmann, Arap Yarımadası, İran, Afganistan, Hindistan, Fas ve Sudan gibi bölgelerde Arap kültür mirasıyla ilgili kaynak, el yazma ve bilgileri elde etmede zorlanırken, Arap mirasının doğası ve Mısır, Suriye ve Irak'taki Arap kültür mirası kaynakları ile ilgili ayrıntılı olarak bahsetmiştir.

Böylece Carl Brockelmann, İslam'ın ve Kur'an-ı Kerim'in etkisiyle, tarihsel ve coğrafi olarak genişleyen Arap edebiyatı tarihini etraflıca vermeye gayret sarfetmiştir. Brockelmann çalışmalarını iki orijinal cilt ve üç ek halinde yayınlamıştır. Bu üç ek de eklemeler ve yorumlar içermektedir. Brockelmann, kitabın yapısını ve yaklaşımını korumak için bunları ayrı bölümlere ayırmayı gerekli görmüştür. Ancak herhangi bir çalışma veya bilimsel araştırma yaparken faydalı, doğru ve değerli araştırmalar elde edebilmesi için orijinal kitaba ve eklerine birlikte bakılması gerekmektedir.

3.10. Carl Brockelmann'ın “Arap Edebiyatı Tarihi”ni Yazarken Dayandığı Ölçütler

Edebiyat tarihi yazmak kolay bir iş değildir, aksine karmaşık bir bilimsel süreçtir, çünkü Edebiyat, deneylere ve uygulamalara dayanan diğer bilimsel olgular gibi değildir. Edebiyatın diğer bilim dallarına yetişememe nedeni de bu olması gerekir, öyle ki birçokları diğer bilim dallarında olduğu gibi edebiyat okumanın ve araştırma yapmanın zorluğunu görmüş ve edebiyat tarihi yazmanın imkânından şüphe duymuşlardır.¹⁷⁶

Tarihçilerin genel olarak edebiyat tarihinde karşılaştıkları bu güçlükler ışığında Brockelmann, Arap edebiyatı tarihi çalışmasında ve tasnifinde özgün bir yaklaşım benimsemiştir ki nitekim bu yaklaşım onun güvenilirliğini ve anlatım doğruluğunu halen korumaktadır. Ancak Carl Brockelmann'ın "Arap Edebiyatı Tarihi" adlı eseri, çeviri engeli nedeniyle Arap düşünür ve edebiyatçıların ilgisini çekmemiştir, çünkü Almanca yayınlanan kitap, Arap bilim adamlarının ve uzmanların onu okumasına ve içeriğini anlamasına engel olmuştur. Geçen yüzyılın altmışlı yıllarına kadar tercüme edilmemiş olması, Arap araştırmacıyı onun içeriği ve muhtevası konusunda bilgisiz bırakmış ve bazı Arap araştırmacı ve yazarların Brockelmann'ın fikirlerini benimseme ve Arap edebiyatının geleneksel müfredatından ayrılma konusunda, Batılı oryantalist fikirleri olduğu ve Doğu, Arap düşüncesine uygun olmadığı bahanesiyle cüret gösterememişlerdir. Belki de genel olarak Arap toplumundaki bilimsel ve kültürel durgunluk, Arap düşüncesinin herhangi bir yeni oryantalist ve Batı düşüncesini engellenmesine yetmiştir.

Carl Brockelmann, Arap edebiyatını yazarken bazı kriter ve temeller koymuştur. Bu kriter ve temeller, özellikle Kur'an-ı Kerim ve İslam diniyle bağlantısı nedeniyle zengin bir mirasa ve tarihe sahip olan Arap edebiyatı açısından karmaşık ve zor bir durumdur. Bunların başında da edebi, zamansal, dilsel, dini, coğrafi, kantitatif gibi ölçütler gelmektedir.

3.10.1. Edebî Ölçüt

Carl Brockelmann'ın "Arap Edebiyatı Tarihi" kitabını okurken, içeriğin başlıkla eşleşmediğini dış görünüşünden anlıyoruz. Kitabın başlığından şiir, nesir, tarih, hikâye ve sanattan bahsedildiği anlaşılmaktadır, ancak Brockelmann bu içerikleri aşarak fıkıh,

¹⁷⁶ Şevkî, Rıdvân Ahmed, *Medhal ilâ'd-Dersi'l-Edebiyyi'l-Mukâren*, Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1990, s. 15.

hadis, akaid ve felsefe gibi İslami ilimlere ve tıp, mühendislik, matematik, astronomi ve diğer bilim dallarına kadar inmiştir. Bu söze cevaben Brockelmann, edebiyatı en geniş anlamıyla tanımlarken, insanın fikir ve düşüncesine aktarmak için dilsel bir biçimde formüle ettiği her şey olarak izah etmektedir.¹⁷⁷ Aslında bu yeni bir fikir değildir, Brockelmann da bunu ilk kez ortaya atmamıştır. Kendisinden önce bir halktan kalan yazıtları o halkın kültür ve edebiyatına dâhildir diye söyleyen düşünür Bock ortaya atmıştır.¹⁷⁸ Bu sözden yola çıkarak Brockelmann, tüm edebiyat tarihçilerini, kendilerini söyleme sanatıyla sınırlamadan, dilbilimsel ifadenin tüm yönlerini eserlerinin ilgi alanına dâhil etmeye davet etmiştir, bunu da yalnızca sınırsız çeşitliliğiyle tanınan modern kültüre uygulanması mümkündür diye ifade etmiştir.¹⁷⁹

Edebiyata özgü olan ile sanatlara ve diğer bilimlere özgü olan arasındaki ayrım son zamanlarda bile mümkün değildi, İslam'ın orta Çağı'nda yazılan kitapların çoğu Kur'an-ı Kerim ve İslami ilimlerle ilgili olmasına rağmen bunlara edebiyat deniliyordu. Bundan hareketle İbnu'n-Nedîm, bu yaklaşım üzerine "*el-Fihrist*" adlı eserini kaleme almış, başta Kur'an ilimlerini ele aldıktan sonra dilciler ve nahivcilere yer vermiştir. İbnu'n-Nedîm, bu eserinde sanat, edebiyat ve hikaye, roman gibi birçok alandan bahsetmiştir, ancak sanat ve edebiyat gibi ilim dallarını, Kur'an ve İslami ilimlerden daha az öneme sahip olduğunu görmektedir¹⁸⁰.

Bütün bu görüşler doğruyu yansıtmakla birlikte, Arap dilinde yazılan her şeyin insan hafızasını zenginleştiren edebiyat olduğunu düşünen ve değerli eserleri ve harika sanatsal üslubuyla Arap diline hizmet eden edebiyat olduğunu düşünen Brockelmann'ın görüşünü destekler niteliktedir, ancak Mustafâ Sâdık er-Râfî'î, Corcî Zeydan ve Şevkî Dayf gibi modern Arap edebiyatı tarihinin modern yazarları bunu kabul etmemektedirler. öyle ki Fuat Sezgin gibi bilim insanları Brockelmann'ın "Arap Edebiyatı Tarihi" adlı eserini "Arap Kültür Mirası Tarihi" olarak değiştirmeyi düşünmüş ve bunun için de uğraşmıştır. Sezgin'e göre kültür mirasının anlamı edebiyattan daha geniştir ve çeşitli bilim dallarının yanı sıra sanat ve edebiyatı da içermektedir, ancak Fuat Sezgin "Arap Mirasının Tarihi" adlı eserini Brockelmann'ın eserinin bir uzantısı olarak kabul ederek bu ihtilaf çemberinden çıkmış ve sadece Arap edebiyatıyla sınırlı kalmayarak dünya edebiyatını bir bütün olarak içine alacak şekilde geniş anlamalı bir edebiyata yönelmiştir.

¹⁷⁷ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 3.

¹⁷⁸ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 3.

¹⁷⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 4.

¹⁸⁰ Schacht, Joseph-Bosworth, Clifford, *Turâsu 'l-İslâm*, II, 6.

er-Râfi'î, edebiyatçıların astronomi, kimya ve tıp gibi diğer ilim dallarını edebiyattan saymasına şiddetle karşı çıkıp reddederek her ilim dalının kendine göre belli bir sınırı bulunduğunu belirtmektedir.¹⁸¹

İbn Haldun da edebiyatı, "Bu bilimin konusu yoktur, alametlerinin ispatına veya inkârına bakılır, dillilerde kastedilen ancak onun meyvesidir."¹⁸² diye tanımlamaktadır. Bu tanıma göre Brockelmann'ın bakış açısı İbn Haldun'un görüşüne yakındır.

Dolayısıyla Brockelmann'ın Arap dilinde edebiyat tanımı bu zahiri anlamla sınırlı kalmamış, aksine bu modern çağda Arapça bilim, sanat, edebiyat ve diğer eserlerin yarattığı her şeyi içermiştir.

3.10.2. Zamansal Ölçüt

Brockelmann, Arap İslam tarihindeki Emevi devletinin çöküşü, Abbasi devletinin kurulması, Moğol istilası, Memlûkluların çöküşü, Osmanlı devletinin kurulması ve Napolyon'un Mısır seferi gibi bazı tarihi olayların zaman aralıklarını belirlemek için yeni bilimsel ölçütler geliştirmiştir. Bu olayların yanı sıra fetihlerin etkisiyle Araplar çevrelerindeki halklar ve milletlerle temas ederek aralarında kaynaşmalar oluşmuş, nihayetinde tüm bunlar Arap zihniyetinin yapısında yeni edebî ekollerin ve bazı modern imajların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu haliyle Brockelmann, Emevi dönemini Cahiliye dönemin bir uzantısı olarak görmesine rağmen, İslam edebiyatının ayrıntılarını Abbasi döneminin başlangıcıyla özdeşleştiren ilk Arap edebiyatı tarihçisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihçilerin çoğu, Arap edebiyatının aşamalarını Cahiliye, Sadru'l-İslam, Emevi ve Abbasi dönemi olarak beş döneme ayırmışlardır. Daha sonra diğer tarihçiler bu dönemlere ek olarak Moğol sonrası ve Yeniçağ dönemini eklemişlerdir.

Brockelmann'ın yaklaşımındaki detaylı inceliklerin doğruluğuna ve çalışmalarının zenginliğine ve benzersizliğine tanıklık eden birçok Arap edebiyatçısı ve yazar yine de Brockelmann'ın yaklaşımını kabul etmemişlerdir.

Brockelmann'ın Sadru'l-İslam dönemine ait Arap edebiyatını Cahiliye dönemiyle ilişkilendirmesine karşı çıkanların, bunu dini görüşlerinin tesiriyle yani bu durumun İslam dinini küçük düşürmeye yol açacağı endişesiyle yaptığı düşünülmektedir, ancak bu düşünce de mantıksal ve zihinsel açıdan doğru değildir.

¹⁸¹ Râfi'î, Mustafâ Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Mektebetu'l-Îmân, Mansura, Mısır, 1997, I, II, 12.

¹⁸² İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, Thk: 'Abdullâh M. Derviş, Dâru Yâ'rub, Dimaşk, 2004, II, 376.

Brockelmann, -Arap yazar ve edebiyatçıların bunu kanıtlamaya çalışsalar da- İslam'ın ilk döneminde Arap şairler üzerinde derin bir etkisinin olmadığını düşünmektedir. Emevi dönemine kadar da Arap edebiyatında, Cahiliye şiir tarzları yaygın kaldığı için Cahiliye dönemi edebiyat çizgisinden ayrılmamıştır. Arap şiirinin yapısında İslam dininin ruhu ve ilkeleri ancak Abbasiler geldikten sonra başlamış ve Arapça lisanıyla bir İslam edebiyatı ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden dolayı da Brockelmann Arap edebiyatını iki ana aşamaya ayırmaktadır:

1. Başlangıcından, 750 yılında Emevilerin çöküşüne kadar Arap milletinin edebiyatı.

2. Arapça yazılmış İslam edebiyatı.

Brockelmann'ın Sadru'l-İslam'daki Cahiliye ruhunun devamı niteliğindeki görüşü, güçlü ve tarihsel kanıtlara dayanmaktadır, örneğin Cahiliye şiirinin özelliklerini 'Omer b. Ebî Rebî'a, Cerîr ve Ferezdak'ın şiirlerinde açıkça görülmektedir. Bunun en bariz örneğini de birçok şiirinde Cahiliye şairlerini örnek alan Bedevi ve Hristiyan bir şair olan el-Ahtal'dır, öyle ki dini mensubiyetinden dolayı Emeviler tarafından onurlandırılmıştır.¹⁸³

Aslında "İslam Edebiyatı" kavramı yeni bir kavram değildir, bunu ilk dillendiren de Brockelmann değildir, aksine eski Arap edebiyatçıları Emevi döneminin sona ermesiyle birlikte İslam edebiyatının sınırlarını belirlemiş ve şairleri, Cahiliye, Muhadram, İslami ve Muhdes olmak üzere dört sınıfa ayırmışlardır.¹⁸⁴

Şu bir gerçektir ki "İslam edebiyatı" kavramı, belirli bir zaman dilimine değil de, belirli bir düşünceye bağlıdır, çünkü İslam edebiyatının kendine has sabit özellikleri ve köklü değerleri vardır. Brockelmann'ın da , "İslam edebiyatı" kavramını ortaya atması araştırmaya ve düşünmeye değer bir konudur.

İslam'ın şiir ve şairler üzerindeki etkisi konusu, Asma'î (ö. 216/831) gibi bir dizi eski edebiyatçı tarafından gündeme getirilmiştir. Şiiri hayır yoluna yönlendirirseniz nazikleşir ve yumuşar, örneğin Hassan b. Sabit Cahiliye ve İslam devrinde de şiiriyle

¹⁸³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 207.

¹⁸⁴ İbn Reşîk, Ebû 'Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih*, Thk: M. Muhyiddîn b. 'Abdulhamîd, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1981, I, 113; Cumahî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Sâlim, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ*, Thk: M. Mahmûd Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, Ty., I, 23-24; el-Merzubânî, Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Sa'îd, *el-Muveşşah*, Thk: M. Huseyn Şemsuddîn, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 37-127-276.

yüceltilmişti, şiiri de hayır konularında olunca da nazikleşmiş ve yumuşamıştır,¹⁸⁵ Brockelman'da Asma'î'nin bu sözünü devrim olarak nitelendirmiştir.

Zamansal kriter içerisinde İslam dininin, özellikle de Emevi devrinden sonra, şiiri zayıflattığı konusunu ortaya atan Brockelmann, bu görüşünü İslam'ın doğuşuyla birlikte şiirin, olumlu ve duygusal anlamlardan olumsuz ve maddi anlamlara kaydığını savunmaktadır. Brockelman'ın dediği gibi bu dönemde şair, kabilesindeki bir bilgeyi bir kahramanı övmekten, şiirinden ödüller ve hediyeler arayan bir dilenciye dönüşmüştür. Ancak Brockelmann'ın bu ifadesi abartılı ve oryantalist görüş ve fikirlerin hâkim olduğu anlamına gelmektedir, çünkü bu tarz şiir Cahiliye döneminde de yaygındı. Örneğin A'sâ (ö. 7/629?) şiiriyle bağış ve hediye dileyen ilk şairdir ve şiiri ticarete dönüştürmüştür. A'sâ'nın yanı sıra en-Nâbiğa ez-Zubyânî (ö. 604?) 'de şiiriyle bir şeyler elde etmek istemiş, öyle ki Acem diyarına giderek oranın kral ve emirlerini şiiriyle methettiği olmuştur.¹⁸⁶

Brockelmann, şiirle bir şeyler elde etmenin Cahiliye döneminde de yaygın olduğunu Lebîd ve A'sâ hakkında konuşurken teyit etmiştir. Lebîd hakkında halkına sadık kaldığını ve gezici şairlik mesleğini yaparak ödüller elde etmeyi hor gördüğünü söylemektedir.¹⁸⁷ A'sâ hakkında konuşurken Brockelmann Hz. Peygamberi övgüde kendisine nispet edilen manzum “ed-Dâliyye” şiire gelince, bu bir kazanç amacı sayılmaz ve onun inancıyla hiçbir ilgisi yoktur diye cevap vermiştir.¹⁸⁸

Brockelmann'ın iddia ettiği gibi, Cahiliye şiirinin ilke ve fikirlerinin İslam'ın doğuşundan sonra bile hâkim olduğu ve şiirin gelişmediği fikrinin aslında doğruluk payı vardır. Sanki Arap düşüncesi, İslam'ın gelişinden sonra durup kendi kendine düşünme ihtiyacı duymuş ve cehalet kalıntılarından kurtulana kadar önemli bir süre, yani Emevi döneminin sonuna kadar devam etmiştir.¹⁸⁹

Brockelmann İslam edebiyatı kavramını, belirli bir dil kullansa da birçok halkın edebiyatıdır ve belirli bir halka özgü değildir şeklinde izah etmektedir. Brockelmann, çoğu Arap ve oryantalistin içerisinde kaybolduğu zaman kavramını aşmaya çalışmış, bununla birlikte, İslam'ın sadece iki dönem arasında zamansal bir ayırıcı değil de evren, hayat ve insan konusunda kendine özgü bir vizyonu olan bir medeniyet olduğu fikrini

¹⁸⁵ Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli's-Su'arâ*, I, 215-217.

¹⁸⁶ İbn Reşîk, *el-'Umde fî Mehâsini's-Si'r ve Âdâbih*, I, 81.

¹⁸⁷ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 146.

¹⁸⁸ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 148.

¹⁸⁹ eş-Şâyib, Ahmed, *Târîhu's-Si'ri's-Siyâsî, Dâru'l-Kalem*, Beyrut, 1976, s. 9-16.

kanıtlamaktadır. Bu durum da İslam edebiyatına zaman, mekân ve insanlarla etkileşim içinde olsa bile zaman ve mekânla sınırlı olmayan beşeri bir boyut kazandırmaktadır.

Brockelmann'ın kitabında takip ettiği diğer ayrışma noktası ise Moğol istilasıdır. Bu zaman aralığı, birçok Arap ve oryantalistlerin adlandırmada farklılık gösterdiği Abbasi döneminin sonunun ve edebi çöküş dönemlerinin başlangıcının bir ifadesi anlamına gelmektedir. Çünkü edebiyat bu dönemde çöküş aşamasına inmemiş, aksine bilim, düşünce ve edebiyat alanında parlak sayfalar açılmış, Brockelmann'ın kendisi de bu görüşü doğrulamaktadır.¹⁹⁰

Memluk ve Osmanlı dönemlerinden sonra, Arap toplumların bünyesinde ve düşüncesinde oluşturduğu değişimlerden dolayı neredeyse Moğol istilasından daha vahim ve tehlikeli olan İngiliz ve Fransız sömürgesi dönemi başlamıştır.

3.10.3. Dinî Ölçüt

Brockelmann, materyalini İslam çevresiyle sınırlandırmış, Arap edebiyatını da İslam kültürünün yalnızca temel bir yönü olarak görmüştür. Böylece Brockelmann, Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından yazılan, kendi inanç ve geleneklerini yansıtan eserleri, Arapça olsa bile o kendi çalışma sınırlarının dışında tutmuştur.¹⁹¹ Brockelmann yine de Ahtal (ö. 92/710/11), Rabî'a b. Necvân, A'şâ ve kelimcilerin akaid konusunda görüşlerinden etkilendikleri Yahyâ ed-Dimeşkî gibi Yahudi ve Hristiyan şair ve düşünülerden de bahsetmiştir.¹⁹²

Gayrimüslimler tercüme ve çeviri alanında aktif hale gelmişlerdir. Nitekim Brockelmann onlara "Çevirmenler" başlıklı özel bir bölüm ayırmıştır. Gayrimüslimlerin Yunan ve Pers kültürünü Arapçaya çevirmede büyük katkıları olduğu tarihi bir gerçektir. Onlar çevirileriyle Arap İslam düşüncesinde bilimsel bir devrimin gerçekleşmesinde rol oynamışlardır.

Brockelmann din kriterini Abbasi devletinin ana unsur ve temellerinden biri olarak görmüştür. Çünkü İslam ruhunu şiirine ve kültürüne yansıtan bu kriterdir, ayrıca bu kriter Cahiliye dönemiyle, İslam dönemleri arasında ayırıcı bir rol oynamıştır.

¹⁹⁰ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 2-3.

¹⁹¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 1-5.

¹⁹² Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 256.

3.10.4. Coğrafi Ölçüt

İslam dünyasının uçsuz bucaksız coğrafyası, nüfusunun çokluğu ve kültürünün çeşitliliği nedeniyle coğrafi boyut, Arap ve Müslüman tarihçiler için edebiyat tarihçiliği sürecinde gerçek bir sorun oluşturmuştur. İslam dünyasının ilmî olgusu bütün yönleriyle dört bir tarafa yayılmış, her şehrin veya bölgenin kendi âlimleri ve ilim müesseseleri olmuştur. Bu coğrafi boyut, bazen ilmi ve araştırma süreçlerinde teknik bir engel, bazen de bilimsel materyale erişimde yardımcı bir faktör olmuştur. Ancak İslam devletinin otoritesinin sona ermesi ve onun emirliklere ve devletlere bölünmesiyle İslam dünyası yeni bir coğrafi boyut kazanmış, bu nedenle de Arap ve İslam edebiyat tarihi yeni bir vizyona ve görüşe ihtiyaç duymuştur.

Brockelmann'ın kitabında dayandığı coğrafi tasnife bakıldığında, aslında İslam dünyasında iyi bilinen kültürel ve tarihi standartlara tabi olduğunu, Şam, Irak, Mısır ve Endülüs gibi önemli coğrafi noktalara odaklanıldığı görülmektedir. Brockelmann'ın Arap edebiyatı tarihinde benimsediği yöntemde, seçilen konunun türü belirlendikten sonra, kolayca ulaşmayı amaçladığı bilimsel malzeme sıralanmaktadır. Bu düzenleme, Arap edebiyatı alanındaki birçok araştırmacının hedeflerine kolay bir şekilde ulaşmasına yardımcı olmuş, hatta bazı edebiyatçılarda Brockelmann'ın yöntemine benzer yöntem izlemişlerdir. Örneğin Şevkî Dayf “Arap Edebiyatı Tarihi” adlı kitabının son kısmı coğrafi özelliklerin öne çıktığı, ülkeler ve emirlikler için başlıkların olduğu bir bölüm halindedir.

Arap edebiyatı alanında diğer çalışmalar her ne kadar değerli ve önemli olsa da, Brockelmann'ın bölümleri birçok coğrafi özelliği barındırdığından, konuları çok daha kolay ve pratik bir şekilde anlattığından dolayı bu durum, çalışmayı daha farklı bir yere koymaktadır.

3.10.5. Kantitatif Ölçüt

Eski halk ve medeniyetlerin bıraktıkları eser, tılsım, kazı ve yazıtlar tarihlerini anlamak ve içinde bulundukları koşulları incelemek için önemli bir bilimsel malzeme oluşturmaktadır. Ancak bu konu Arap-İslam medeniyetinde, kültürel mirastaki zenginliği, neredeyse eksiksiz kaynakları açısından ve Arap dilinin büyük sözlü zenginliğinden dolayı bu tür malzemelere ihtiyaç duymamaktadır. Bu nedenlerden dolayı Brockelmann yok olmuş veya yaygın olmayan bazı dilleri çalışma kapsamının dışında

tutmuştur.¹⁹³ Brockelmann kaybolmuş veya içerisinde sadece dağınık metinleri kalmış, ancak Arap edebiyatının büyüme ve gelişme sürecinde önemli olan kayıp kitapları göz önünde bulundurmıştır. Brockelmann, çalışmasında sistemini bozacağından ve bu kayıp kitapların sayısız olduğundan yine bu çalışmasına dâhil etmemiştir.

Bunlara karşılık Brockelmann, Arap edebiyatı alanındaki modern çalışmaları da modern edebiyat bilimi anlamında Arap edebiyatı tarihi yazmaya yönelik yeni bir planın parçası olmalarından dolayı çalışmasının sınırları içerisine dâhil etmiştir.

Brockelmann ayrıca şiirle ilgili eserleri, özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde yapılan çalışmaları Arap edebiyatının dışında tutmuştur. Çünkü o dönemde Batı edebiyatında Arap edebiyatına tercüme yoluyla birçok çalışma ve eser geçmiştir.

3.10.6. Dilsel Ölçüt

Yabancı dillerden Arapçaya çeviri hareketleri XIX. yüzyılın sonlarında aktif hale gelmiş, Batı dillerinden birçok metin ve kitap Arapçaya çevrilmiş, Arap dili ve edebiyatı ile ilgili kitaplar da yabancı dillere çevrilerek Arap kültür mirası daha da zenginleştirilmiştir. Bu tür çalışmaları Batı edebiyatının gelecekteki çalışmaları olarak gören Brockelmann, çalışmasının sınırları dışında tutmuş ve başlangıçlardan modern çağa kadar sadece Arapça yazılmış eserlerle yetinmiştir.

Dilbilimsel kriter, bu önemli eserin kimliğini ve sınırlarını belirlemede önemli rol oynamıştır. Yabancı bir dilde olup da Arapça konularını ve meselelerini araştıran birçok eser bulunmaktadır, bu da Arap dilinin İslam ile yakın bağlantısı nedeniyle doğal bir durumudur. Yani Pers ve Türk gibi Arap olmayan millet ve halkların Arap diline ve edebiyatına olan ilgisi dini bağlarından kaynaklanmaktadır. Arap dili ve edebiyatı dışında, İslam dini ve ilimleri ile ilgili de olsa, Arap dili dışında bir dilde yapılan her eser, Brockelmann'ın sınırlarının dışında kalmıştır. Eserinde Arap-İslam mirasının tüm yönlerini sunmasına rağmen, Farsça, Türkçe, Urduca veya diğer dillerde yazılanları araştırmasının kapsamı dışında tutan Brockelmann'ın buradaki nedeni, her dilin kendine göre kural ve özellikleri olmasıdır, yine de o diller Arap dili ile birlikte Doğu ve İslam için büyük bir kültür mirasını oluşturan bir grubu oluşturmaktadır.

Özellikle son zamanlarda Arapça dışında bir dilde yapılan çalışmalarda dilbilimsel boyut yavaş yavaş gerilemiş ve bu da Arap kütüphanesini büyük ölçüde zenginleştirmiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı Brockelmann, Batı'nın Doğu ile

¹⁹³ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 4.

temasından modern çağa kadar Arap dili ve edebiyatı ile ilgili veya başka dillere çevrilmiş veya yazılmış olan hiçbir şeyi dâhil etmeden sırf Arapça yazılmış eserlerle yetinmiştir. Çünkü -Brockelman'ın görüşüne göre- bu tür çalışmalar yeni bilimsel araştırmalara ve görüşlere ihtiyaç duymaktadır.

3.11. Carl Brockelmann ve Arap Edebiyatı

Carl Brockelmann'nin "Arap Edebiyatı Tarihi" adlı eseri kendi döneminin en önemli çalışması olmasının yanı sıra, Arap edebiyatını farklı devir ve dönemlere ayırma gibi yeni metod ve yöntem izleyerek Arap Edebiyatı alanındaki araştırmacılara ışık tutmuş ve yol göstermiştir.

3.11.1. Cahiliye ve İslam Dönemi

3.11.1.1. Cahiliye ve İslam Döneminde Şiir

Carl Brockelmann Arap edebiyatını zamansal açıdan farklı bölümlere ayırmış, doğal olarak da Cahiliye ve İslam döneminden başlamıştır. Cahiliye dönemi ve şiirine daha fazla önem veren Brockelmann Cahiliye şiirinin doğuşu, doğruluğu, kaynağı, rivayeti ve muhadram şairler gibi konuları da araştırarak bu bölüme diğer bölümlerden daha geniş yer ayırmıştır.

3.11.1.1.1. Edebiyatın Anlamı

Cahiliye döneminde "ziyafet" yani yemeğe davet anlamına gelen edebiyat kelimesi, çağlar boyunca evrim geçirmiş, daha sonra İslam'ın ilk zamanlarında ahlak ve terbiye anlamına dönüşmüştür. Öyle ki Hz. Peygamber bir hadisinde "Beni Rabbim Terbiye Etti, terbiyemi de pek güzel kıldı"¹⁹⁴ diye buyurmuştur. Emevîler döneminde "edebiyat" kelimesinin anlamı, ahlâk ve disiplin anlamının yanı sıra, "eğitimciler" denilen bir öğretmen grubunun var olmasıyla eğitim anlamına da evrilmiştir.¹⁹⁵

Abbâsîler devrinde eğitim ve öğretim anlamları birleşmiş, bu anlamları içeren, İbnu'l-Mukaffâ'nın "*el-Edebu's-Sagîr*" ve "*el-Edebu'l-Kebîr*"i, Ebû Temmâm'ın

¹⁹⁴ Suyûtî, Celâluddîn, *Câmi'u's-Sagîr*, (Hadis: 780), el-Mektebetut-Ticâriyye, Mekke, ty, I, 133.

¹⁹⁵ 'Avadeyn, İbrâhîm, *el-Edebu'l-'Arabîyyu beyne'l-Bâdiyeti ve'l-Hadar*, es-Se'ade Matbası, Mansura, Mısır, 1982, s. 5-6; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 38; Kalkîle, 'Abduh 'Abdul'azîz, *Hattu Seyri'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1990, s. 11-12; Tuleymât, Ğâzî -el-Eşkar, 'İrfân, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, *el-Edebu'l-Câhilî*, Dâru'l-İrşâd, Humus, Suriye, 1992, s. 15-16; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1981, I, 42; Râfî'î, Mustafâ Sâdık, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I, 23-24, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 2000.

Dîvânu'l-Hamâse'sinin üçüncü bölümü ve Buhari'nin “*el-Edebu'l-Mufred*” gibi bazı risaleler ve mecmualar ortaya çıkmıştır. Hicri ikinci ve üçüncü yüzyıl ve sonrasında ise edebiyatın anlamında bir değişiklik olmuş, bu nedenle edebiyat kelimesi Arap şiirinin bilgisini ve haberlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun etkisiyle de Cahiz'in “*el-Beyân vet-Tebyîn*”i, Muberrred'in “*el-Kâmil fi'l-Lugati ve'l-Edeb*”i, İbnu Kuteybe'nin “*‘Uyûnu'l-Ahbâr*”ı, İbn Abdirabbih'in “*el-İkdu'l-Ferîd*”i, Husarî'nin “*Zehru'l-Adâb*”ı gibi her türlü haber, şiir, konuşma ve fıkraları toplayan edebi kitapların ortaya çıktığı görülmüştür.¹⁹⁶

Edebiyat kelimesi, nesir ve şiir gibi edebi ve eğitici anlamda sınırlı kalmayarak, dini olmayan bilimleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Öyle ki Hassan b. Sehl'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Edebiyat on türdür, yani üçü şehirjaniye, üçü anuşruvaniye, diğer üçü ise Arapçayla ilgili olup, biri de onlara sürülmektedir. Şehirjaniye ud çalmak, satranç ve topuzla oynamaktır. Anuşruvaniye tıp, mühendislik ve biniciliktir. Arapçayla ilgili olan da şiir, soy ve nesep ilmi ve insanların günlük hayatında olan olaylardır. Kalan o birisi de sohbet, toplantı ve meclislerde insanların kendi aralarında dolaşan şeylerdir”.¹⁹⁷

İbn Haldun edebiyatı “Arapların şiirlerini ve haberlerini kaydetmek ve her ilimden bir bölüm almak” olarak tanımlamıştır.¹⁹⁸ Kimi edebiyatçılar ise edebiyatı, ister şiir ister nesir olsun, okuyucuların ve dinleyicilerin duygularını etkilemeyi amaçlayan retorik, belagatli konuşma olduğunu belirtmişlerdir.¹⁹⁹ Yine, nesir veya şiirdeki rivayet olunan sözlerin toplamı olduğu veya insan düşüncesinin yazı veya yazılı sanat yoluyla tezahür ettiği bir yazılı eserlerin toplamı olduğu, bunların da sade zevk ölçütlerine tabi olan düşünce, fantezi ve duygulardan oluşmakta olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁰

Hannâ el-Fâhûrî de edebiyatın, tüm sanatlar gibi görüneni ve görünmeyeni güzellik açısından temsil etmeye çalıştığını ve iki kısma ayrıldığını söyler. Bunlar şiir ve nesri içine alan inşa edebiyatı, edebi analiz ve edebiyat tarihini içine alan betimleyici edebiyattır.²⁰¹

¹⁹⁶ Dayf, Şevkî, *el-‘Asru'l-Câhilî*, s. 8-9.

¹⁹⁷ Husarî, Ebû İshâk, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, I, 196, Dâru'l-Cil, Beyrut; ‘Avadeyn, İbrâhîm, *el-Edebu'l-‘Arabîyyu beyne'l-Bâdiyeti ve'l-Hadar*, s. 7.

¹⁹⁸ İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, II, 376.

¹⁹⁹ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî el-‘Asru'l-Câhilî*, s. 7.

²⁰⁰ Ferrûh, ‘Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî*, I, 42.

²⁰¹ Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî*, s. 38-39.

Arap ve Müslüman düşünür ve yazarların tanımlarına göz atıldığında, genel anlamda edebiyattan kastedilenin ister şiir ister nesir olsun, duygu ve hislere hitap eden güzel söz olduğuna dair bir ortak nokta da buluştukları görülür.

Carl Brockelmann'a gelince, edebiyatı, insanın düşünceye aktarmak için dilsel bir biçimde formüle ettiği her şey olarak tanımlayan daha kapsamlı bir tanıma yönelmiştir.²⁰² Bu tanımdan yola çıkarak, çevrelerindeki dinleyicilerin ve okuyucuların duygu ve hislerini etkilemedikçe ve onların bilgi, bilim ve becerilerini artırmadıkça, mizaç, zevk ve ruhlarını tasfiye etmedikçe, herhangi bir dilde yayınlanan belge, mesaj ve raporların edebiyat olarak görülmesi mümkün değildir. Örneğin Arap dili ve edebiyatı Arapların ortamını etkilemiş ve onları saflaştırmış, sert ve katı bedevi doğasından daha nazik ve yumuşak bir medeni ortama taşımıştır. Brockelmann edebiyatın, çağdaş toplumlarda, yalnızca şiirin bir sonucu olduğuna inanmaktadır, ancak çağdaş yaşam alanlarındaki çeşitlilik ve farklılık bu sonucu imkânsız kılmaktadır, bu durum özellikle de İslam'ın yayılması nedeniyle çevre bölgelere yayılan Arap dili için de geçerlidir.²⁰³

Çağımızda ise literatür, genel anlamda konusu ve üslubu ne olursa olsun, bilimde, felsefede, edebiyatta ve dilde yazılan her şeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Özel anlamda ise duygu ve hisleri etkileyen ve şiirin yanı sıra sanat, tiyatro, hikâye, hitabet ve makale gibi diğer edebi sanatları içeren bir kelime anlamına gelmektedir.

3.11.1.1.2. Şiirin İlkeliği

Şiir çok zor ve karmaşık bir edebi eserdir. O her dilde bir dizi terim ve geleneği karşılayan bir sanattır. Şiirin sanat olmasının anlamı Yunancaya daha yakındır, çünkü Eski Yunanlılarda "şair" kelimesi *sanatçı* anlamına geliyordu. Bundandır ki araştırmalarında şiiri heykel, fotoğraf, dans ve müzik gibi güzel sanatlarla ilişkilendirmişlerdir. Arapçada da şair kelimesi anlam bakımından Yunancaya yakındır. Arapça da şair *âlim*, şiir de *ilim* anlamına gelmektedir, nitekim ilim sanatlar gurubu kapsamındadır. Şiirin bir tür sanat gibi düşünülmesinin kanıtına da eski Arapların şiirlerin de rastlamak mümkündür. Zira onlar şiiri renkli veya renksiz süs, elbise gibi şeyler olarak görmüşlerdir.²⁰⁴ Bunun aksine Arapların şiire sanat dedikleri görülmektedir. Bunun örneklerinden biri de Câhiz'in Hz. Ömer'in "Arapların en güzel hünelerinden biri,

²⁰² Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 4.

²⁰³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 3-5.

²⁰⁴ Dayf, Şevkî, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fî 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-Me'ârif, Mısır, ty, s. 13-14.

insanın muhtaç olduğu halde okuduğu, cömert kişinin alçaldığı ve cimrinin aradığı şiir beyitlerdir" dediğini nakletmiştir.²⁰⁵

Şiir duygu ve vicdanın dilidir. İnsan düşünmeden önce duygu ve vicdanını hisseder ve aklıyla derin düşünme yapar. Her ne kadar yazılmamasından dolayı ve insanların fetihlerle meşgul olmaları nedeniyle büyük bir kısmı kaybolmuş olsa da Cahiliye devrinden bize ulaşan şiir de bu şiirin köklü ve kadim olduğunun delildir. Şiir üstün bir rol oynayarak Cahiliye dönemindeki kapsamını daha genişleterek hayal ve duygularla sınırlı kalmamış ve bunun ötesine geçerek savaşlardan, başarılarından ve diğer olaylardan bahsetmeye başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı da şiir, "Arapların Divanı", onların hikmet hazinesi, görgüsünün kaynağı ve ilimlerinin deposu olarak anılmıştır.²⁰⁶

Yani tarih ve geçmişlerinin kaydedildikleri yer olarak görmüşlerdir. Bu şiir uğruna da insanların bir araya gelmesi için ulusal veya edebi mevsimleri fırsat bilerek *Ukaz*, *Zu'l-mecaz* ve *Zu'l-mecenne* panayırıları gibi edebi panayırılar düzenlemişlerdir.²⁰⁷ O dönemde şairlerin sayısı çoktur. Bu çokluğu İbn Kuteybe şöyle ifade eder: "Cahiliye ve İslam devrinde kendi kabileleri arasında şiirleriyle tanınan şairlerin sayıları sayılamayacak kadar çoktur. Kim ömrünü bunları araştırarak ve sorgulayarak geçirirse geçirsin bütün çabası boşa çıkar."²⁰⁸

İbn Reşîk de şairler hakkında "Eğer Araplardan bir kabile de şair üstün hale gelir ve ün sahibi olursa, diğer kabileler gelip onu tebrik ederler ve o şair için yemekler yapılırlar. Kadınlar düğünlerde olduğu gibi çalgılar çalıp oynarlar, erkekler ve çocuklar ise onu korumak için çaba gösterirler. Çünkü bu onların onurlarını korumak, soylarını savunmak ve anılarını ölümsüzleştirmek anlamına gelmektedir. Araplar yalnızca doğmuş bir çocuğa, aralarında üstün olan bir şaire ya da doğuran bir ata sevinir ve kutlama yaparlardı." der.²⁰⁹

Carl Brockelmann, Arap şiirinin önemini, onun övgü, hiciv, ağıt gibi çok sayıda amacı, kafiye ve vezin gibi katı ölçü kurallarına tabi olduğunu, Arapların Cahiliye devrinden günümüze kadar şiire en çok önem veren halklar arasında olduğunu, Cahiliye

²⁰⁵ Câhiz, 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Hilâl, Beyrut, 2002, II, 218.

²⁰⁶ Askeri, Ebû Hilâl, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn-el-Kitâbetu ve's-Şi'r*, thk: Ali M. el-Beccâvî, M. Ebû'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1998, s. 38; Cundî, 'Alî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, Dâru't-Turâs, Halep, 1991, s. 444.

²⁰⁷ Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 73-74; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 46; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 185.

²⁰⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2002, I, 61-62.

²⁰⁹ İbn Reşîk, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbih*, I, 65.

dönemindeki insanların da şiiri "Arapların Divanı" olarak tanımlamasını kabul etmektedir. Çünkü Araplar Cahiliye döneminde okuyan veya yazan insanlar değillerdi, bu yüzden günlerini edebiyatlarını ve kültürlerini dengeli şiirsel dizelerle ölümsüzleştirerek günümüze kadar ulaştırmışlardır. Arap şiiri, Arapların tutkulu olduğu bir sanattır, bu yüzden onunla ilgilenmişlerdir, bu yüzden şiir onlar için bir bilgi ve haber kaynağının yanı sıra onların bilimlerini, soylarını ve günlük hayatlarını koruyan bir araç haline gelmiştir. Bu konuda İbn Kuteybe “Şiir, Arapların cevheri, hikmet kitabı, günlerinin deposu, kahramanlıklarının üzerine örülmüş duvar, görkeminin siperi, seferberlik gününün adil tanığı ve kesin delildir” der.²¹⁰ Bu öneminden dolayı “Şiir Arapların divanıdır” sözü yaygınlaşmıştır. Çünkü şiirle en çok ilgilenen millet Araplardır ve Arap şiiri, vezni ve kafiyeleleri üzerine pek çok eser kaleme almışlardır.

Carl Brockelmann, Arap şiirinin önemine rağmen, şiirin "Arapların Divanı" olduğu iddiasını reddetmektedir. Şiirin Araplara atfedildiğini gösteren, Carl Brockelmann'a göre, tutarlı ve sabit bir rivayetin bulamadığını, bu tür şiir ve kafiyeleler içinde dengeli sözlerin ilkel toplumlarda da bulunduğunu iddia etmektedir²¹¹.

Brockelmann, bu konudaki kimi araştırmacıların görüşlerini de şöyle sıralar:

K. Bucher: Ekip çalışmasının doğasında, insan çalışırken kendi kendini eğlendirmek ve dinlendirmek için melodik şarkılar söylemiştir, bu tür şarkılar Araplardan da rivayet edilmiştir.²¹²

K. Th. Preuss: Önceki hipotezin zayıf olduğuna ve antropolojideki gerçeklerle ve sabit kanıtlarla yüzleşemeyeceğini ve ritmik hareketlerine eşlik eden şarkıların izlerinin nadir olduğuna inanmaktadır. Düzenli ritimlere bağlı olmayan şarkıların eşliklerine gelince, onlara dünyanın her yerinde rastlamak mümkündür. Brockelmann da bu görüşü teyit etmekte ve Arap coğrafyasında hiciv şiiri dışında bu tür düzenli ritimli ve kafiyeleli şarkıların net izlerinin bulunmadığına inanmaktadır. Bu şarkılara ek olarak da ilkel insanın günlük hayatında sevinç ve üzüntü anlarında söylediği küçük şarkılar da bulunmaktadır.²¹³ Bunlara dair birçok örnekler bulunmaktadır. Afrikalı “Hottentot” kabilelerinden bir annenin yeni doğan bebeğiyle oynayıp onu öperek şu şarkıyı söylemesi bunun örneklerindendir:

²¹⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim ed-Dîneverî, *‘Uyûnû’l-Ahbâr*, Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1997, II, 200.

²¹¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 44.

²¹² Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 45.

²¹³ Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 45.

ومن يرى بالنظر البعيد يا شبل يا ذا البصر الحديد
تسوقه يوما بلا قيود كم لك بين الوحش من طريد

*Ey genç Aslan yavrusu, ey keskin bakışlarıyla uzağı gören yavru
Her gün silahın olmadan kaç tane yırtıcı hayvan avladın?*²¹⁴

Arap anne de oğlunu oynatırken bu tarz şarkılar söylemiştir, tıpkı Hâris el-Hilalia'nın kızı Ummu'l-Fadl'ın oğlu 'Abdullâh b. 'Abbâs'ı oynatırken söylediği şarkı gibi:

إن لم يسد فهرا وغير فهر ثكلت نفسي وثكلت بكرى
حتى يوارى في ضريح القبر بالحسب العِدِّ وبذل الوفر

*Eşim benden ayrılrsa da yine de ben ona sadık kalacağım ve çocuğumu yetiştireceğim
Bollukta- darlıkta hayatta var olduğum sürece onu namus ve şeref üzerine
eğiteceğim.*²¹⁵

Bunların yanı sıra savaş, aşk ve gazel gibi insanların ve toplumların dile getirdiği pek çok konu bulunmaktadır. Carl Brockelmann tarafından alıntılanan kanıtlar, Arap şiirinin durumunu baltalayacak kadar güçlü değildir, çünkü lirik doğasına rağmen Arap şiirinin, kendi ritimleri, kafiyeleleri ve sistemleri ile bir ayrıcalığı vardır.

Arap şiirinin kökeni ve önceliğine ilişkin araştırma ve çalışmalar, zor ve karmaşık bir süreçtir. Çünkü Arap şiirinin kökenini ve önceliğini belirleyen kesin bir kanıt bulunmamakla birlikte Cahiliye döneminde de yazılmış herhangi bir şiir de mevcut değildir. Kaynak olarak da kimi şarkiyatçıların incelemeye çalıştıkları eski eserler ve okunan kitabeler dışında belgelenmiş metinler bulunmamaktadır. Şu da bir gerçektir ki şarkiyatçıların bu çalışmalarındaki amaçlarının biri de Arap edebiyatını şüpheyeye düşürmek, tarih ve medeniyetini inkâr etmek olmuştur. Cahiliye şiirinin kaynağını ve doğuşunu öğrenmek isteyende onu Tağlib ve Bekir kabileleri arasında geçen ve Besûs adını verdikleri savaşla ilişkilendirmektedirler, kaynak olarakta Mühelhil b. Rebîa, el-

²¹⁴ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 47.

²¹⁵ Yemût, Beşîr, *Şâ'irâtü'l-'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, el-Mektebetü'l-Ehliyye, Beyrut, 1934, s. 121; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 47.

Murakkaş el-Asgar ve el-Murakkaş el-Ekber gibi Arapların önlü şairlerine dayandırmaktadırlar.²¹⁶

Cahiliye şiiriyle ilgilenen araştırmacının karşılaştığı sorunlardan biri de şiirin, kökeni, önceliği ve doğuşu konusunu araştırılıp incelendiğinde, onun belirsiz ve karmaşık olarak görülmesidir. Cahiliye şiirinden bize ulaşan ve *Muallakat şairleri* gibi ünlü şairlere atfedilen şiirler, tam olgunluk ve eksiksiz bir şiir olarak kabul edilmektedir, ancak bu şiirler olgunlaşıp bütünleşene kadar kesin olarak zayıf bir aşamadan geçmiş olmalıdır. Bu nedenle araştırmacılar, Cahiliye şiirin başlangıç tarihini belirlemede farklılık göstermişlerdir. Bazıları, Arap şiirinin İslam'dan iki bin yıl önce veya bin yıl veya yedi asırdan fazla veya Miladi üçüncü yüzyıl öncesine kadar dayandığını belirtmektedirler. Bu konuyu en fazla araştıran ve yazan Cahiz'dır. Öyle ki şiirin “doğmuşunun yeni, yaşınında küçük olduğunu, o yolu ilk izleyen ve kolaylaştıran İmruülkays b. Hucr ve Mühelhil b. Rebîa kolaylaştırmış, Aristo, Thales'i, öğretmeni Eflâtun, ardından Batlamyus ve Demokritos'un kitapları da bunlara yardımcı olmuştur”²¹⁷.

Cahiz Cahiliye şiirinin doğuşunu İslam'dan yüz elli yıl önce olarak tanımlamıştır, bu ise delili ve ispatı olmayan asılsız bir iddiadır, çünkü Câhiz kitabının başka bir yerinde şöyle demektedir: “İslâm'dan önceki şiir, bugünümüzle İslamın başlangıcı arasındaki zamandan daha uzun bir dönemdedir.”²¹⁸ demiştir. Cahiz'in vefatı da hicri 255 yılındadır.

Önceki ifadelerden, şiir çağının bundan daha eski olduğunu ve bu tarihi kimsenin tam olarak bilemeyeceğini anlamaktayız. ‘Omer b. Ebî Şebbe²¹⁹ şairlerin tabakasıyla ilgili “Şiir ve şairlerin kesin olarak vakıf olamadığımız ve bilemediğimiz bir ilki vardır. Âlimlerden de bu konu farklı görüşler yansımıştır. Yemânîlerin İmruülkays'ı, Benû Esed ‘Âbid b. el-Ebras'ı, Tağlib de Muhelhil'i ilk şair gördüğü gibi her kabile kendi şairini ilk şair olarak görmüştür” demiştir.²²⁰

Âlimler şiirleri lügat, Kur'an tefsiri, nahiv ve ahbarda (haber) zikredilenleri çokluğu sebebiyle seçmişlerdir. Bunun için de İbn Sellâm el-Cumahî “Arapların şiir, şair, şövalye, soylu ve eyyamularablarının (günler) ünlü olanlarından bahsettik. Eğer bir Arap

²¹⁶ Şuhrî, ‘Abdurrahmân b. Mu'âda, *eş-Şâhiduş-Şi'ri fî Tefsîri'l-Kur'an, Ehmiyyetuhû, ve Eseruhû ve Menâhîcu'l-Mufessirîne fî'l-İstîşhâdi bih*, Dâru'l-Minhâc, Riyad, 2010, s. 24-25.

²¹⁷ Câhiz, ‘Amr b. Bahr, *el-Hayevân*, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 52.

²¹⁸ Câhiz, ‘Amr b. Bahr, *el-Hayevân*, VI, 160; Şuhrî, ‘Abdurrahmân b. Mu'âda, *eş-Şâhiduş-Şi'ri fî Tefsîri'l-Kur'an*, s. 26-27.

²¹⁹ Hamevî, Yâkût b. ‘Abdullâh er-Rûmî, *Mû'cemu'l-Udebâ', İrşâdu'l-Erîb fî Ma'rifeti'l-Edîb*, Thk: İhsân ‘Abbâs, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, V, 93.

²²⁰ Suyûtî, Celâluddîn, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa*, Thk: Fuâd ‘Alî Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 404; Şuhrî, ‘Abdurrahmân b. Mu'âda, *eş-Şâhiduş-Şi'ri fî Tefsîri'l-Kur'an*, s. 28.

kabilesinin şiirleri, kendilerini kapsamıyorsa o zaman biz de kendimizi hiçbir âlimin bileceği ve Arapların meselelerini araştıran hiç kimsenin ilminden vazgeçemeyeceği şeylerle sınırladık ve işe şiirle başladık.” demiştir.²²¹

3.11.1.1.3. Arap Şiirinin Kalıpları

Brockelmann, *secin* Arap şiirindeki en eski sanatsal kalıp olduğunu iddia etmektedir. Daha önce de Habeşliler, Habeşistan'ın eski klasik dili olan Jaghar dilinde *seci*yi kullanmışlardı. *Seci* rahiplerin ve falcıların sözlerinde ortak bir kalıp iken, Emevi dönemine kadar özellikle *hiciv* şiirlerinde kullanılmaya devam etmiştir.²²²

Zamanla birlikte *seci* şiirde *recez* bahrinden sayılana kadar gelişmiştir. *Recez* bahri, ifadelerin iştene kolay gelmesi ve duyguları etkilemesi için iki sebebin tekrarından ve bir takozdan oluşmaktadır.²²³

Brockelmann, Tkatsch'in²²⁴ Arap aruz ilminin Yunanistan şiirinin temelinden ortaya çıktığını iddia etmesinin aksine, bu ilmin diğer ulusların sanat ve edebiyatından etkilenmeden bağımsız olarak ortaya çıktığına inanmaktadır. Tkatsch'in bu iddiası da doğru değildir, çünkü *recez* bahri üç sesli harften oluşan Yunan aruz tarzına ancak dış görünüşüyle benzemektedir.

Arap şiirinin bahir ve çeşitlerine gelince, yayılma, duygu ve hisler üzerindeki tesir bakımından *tavîl* bahri ilk sırada yer almaktadır. *Tavîl* bahrine hamâse şairlerinin yanı sıra İmruülkays, 'Alkame b. 'Abede, Nâbiğa ez-Zubyânî, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Tarafe b. 'Abd ve 'Antere b. Şeddâd gibi altı ünlü şairin şiirlerinde rastlamak mümkündür. *Tavîl*'den sonra da sırasıyla kâmil, vâfir ve basît bahirleri gelmektedir.²²⁵ Bu bahirlerin yanı sıra mutekârib, munserih, medîd, remel, serî' ve hafif gibi bahirler de bulunmaktadır. Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin temellerini koyduğu ve geliştirdiği arûz ilminin kapsamı dışında kalan eski Arap şairlerin şiirlerinin de bulunmasına rağmen, arûz ilminin sabit kaynak ve kaidelere dayandığını, bu kaynak ve kaidelerin de Arapça olduğu kesin olarak görünmektedir.²²⁶

²²¹ Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli 'ş-Şu'arâ'*, thk: M. Mahmûd Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde, I, 3; Şuhrî, 'Abdurrahmân b. Mu'âda, *eş-Şâhiduş-Şi'ri fî Tefsîri'l-Kur'ân...*, s. 31.

²²² Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 51; Şuhrî, 'Abdurrahmân b. Mu'âda, *eş-Şâhiduş-Şi'ri fî Tefsîri'l-Kur'ân...*, s. 32.

²²³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 51.

²²⁴ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 159.

²²⁵ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 52-53.

²²⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 54.

Arûz ilmindeki bahirlerin teknik yönüne gelince, araştırmacıların bu konuda farklı görüşleri bulunmaktadır. Bazıları şiirin remel bahriyle başladığını, buna kanıt olarakta Kays b. ‘Âsım et-Temîmî’nin bir gün Hz. Peygambere gelip, “Develeri özel bir terimle kimin çağırdığını biliyor muydunuz ey Allah’ın Resulu?” dediğinde Hz. Peygamberin “Bilmiyorum.” demesi üzerine Kays, “Babanız Mudar’dır.” diye cevap verir ve şöyle devam eder “Bir gece Mudar ailesiyle birlikte develeri sürerken kölesinin eline vurmuş, köle de “vâ yedâh, vâ yedâh/vah elim, vah elim” diye bağırmış, bunun üzerine develer bir araya toplanmış ve düzenli hareketle yürümeye başlamışlardır. Bazı rivayetlere göre de bu durumdan recez bahri doğmuştur.²²⁷ Eğer rivayetler doğruysa Mudar, şiir de recezi ilk kullanandır. Daha sonra da insanlar üzerine birşeyler ekleyerek recezi geliştirmişlerdir.²²⁸

Bazı edebiyatçılar da secinin zamanla dönüşüme uğrayarak recez bahrine dönüştüğünü belirtmişlerdir.²²⁹ Öte yandan şiirin, Cahiliye şairi ve kahramanı Muhelhil b. Rebîa’dan önce kesinlikle recezden ibaret olduğunu iddia eden edebiyatçılar da olmuştur²³⁰. Bazı araştırmacılar şarkiyatçıların ve diğer yazarların savundukları bu varsayımları reddederek, recezin şiir bahirlerinin en eskisi olduğuna dair görüşleri kabullenmemişlerdir, burada olsa olsa recezin Cahiliye döneminde en yaygın bahir olduğunu, bu durumda recezin en eski bahir ve vezin anlamına geldiği sayılmazdır.²³¹

Bu görüş, son devir bazı edebiyatçıların da savundukları, recez bahrinin kâmil bahrinin ileri bir aşaması olduğu şeklindeki görüşlerine de yakındır, çünkü Arap dilinin yapısında sakin harften değilde harekeli harften başlamak vardır.²³² Diğer taraftan recezi şiirden saymayan görüşler de yok değildir. Örneğin Halil b. Ahmed’den recezin şiir değil de beyitlerin yarısı veya çeyreği olduğu rivayetleri gelmiştir.²³³ Bu konu karışık olduğundan şiir ve edebiyat tenkitçileri tarafından edebi eserler ve makalelerde detaylı bir şekilde ele alınmıştır²³⁴.

²²⁷ Kureşî, Ebû Zeyd, Muhammed b. Ebî’l-Hattâb, *Cemheretu Eş’âri’l-‘Arab*, Thk: ‘Alî M. el-Beccâdî, Nahdatu Mısır Yayınevi, Kahire, ty. s. 40.

²²⁸ İbn Reşîk, *el-‘Umde fî Mehâsini’ş-Şi‘r ve Âdâbih*, II, 14; ‘Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-‘Arabî ve’l-İslâm*, Dârus-Sâkî, Beyrut, 2001, XVII, 178.

²²⁹ Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabîyye*, I, 55-56.

²³⁰ Râfi‘î, Mustafâ Sâdık, *Târîhu Âdâbi’l-‘Arab*, III, 19, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabi, Kahire; eş-Şuhrî, ‘Abdurrahmân b. Mu‘âda, *eş-Şâhiduş-Şi‘rî fî Tefsîri’l-Kur‘ân*, s. 32.

²³¹ Dayf, Şevkî, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Asru’l-Câhilî*, s. 186.

²³² Enîs, İbrâhîm, *Musikaş-Şi‘r*, Mektebetu’l-Encilu el-Mısıriyye, Kahire, 1952, s. 15-18.

²³³ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, Thk: M. ‘Avâd Mur‘ab, s. 323.

²³⁴ İbnu’t-Tayyib, ‘Abdullâh, *el-Murşid ile Fehmi Eş’âri’l-‘Arab*, I, 282-283, Dâru’l-Âsâri’l-İslâmiyye, Kuveyt, 1989; Şuhrî, ‘Abdurrahmân b. Mu‘âda, *eş-Şâhiduş-Şi‘rî fî Tefsîri’l-Kur‘ân*, s. 33.

3.11.1.1.4. Cahiliye Şiirinin Yapısı

Cahiliye şiirinin menşei ve başlangıç tarihi hakkında farklı görüşler öne çıkmaktadır. Kimileri Cahiliye şiirinin ortaya çıkış tarihini Ad ve Semud kavmi dönemine atfetmiş, kimileri de konuyu abartarak o tarihi Hz. Âdem'e isnat etmiştir. Diğer bir grup ise Cahiliye şiirin ortaya çıkışını İslam'dan yüz elli yıl öncesine bağlamışlardır.²³⁵

Brockelmann, Cahiliye şiirinin kadim olduğuna dair görüşlere, doğru kaynakların, Hz. Peygamberin doğumundan yüz yıl öncesine kadar uzanmadığını gösterdiği şeklinde yanıt vermektedir. Diğer ilkel toplumlarda olduğu gibi Bedeviler de Arap şiirinin sancağını taşımışlardır. Bedevilerin Arap şiirinin kaynağını temsil ettiklerine göre, şiirlerinin kaynağının da doğal olarak çevrelerindeki tabiatın tecellileridir.²³⁶

Çölde ki canlılar Cahiliye şairlerinin ilgi odağı olmuştur. Bunların başında develer ve atlar gelmektedir, öyle ki şair devenin iç ve dış organlarını, davranışlarını detaylı bir şekilde vassf etmiştir. Devenin yanı sıra atlar da Cahiliye şiirinde önemli yer almıştır. Cahiliye şairi atın kendisi için bir onur, uğur ve ilham kaynağı olduğunu düşünmüş ve ona özel ilgi göstermiştir. Deve ve ata karşı ilginin nedenleri belki de çölde ki zorlu hayat şartlarında o iki hayvanın da kendilerine yardımcı olmalarıdır.²³⁷

Brockelmann, oryantalist tavrını ve düşüncesini göstererek, sanki Arap şiirinin sanatsal biçimlerinde ve formülasyonlarında, komşu ve çevrelerin kültür ve edebiyatlarından etkilendiğini söylemek istercesine şu iddiayı dile getirir: “Vedalar çağında boğanın Hintli şairin ilham kaynağı olduğu gibi, deve de, Arap şairine birçok sanatsal tasvir ve formülasyonla ilham kaynağı olmuştur.”²³⁸

Brockelmann, Arap şairin gerçekçi olmadığından şiiri de gerçekleri yansıtmadığına inanmaktadır. Bunun nedeni ise, Arap şairin sanatını kendisi ve kabilesiyle gurur duymak için kullanmasıdır. Böylece gurur şiiri, anlam olarak tamamen zıddı olan hicivden doğmuştur. Bunun örneği de Hâris b. Hillize ve ‘Amr b. Kulsum’un şiirlerinde geçmiştir. Hâris b. Hillize Hîre Kralı ‘Amr b. Hind’in huzurunda kendi kabilesini savunurken aynı ortamda bulunan ‘Amr b. Kulsum onları kendi kabilesine dil uzatmalarından dolayı uyarmıştır.²³⁹

²³⁵ Câhiz, ‘Amr b. Bahr, *el-Hayevân*, I, 52.

²³⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 56.

²³⁷ Cundî, ‘Alî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-'Câhilî*, s. 363.

²³⁸ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 56.

²³⁹ Bağdâdî, ‘Abdulkâdir, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*, Thk: ‘Abdusselâm M. Hârûn, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1997, I, 325-326; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 56.

Ancak şu bir gerçektir ki, Brockelmann'ın iddia ettiğinin aksine, çeşitli tezahürleriyle Cahiliye ortamı, Cahiliye şairinin ruhunu etkilemiş, vicdanını karıştırmış, duygularını alevlendirmiş ve duygularını harekete geçirmiştir, böylece Cahiliye şiiri betimleme, gurur, övgü, yergi, iftira, tehdit, ağıt, uyarı, özür, nasihat ve hikmet gibi dopdolu insani duygularla ortaya çıkmıştır.²⁴⁰

Brockelmann, Arap şairin Cahiliye döneminde, bir kahramanı veya lideri övme karşılığında bir ödül düşünmediğini, bu durumun İslam'ın gelişinden bu yana ortaya çıktığını iddia ederken, şairleri de dilenci şarkıcılara benzetmiştir. Brockelmann'a göre de "dilencilik şiiri" kavramı ancak "İnhitât devirleri" çöküş dönemlerine ait bir kavramdır. Diğer devirlere de uygulanması mümkün değildir, çünkü şiir karşılığında hediye veya ödül almak belki de eskiden şiirin amaçlarından biriydi, oysaki daha sonra sosyal hayatta siyasi amaç olarak kullanılmıştır.²⁴¹

Brockelmann, Arap şairinin Cahiliye dönemde şiirlerinde hediye kastetmediğini/istemediğini, bu olgunun İslam dininin yayılmasıyla birlikte ortaya çıktığını iddia ederek araştırma ve görüşlerinde bir kez daha psikolojik kaprislerini ve oryantalist düşüncelerini göstermektedir. Oysaki bu olgunun Cahiliye döneminde yaygın olduğuna dair kesin kanıtlar bulunmaktadır. O kanıtlardan biri de Cahiliye devrinin ünlü şairlerinden Nâbîga ez-Zubyânî'nin şiirlerinde hep kral ve devlet başkanlarını övdüğünü dile getirmektedir. Örneğin şu beyitlerde Gassâni emirlerinden 'Amr b. el-Hâris'den övgüyle bahsetmektedir:²⁴²

وَالْحَارِثُ الْجَفْنِيُّ سَيِّدِ	لَيْلَتُمْسَنُ بِالْجَيْشِ دَارَ
إِذَا مَا غَزَوْا بِالْجَيْشِ حَلَقَ	عَصَائِبُ طَيْرٍ تَهْتَدِي
وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ	بِهِنَّ قُلُوبٌ مِنْ قِرَاعِ
لَهُمْ شِيْمَةٌ لَمْ يُعْطِهَا اللَّهُ غَيْرَهُمْ	مَنْ الْجُودِ وَالْأَحْلَامِ غَيْرِ

Eğer Hâris el-Cefnî düşmanına yetişmek isterse şüphesiz onun diyarına varacaktır. Kartal ve diğer yırtıcı kuşların onların savaşa hazırlandıklarını görünce katliam olacağını bilirler ve üzerlerinde uçmaya başlarlar.

²⁴⁰ Cundî, 'Alî, *Fî Târîhi 'l-Edebi 'l-Câhilî*, s. 343-344.

²⁴¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi 'l-'Arabî*, I, 57-59; 'Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi 'l-'Arabî ve 'l-İslâm*, XVII, 181.

²⁴² Cundî, 'Alî, *Fî Târîhi 'l-Edebi 'l-Câhilî*, s. 387; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Dirâsâtu 'l-Musteşrikîn havle Şihhatiş-Şi'ri 'l-Câhilî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979, s. 138.

O kavmin cömertlik, cesaret ve yiğitlikten başka bir kusurları bulunmamaktadır.

*Yüce Allah onların güzel ahlak, fiil ve davranış gibi hiçbir insana bahşetmemiştir.*²⁴³

A'şâ'ya gelince, o şaraba ve kadınlara düşkünlüğünden ve paraya ihtiyaç duyduğundan, Şam, Irak ve Yemen bölgelerindeki kralları överek gelir elde etmeye çalışmıştır. Mala düşkünlüğünü şu beyitlerle dile getirmektedir:

وليدًا وكهلاً حين شئت وما زلت أبغى المال مذ أنا
مسافة ما بين النجير فصرخدا وأبتذل العيس المراقيل

Malı elde etmek için çocukluğumdan yaşılanıncaya kadar uğraştım.

*Bu uğurda Nuceyr ve Sarhad arasında hep devemi koşturdum*²⁴⁴.

A'şâ onurlu ve yüce kişileri methederken hediye veya ödül elde etmek için her türlü çabayı harcardı ve bunu da açık bir şekilde şiirinde dile getirirdi. Kinde kabilesinin lideri Kays b. Ma'd Yekrib methetmesi buna örnektir:

كما زعموا خير أهل اليمن ونبتت قيساً ولم أبله
ولولا الذي خبروا لم ترن فجئتك مرتاد ما خبروا
فإني امرؤ قبلكم لم أهن فلا تحرمني نذاك الجزيل

Kays'ın Yemen'in en hayırlı kişisi olduğunu işittim.

Hiç tereddüt etmeden Kays'ın huzuruna geldim.

*Beni o bol hediye ve ödülllerinden mahrum bırakma, çünkü şimdiye kadar hiç aşağılanmadım.*²⁴⁵

Nâbiğa ez-Zubyânî ve A'şâ, Cahiliye döneminde şiirleriyle ödül veya hediye gibi şeyleri amaçlayan birçok şair arasından sadece birkaçıdır. Bu durum, Brockelmann'ın şiirle ödül veya hediye elde etmenin ve dilenci şairler diye adlandırdığı şairlerin İslam'ın ilk günlerinde yaygınlaştığı iddiasını çürütmektedir, çünkü bu durum Cahiliye döneminde geniş çapta yaygındı.

Carl Brockelmann, Cahiliye şairinin, dinleyicilerini etkilemek için dil zenginliğini yoğun bir şekilde kullanmakla kalmayıp, kafiye birliğine bağlı kalmakla birlikte, daha

²⁴³ Ebû'l-Fadl, Muhammed, *Dîvânu 'n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, Dâru'l-Maarif, Kahire, s. 42-46.

²⁴⁴ Huseyn, Muhammed, *Dîvânu 'l-A'şâ*, Mektebetu'l-Âdâb, el-Cemâmîz, Mısır, 1950, s. 135.

²⁴⁵ Huseyn, Muhammed, *Dîvânu 'l-A'şâ*, s. 25.

çok tınlama /TINI ve sözlü müzik gibi yüzeysel etkileri kullandığını belirtmektedir.²⁴⁶ Bu duruma da İmru'ülkays ve A'sâ'nın şiirlerinde rastlamak mümkündür. Öte yandan Brockelmann, eski Arap şairleri arasında bağımsız bir birlik ve bütünleşik bir düzenlemeye sahip bir şiirin, ender olanlar dışında neredeyse yok olduğunu belirtmektedir.²⁴⁷

Cahiliye şairi birden fazla konuyu veya gayeyi tek bir şiirde birleştirmiş, konular arasında güzel bağlantılar kurarak ve bir konudan diğerine geçebilme kalitesinde kendini göstererek sanattaki maharetini ortaya koymuştur. Cahiliye şairleri, söz ve anlatımlarına dikkat etmişler, bu yüzden amaca ulaşmak için manzum sözleri özenle seçmişlerdir. Havliyyât adı verilen bu olguya Zuheyr b. Ebû Sulmâ ve Nâbiğa ez-Zubyânî'nin şiirlerinde rastlamak mümkündür. Cahiliye şairlerinin kelime seçme eğilimleri, söz dizimlerinin kalitesi, sahip oldukları dil zenginliği, şairlerin lakaplarına bile yansımıştır. Örneğin şiirin kelimelerini düzenlemeye ihtiyaç duymadan dile getirdiği için Muhelhil, söylediği şiirin sözlerini süslediği için de Murekkaş isimleri bu malum iki şaire verilmiştir.

Cahiliye şiirindeki üslup güçlü ve ölçülüdür, içinde hiçbir ekleme veya çıkarma yoktur, şiirin içindeki her şey imajı tamamlamak için gereklidir. Bu, Arap şairinin dil becerisini ve şiirindeki kelime ve cümleleri yücelttiğini gösterir. Şair şiirin tüm mısralarında ritmik melodiyi, müzikal tınıyı, kafiye ve şiirsel vezin birliğini sağlamaktadır. Bu durum da yine şairi kelime ve yapıları seçmeye mecbur kılar ki, bu da aynı zaman da şairin sahip olduğu dil zenginliğini göstermektedir.²⁴⁸

Brockelmann, Burdach gibi bazı oryantalistlerin, yabancı etkilerin antik şiir sanatlarını etkilediğine dair iddialarına sıcak bakmaz. Çünkü Burdach Endülüs lirik şiirinin, Avrupa'nın lirik şiirinin kaynağı olduğuna inanmakta olup Arap şiirinde gazel gibi özel konulu şiirlerin İskenderiye saraylarında dile getirilen şiirlerden etkilendiğini, bunun en bariz örneğinin de Arap şiirinde gazelin, çoğunlukla İskenderiye krallarının şairlerinde olduğu gibi evli kadınlar için söylendiğini, bu tarz şiirin de Araplara Şam ve Irak'taki kralların şairlerinden geçebileceği düşünülmektedir. Brockelmann bu tip gazel şiirinin diğer topluluklarda da yaygın olduğunu iddia ederek bu görüşü reddetmektedir.²⁴⁹

²⁴⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 58.

²⁴⁷ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 61.

²⁴⁸ Cundî, 'Alî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhili*, s. 452-454.

²⁴⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 62; 'Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabî ve'l-İslâm*, XVIII, 239.

3.11.1.1.5. Arap Şiirinin Rivayeti

Cahiliye döneminde Araplar belagat ve fesahat ustalarıydı, aralarında seçkin şair, edip ve hatipler bulunmaktaydı. Cehaletin yaygınlığı, okuma ve yazma bilgisi eksikliği nedeniyle edebi metinler sözlü olarak iletildiğinden edebi metinlerin yazılması ve kayda alınması nadirdi. Şair ve ediplerin çoğu, edebi metinleri okur, dinler veya oluştururken, hep hafızalarına güvenirlerdi, bu nedenlerle de Cahiliye dönemi insanları arasında hafızası güçlü olanlar çoğunlukta idi. Şair ve edibin şiir ve metinlerine en çok şairin ailesi ve kabilesi sahip çıkardı, çünkü şair onlar için bir sözcü veya onların şanlarını dile getiren bir vasıtaydı. Onlar şiir ve edebi metinlere, kendilerini bazı işlerden uzaklaştıracak kadar aşk ve hayranlık duymuşlardır.²⁵⁰

Buna örnek olarak ta Bekr kabilesinin Amr b, Külsüm'ün şiirini sıkça dillerinde dolaştırdıkları için Teğlib kabilesi hakkında söyledikleri şu şiirdir:

قصيدة قالها عمرو بن كلثوم ألهى بني تغلب عن كل
يا للرجال لشعر غير يرونها أبدأً مذكّان

Amr b, Külsüm'ün söylediği şiir Tağlib kabilesini her türlü iyiliklerden alıkoydu.

Yazıklar olsun o insanlara nasıl olurda belirsiz bir şiiri o kadar önemserler!

Arapça ilim ve araştırmalarının ilk oryantalist uzmanlarından sayılan Theodor Nöldeke, Arap edebiyatının yazılması ve kayda alınmasının Hicri birinci yüzyılın sonunda başladığını, bize ulaşan şiirlerin bir âlimden, profesyonel bir ravîden veya Bedevi'den duyulduğunu ve daha sonra da yazıldığını belirtmektedir. Wilhelm Ahlwarat²⁵² da daha sonra aynı konuyu ayrıntılı olarak ele almış ve şairlerin dönemi ile şiirlerinin toplanıp yazıya döküldüğü dönem arasındaki sürenin yüz elli yıl veya daha fazla olabileceğini ve bu dönemdeki şiir rivayetinin kasıtlı hatalara maruz kalmış olabileceğine inanmaktadır. Antik şiirin korunmasında anlatıcıların rolüne değinen Ahlwarat, sözlü anlatımları olmasaydı, erken dönemde kayda alınmamış şiirlerin çoğunun

²⁵⁰ Cundî, 'Alî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 114; 'Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabî ve'l-İslâm*, XVIII, 250.

²⁵¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I, 230.

²⁵² Bedevî, Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 47; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Dirâsâtu'l-Musteşrikîn havle Sihhatiş-Şi'ri'l-Câhilî*, s. 20-22.

kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağını belirtirken, sahte şiirin de gerçek ve doğru şiire üstünlüğü konusundaki çekincelerini de ortaya koymaktadır.²⁵³

Her iki görüşten anlaşıldığına göre Cahiliye ve İslam dönem şiirinin orijinallığı noktasında, İslam'ın doğuşundan Hicri ikinci yüzyıla kadar ağızdan ağza anlatıldığı fikrinden büyük ölçüde etkilendiği görünmektedir.²⁵⁴ Julius Wellhausen ise Arap şiirinin o dönemde yazılması ve kayda alınması varsayımının zor olduğunu belirtmektedir. Goldziher'e²⁵⁵ gelince, o Arap edebiyatında Kur'an'dan önce kitap bulunmadığına ve Cahiliye şairlerinin şiirlerinin kendi devirlerinde toplanmadığına inanmaktadır.²⁵⁶

Yazma sanatının Arap yarımadasına tamamen yabancı olması doğru değildir. Antik/ESKİ şiirlerin birçoğu sözlü olarak korunur, daha sonra da şairlerin yanında bulunan râviler tarafından yazılarak kayıt altına alınırdı. Bu durum miladi VI. yüzyıl öncesi şiirlerin bazılarının korunmasına vesile olmuştur. George Jacob²⁵⁷ Arap şiirinin yazılması ve toplanmasının Emeviler döneminde başladığını belirtmektedir.²⁵⁸ Charles Lyall²⁵⁹ ise antik Arap şiirinin asaletini vurgularken, günümüze kadar ulaşan Cahiliye şiirinin Hicri birinci yüzyılın ilk yarısında yazıldığını belirtmektedir.²⁶⁰

Fritz Krenkow da²⁶¹ Cahiliye ve İslam dönemi şiirin asaletli ve köklü olduğunu söylerken, bu konuda şiirin yazılması ve kayda alınmasının eski bir tarihe dayandığını vurgulamaktadır. Krenkow bu konudaki ihtilaf ve farklı görüşlerin nedenlerini ise yazılı kaynaklardaki düzeltme ve tahrifat problemleri olduğunu belirtmiştir.²⁶² Dolayısıyla şiirin yazılması, şiirin sözlü anlatımını göz ardı etmemiştir, çünkü o dönemde ünlü şairlere, şiirlerini kayda alan ve yayımlayan râvileri eşlik ediyordu. Şiirin düzenli bir

²⁵³ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, Çev: Mahmûd Fehmî Hicâzî, İmam Muhammed ve'l-Meliku's-Su'ud İslam Üniversitesi, Riyad, 1991, II, 27; 'Abdurrahmân, *Dirâsâtu'l-Musteşrikîn havle Sıhhatiş-Şi'ri'l-Câhilî*, s. 22-26.

²⁵⁴ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II,28; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Dirâsâtu'l-Musteşrikîn havle Sıhhatiş-Şi'ri'l-Câhilî*, s. 50-51.

²⁵⁵ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 197.

²⁵⁶ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II,29; 'Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabî ve'l-İslâm*, XVIII, 258.

²⁵⁷ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 627.

²⁵⁸ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II,29-30.

²⁵⁹ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 518.

²⁶⁰ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II,31.

²⁶¹ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 473.

²⁶² 'Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabî ve'l-İslâm*, XVII, 258.

şekilde toplama işlemi Emevi döneminden önce başlamamış olup Abbasiler döneminde en üst seviyeye varmıştır.²⁶³

Brockelmann, Cahiliye şiirinin intihalini bütünüyle abartılmasına şöyle yanıt vermektedir: Eleştiriye bağlılık sınırını aşmıştır, çünkü gerçeği yansıtan ve doğru rivayetler bulunmasaydı, Cahiliye dönem şairleri ile İslam dönemi şairleri arasındaki zıtlığın anlaşılamayacağını, Abbasi dönemi eleştirmenlerinin de bu kadar uzak olmayan bir dönemde bestelenmiş bu intihal örneğini dikkate almayacaklarını belirtmektedir. Öte yandan Giorgio Livì Della Vida²⁶⁴ ise Cahiliye şiirinin bütünüyle tasdik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.²⁶⁵

Blacher, araştırmacılar tarafından benimsenen yöntemlerin birbirlerine zıt olduğu, bize ulaşan antik Arap şiirinin büyük kısmının daha sonraki dönemlerde değişime ve düzenlemeye uğradığı varsayımına dayanan temel teorisinin ise geçerliliği olmayan kısır bir varsayım olduğu düşüncesindedir.²⁶⁶

Arap şiirinin yazılması ve kayda alınması büyük oranla alışılmış bir durum haline gelmiştir. Cahiliye şiirinin önemsenmesi Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde kesintisiz olarak devam etmiştir. Cahiliye şiirini korumaya yönelik ilk girişimler de Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı hayatta kalan Cahiliye şairlerinin şiirlerini tespit etmesi için görevlendirmesiyle başlamıştır. Cahiliye şiir külliyatlarının tamamının İslam devrinde muhafaza altına alındığı birçok eserde belirtmektedir. Örneğin Ferezdak'ın Lebîd divanına sahip olduğu, bir başka haberde de Ensar döneminde Kureyş müşriklerinin hicveden şiirlerinin Hz. Ömer döneminde toplandığı belirtilmektedir. Buradan, şiirin yazılması ve kayda alınmasının Cahiliye döneminde yaygın olduğu ve bu şiirin büyük bir kısmının İslam dönemine ulaştığı ve İslam'ın gelişinin de şiirin değerini azaltmadığı, bilakis değerini arttırıp yayıldığı ortaya çıkmaktadır. İslami dönemde antik Arap şiirinin gelişiminde üç aşama tanımlanmaktadır:²⁶⁷

Birinci aşama: Şiirleri kayda almanın sınırlı bir şekilde devamı etmesi ve Cahiliye döneminde bilinen nüshaların düzenlenmesi.

İkinci aşama: Yazılı ve sözlü şiirlerin toplanması.

Üçüncü aşama: Şiir divanlarının yapılandırılması.

²⁶³ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II,32; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Dirâsâtu'l-Musteşrikîn havle Sihhatiş-Şi'ri'l-Câhilî*, s. 297-304.

²⁶⁴ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 246-249.

²⁶⁵ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 33.

²⁶⁶ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 34.

²⁶⁷ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 36-37.

Antik Arap şiirinin yazılması ve kayıt altına alınması muhtemelen Emevi yönetiminin ilk yıllarında başlamıştır. Şiir divanı yapımcıları bu alanda Emevi döneminin ünlü şairlerinin şiirlerini kaynak olarak almışlardır. Örneğin Ferezdak antik şiiri ve rivayetini önemsemeyi babasından, İmrüülkays'ta dedesinden miras edinmiştir. Emevi halifeleri ve lügatçiler Cahiliye şiiriyle ilgili konuları Cerîre sorarlarmış. Emevi döneminde şiirleri toplayanları belirlemek zor görünmektedir. Bu alanda da Arap şiirinde bilgi sahibi olan Şa'bî, Katâde ve ez-Zuhrî gibi âlimlerin yanı sıra Ebû 'Amr b. el-A'lâ', Hammâdu'r-Râviye, Halefu'l-Ahmer, el-Mufaddal ed-Dabbî ve Ebû 'Amr eş-Şeybânî gibi lügatçiler büyük rol oynamışlardır. Erken dönem Arap şiirlerinin büyük bir bölümünün kabilelerin koleksiyonlarında yer aldığı haberlerden anlaşılmaktadır.²⁶⁸

Şu bir gerçek ki bu şairler yazabiliyorlardı ve râviler, şair yazdırdıktan sonra şiirleri kaydedip düzliyorlardı, örneğin ünlü Hammâdu'r-Râviye Velîd b. Yezîd kendisinden Cahiliye şiiri söylemesini isteyince hemen o şiir koleksiyonuna bakmış ve oraya da bazı notlar eklemiştir.²⁶⁹

Hammâdu'r-Râviye'nin antik Arap şiirinin ilk toplayıp bir araya getirenlerden biri olduğu bazı kaynaklarda yer almaktadır.²⁷⁰ Hammâdu'r-Râviye'nin yanı sıra Halef el-Ahmar'ın bu alanda önemli yeri bulunmaktadır.²⁷¹

Yazılı ve kayıt altına alınmış şiirin rivayeti daha hızlı bir şekilde yayılmıştır, ancak bu Cahiliye ve İslam dönemi şiirinin tamamının asaletli ve köklü olduğu anlamına gelmemektedir. O şiir koleksiyonlarında intihal ve ekleme gibi hataların bulunduğu bir gerçektir, ancak yine de şiirin yazılması ve kayıt altına alınması o tür intihal ve yanlışlıklara şüphesiz ki bir sınır koymuştur.²⁷²

Ahlwarat ve Nöldeke, şiir intihali konusunda Hammâd ve Halef el-Ahmer gibi ravilerin durumlarını abartmışlardır, belki de bunun nedeni, çok sayıda kaynaktan yararlanamamaları, bu da onları, Arap şiirinin sanat değerini küçümseyen önyargılı yargılar ve düşünceler beyan etmeye sevk etmiştir. Aynı şekilde Blachere de, durumun Hammâd ve Halef'in elinde olma ihtimalini tarihsel açıdan abartmış olacağını belirtmiştir KİM..... Goldziher de, kabile koleksiyonları üzerine yaptığı araştırmalar çerçevesinde kaynaklarda yer alan bilgileri toplayarak bunların değerini ve onlardan nasıl

²⁶⁸ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 39-40.

²⁶⁹ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 42.

²⁷⁰ Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ'*, I, 48.

²⁷¹ Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ'*, I, 23.

²⁷² Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 46; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Dirâsâtu'l-Musteşrikîn havle Sihhatiş-Şi'ri'l-Câhilî*, s. 132-140.

faydalanacağını sağlamıştır. Bu kaynaklarda da bazı kabile koleksiyonlarının Emevîler döneminde bulunduğunu belirtilmiştir. el-Mufaddal ed-Dabbî de şiirsel antolojileri "el-Mufaddaliyyât" için materyali bu koleksiyonlardan çıkarmıştır, öte yandan çağdaşı Ebû 'Amr eş-Şaibânî /ŞEYBANÎ, yaklaşık seksen koleksiyon olan kabile koleksiyonlarının rivayetini de Mufaddal'dan almıştır. Hammâd'ın şiire olan yakın bilgisi ve ilgisi nedeniyle yazmaktan çekinmediği doğru olabilir, bu durum da Cahiliye ve İslam'ın ilk dönemlerinde Arap şiiri için büyük bir tehlike oluşturmamıştır çünkü Hammâd şiir bilen ve rivayet eden nice kişilerden sadece biridir.²⁷³

Önceki durumlara baktığımızda Halefu'l-Ahmer'in konumunun abartılmasının yanı sıra, intihal ve rivayetlerin örtüşme olasılığını da görmekteyiz. Bu nedenle, Cahiliye şiirinin kaynaklarına bakarken önyargılı ve kısır şüphenin ortadan kalkacağını umarak özellikle de bu tür katı olumsuz yargıları abartmamalıyız.²⁷⁴

Margliouth²⁷⁵ gibi bazı şarkiyatçılar ve fikirlerinden etkilenen Taha Hüseyin gibi bazı Arap yazar ve düşünürlerin onun, Arap Yarımadası'nın kuzeyinde İslamiyet'ten önce yazı kullanımının mümkün olmadığını, Cahiliye şairlerinden nakledilen şiirlerin de onlara nispet edildiğini ve başkalarından nakledildiğini iddia etmişlerdir.²⁷⁶

Bizlere ulaşan Cahiliye şiirinde Kuran'ın etkisi olduğunu, bu da aslında Cahiliye şiirinin son dönemlerde ortaya çıktığının kanıtıdır diye yorumlamışlardır.²⁷⁷

Bu görüş ciddi bir şekilde eleştirilere maruz kalmıştır çünkü taşlar üzerinde yazıtların bulunması Yemen halkının milattan bin yıl önce yazıyı bildiği ve o dönemde dini ve hukuki konularda kullandığına dair kanıtların olduğu gibi, Şam'ın yakınlarında bulunan Safevî yazıtlarının da Yemen alfabesiyle yazıldığı ve tamamının İslam'dan uzun süre önce var olduğu bilinmektedir. Yine Suriye'nin en-Namara bölgesinde bulunan İmruülkays b. 'Amr el-Lahmî'nin mezarında da Ârâmîceden türetilen ve 328 yılına dayanan bir yazının bulunduğu, yine Brockelman da, Hîre Hristiyan tapınaklarının şairleri şiirlerinin bir bölümünü bu dilde, yani Ârâmîce yazdıklarına inanmaktadır. Bunun

²⁷³ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 47-48; Bedevî, 'Abdurrahmân, *Dirâsâtu'l-Musteşrikîn havle Sihhatiş-Şi'ri'l-Câhilî*, s. 274-282.

²⁷⁴ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 48.

²⁷⁵ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 546.

²⁷⁶ 'Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabî ve'l-İslâm*, XVII, 257; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 30.

²⁷⁷ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, II, 31.

yanı sıra Arap Yarımadasında Hz. Peygamber döneminde yazılı şiirler de bulunmaktaydı.²⁷⁸ İbn Mukbil'in şiirleri de bu örneklerden birisidir.²⁷⁹

Yazının varlığı sözlü anlatımı ortadan kaldırmadığı gibi, her büyük Cahiliye şairinin seyahatlerinde kendisine eşlik eden ve şiirlerini insanlara anlatan bir ravisi olmuştur, ancak yine de bu sözlü anlatım tahrif ve yanıltmaya karşı korunamamıştır.²⁸⁰

Arap şiiri koleksiyonlarının toplanması Emeviler döneminde başlamış, ancak Abbasi döneminde âlimler sadece şiir toplamakla yetinmeyip bazı şiirleri düzeltip bazen de onlara eklemeler yapmışlardır. Öte yandan bazı râviler Cahiliye şiirlerini kasten değiştirmiş ve bazı antik şiirleri başka şair ve kahramanlara atfetmişlerdir.²⁸¹

3.11.1.1.6. Cahiliye Şiirinin Bilgi Kaynakları

Cahiliye edebiyatı kaynakları, Cahiliye dönemi insanların şiir ve nesir gibi edebi mirasını kapsayan, âlim, yazar ve ravilerin eserlerinden günümüze kadar gelen edebi hazinelerdir. Cahiliye nesri henüz tek bir kaynaktan toplanmazken, Cahiliye şiirinin birçoğu özel kitaplarda toplanarak, araştırılıp incelenmiştir. Bunlara ek olarak da birçok Cahiliye şiiri lügatlarla din, edebiyat, nahiv, belagat, tarih ve siyer eserlerinde geçmektedir. Bu eserler de Cahiliye şiirinin kaynağını oluşturmaktadır. Bu kaynaklardan seçili koleksiyonlar veya kabile ve kişilere ait divanlar şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır.

Carl Brockelmann lügatçilerin eski şiirleri bazen bireysel şairlerin koleksiyonlarında, bazen belirli kabileler veya sosyal sınıflara ait şiir koleksiyonlarında, bazen de antolojilerde topladıklarını belirterek bu koleksiyonlardan bazılarını kabul etmiş, bazılarını da kabul etmeyerek kendi terimini kullanmış ve Cahiliye şiiri kaynaklarını şu şekilde sıralamıştır.

3.11.1.1.6.1. el-İhtiyârât (Seçmeler)

Bu koleksiyonu Hammâdu'r-Râviye toplayıp bir araya getirmiştir. Bu koleksiyon şiirlerin bütün haliyle elimize ulaşan en eski koleksiyonudur. Hammâd'ın seçtiği bu şiirlerin değerini belirtmek için bu koleksiyonlara es-Smût veya el-Mu'allakât adı verilmiştir. Mu'allakât'a bu ismin verilmesinin nedeninin yüksek değer ve rütbeleri

²⁷⁸ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 63.

²⁷⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, I, 446.

²⁸⁰ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 65.

²⁸¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 65.

nedeniyle Kâbe'ye asılmış olmalarının olduğu iddia edilmiştir. Bu görüşü reddeden Nöldeke ise, bunu bir sebep değil de zahiri bir açıklamadır diye nitelemiştir.²⁸² Carl Brockelmann da hocası Nöldeke'nin görüşünü savunarak bu şiir mecmuasına Mu'allakât yerine el-İhtiyârât yani Seçmeler adını vermiştir.

Mu'allakât şiirlerine gelince, mesele biraz farklıdır. Üzerlerinde ittifak sağlanan İmruülkays, Tarafa b. 'Abd, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Lebîd b. Rebî'a ve 'Amr b. Kulsum olmak üzere beş şairin şiirleri bulunmaktadır. Mu'allakât'ın tercih edilen altıncı ve yedinci şiirleri ise 'Antere b. Şeddâd ve Hâris b. Hillize'nin şiirleridir. Daha sonra da el-Mufaddal yerine Nâbiğa ez-Zubyânî ve A'sâ Meymûn b. Kays'ın şiirleri eklemiştir.²⁸³

3.11.1.1.6.2. el-Mufaddaliyyât

Diğer koleksiyonların yanı sıra Mufaddal b. Ya'lâ ed-Dabbî bu koleksiyonlara ek olarak, bir öncekinden daha geniş ve zengin olarak oluşturmuş, adını da kendi künyesi olan "el-Mufaddaliyyât"tan almıştır. Bu koleksiyonu için altmış yedi şair seçmiştir. Şairlerin kırk yedisi Cahiliye şairi, ikisi Hıristiyan, on dördü Cahiliye ve İslam dönemi olarak her iki dönemde de yaşamış ve sadece altısı da Müslüman şairlerdi.²⁸⁴

3.11.1.1.6.3. Cemheretu Eş'âri'l-'Arab

Cahiliye devri ile Muhadramûn²⁸⁵ ve İslâmî dönemin en güzel şiirlerinden seçilerek meydana getirilmiştir. Kırk dokuz şairden birer kaside seçerek bunları her birinde yedi şairin yer aldığı yedi tabakaya ayırmıştır. Mu'allakât (Kâbe duvarına veya kolye gibi boyuna asılan birinci tabakayı oluştururken, Mucemherât (derlenip toparlanan kasideler) ikinci, Müntekayât (seçilmiş kasideler) üçüncü, Muzehhebât (bazı kasidelerin altınla yazılmaya lâyık görüldüğü anlamına gelmektedir) dördüncü, Merâsî beşinci, Meşûbât (karışık kasideler) altıncı, Mulhamâtte (sağlam ve kuvvetli kasideler) yedinci tabakayı oluşturmaktadır.²⁸⁶

²⁸² Blachere, Régis, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Çev: İbrâhîm Kilânî, Dâru'l-Fikr, Şam, 1956, s. 156.

²⁸³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 67.

²⁸⁴ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 73; Elmalı, Hüseyin, "el-Mufaddaliyyât", *DİA*, Ankara, 2020, XXX, 365-366; Blachere, Régis, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 158-159.

²⁸⁵ Efendioğlu, Mehmet, "Muhadramûn", *DİA*, Ankara, 2020, XXX, 393-394.

²⁸⁶ Çöğenli, M. Sadi, "Cemheretu Eş'âri'l-'Arab", *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 324-325; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 75; Blachere, Régis, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 153; Cundî, 'Alî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 161-162.

Ebû Temmâm, el-Hamâse adlı eserini Arap edebiyatında konularına göre düzenlenmiştir. Kahramanlık anlamına gelen el-Hamâse bu konuda Arapların duygularına tercüman olmuş, eski Arap şiirinin en önemli kaynaklarından sayılan el-Hamâse, el-Mu'allakât, el-Mufaddaliyyât ve el-Asma'ıyyât'tan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Konularına göre *hamâse*, *merâsî*, *edeb*, *nesîb*, *hicâ*, *medîh*, *sıfât*, *siyer*, *mulah* (latifeler) ve *mezemmetu'n-nisâ* (kadınların yerilmesiyle ilgili şiirler) olmak üzere on baba ayrılmıştır.²⁸⁷

Buhturî'nin el-Hamâse adlı eseri Ebû Temmâm'ın el-Hamâse'si kadar meşhur olmamıştır. Buhturî'nin el-Hamâse'sinde yer alan şiirlerin çoğu güzel söz ve ahlaka teşvik eden, ders verici örnekler içermektedir. el-Hamâse'de çoğu Câhilî, muhadram ve İslâmî olmak üzere 600 civarında şairin şiirlerinden seçmeler oluşurken 174 baktan oluşmaktadır.²⁸⁸

Ebû Temmâm ve Buhturî'nin el-Hamâse adlı şiir divanlarından sonra el-Hamâse başlığı altında, İbnu's-Şecerî, Ebû'l-Haccâc el-Beyyâsî ve Sadreddîn el-Basrî gibi birçok seçmeli şiir tasnif edilmiş ancak hiçbirisi o ikisi kadar meşhur olamamıştır.²⁸⁹

Brockelmann bu tarz şiir mecmuaları ve koleksiyonlarının ortaya çıkma nedenini siyasi ve ekonomik şartlara bağlamıştır. Ona göre, yazar ve şairler bu tür siyasi ve ekonomik şartlardan etkilenmiş, zevkleri değişmiş ve aralarında yenilenme eğilimi yayılmıştır. Bunun sonucu olarak da uzun şiirler terkederek, onların yerine bu şiirlerin seçilmiş kısa parçalarını okumaya yönelmişlerdir.²⁹⁰

3.11.1.1.7. Şiir Divanları

Şiir divanları Arap edebiyatında önemli yer tutmaktadır. Bunların bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Brockelmann da bu konuda Arap edebiyatçıların görüşlerine katılarak, bu şiir divanlarını kabile ve şairlerin özel divanları olmak üzere kendi arasında iki bölüme ayırmaktadır:

²⁸⁷ Elmalı, Hüseyin, "el-Hamâse", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 441-442; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, 77-78; Cundî, 'Alî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 164-165.

²⁸⁸ 'Useylân, Abdullah b. 'Abdurrahîm, *el-Hamâse*, I, 47.

²⁸⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, 81-82.

²⁹⁰ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I, 82; Cundî, 'Alî, *Fî Târîhi'l-Edebi'l-Câhilî*, s. 167-168.

3.11.1.1.7.1. Kabile Divanları

Arap edebiyatı erken dönemlerinde farklı kabilelere mensup şairlerin şiirlerini bir araya getiren divanlar düzenlenmiştir. Tarih ve edebiyat eserlerine göz atıldığında âlim ve ravîler tarafından bir araya getirilen birçok kabilenin şiir ve haberlerine rastlamak mümkündür. Her kabile kendi tarihini ve soyunu korumak ve ölümsüzleştirmek için şairlerinin şiirlerini bir arada toplayarak hem o şiirleri korumuşlar hem de kendi tarihlerini ölümsüzleştirmişlerdir. Kabilelere ait yaklaşık 80 divan tespit edilmiştir, ancak bu divanlardan, dil, edebiyat, sözlük ve tarih ilmi bakımından büyük önem taşıyan, Cahiliye devrine ve daha çok da İslâmî döneme ait 120 şairin 380 parça şiirini ihtiva eden sadece Dîvânu'l-Huzeliyyîn'in günümüze kadar geldiği bilinmektedir.²⁹¹

3.11.1.1.7.2. Bireysel Şiir Divanları

'Abîd b. Ebrâs, 'Adiyy b. Zeyd, A'şâ Meymûn b. Kays, 'Alkame b. 'Abede, Dureyd b. Simme, İmruülkays b. Hucr, Şenferâ, Lebîd b. Rebî'a, Nâbiğa ez-Zubyânî, Muhelhil b. Rebî'a, Hansâ', Cerîr, Ferezdak gibi belirli bir şairin şiirlerini içeren bu divanların, bazıları basılmış, bazıları ise el yazması olarak birçoğu günümüze kadar ulaşma şansı bulmuş ve modern Arap edebiyatında, sarf ve nahiv gibi dilbilgisinde kaynak olarak araştırmacılara ışık tutmuştur.²⁹²

3.11.1.1.8. Ünlü Altı Şair ve Muhadram Şairler

Brockelmann, divanlarının uzun ve kâmil olmasından dolayı eski ve modern Arap edebiyatçıların, İmruülkays, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Tarafe b. 'Abd, 'Antere b. Şeddâd, Nâbiğa ez-Zubyânî, 'Alkame b. 'Abede gibi altı şairi diğerlerine tercih etmiş ve eserinde yer vermiştir. Bununla birlikte o altı şairin bazı şiirlerine de yorumlar da bulunmuştur. Bu bağlamda Brockelmann Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın şiirlerine yaptığı yorumlarda tehzip ve eğitim unsuru şiirlerinde özellikle zühd ve nasihat temalarının güçlü ve açık bir şekilde ortaya çıktığını belirterek o dönem Arap yarımadasında geniş bir şekilde yaygın olan Hristiyanlık ilkelerinden etkilendiğini iddia etmiştir. Brockelmann yine de bu iddiasına rağmen Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın Hristiyan olmadığını belirtmektedir.²⁹³

²⁹¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 83;

²⁹² Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 88-97; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 3-46.

²⁹³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 87.

مُخَضَّرَم /hadrame kökünden türeyen مُخَضَّرَم /muhadram kelimesi ve çoğulu مَخَضَّرَمُون /muhadramûn olan kelimenin anlamı iki dönemde, yani Cahiliye ve İslâmî dönemde yaşamış, Hz. Peygamberin döneminde veya ondan sonra müslüman olmuş, ancak onu mümin olarak görememiş şahsiyetlere ve şairlere denilmektedir.²⁹⁴ Carl Brockelmann Muhadramûn şairlerini şiirlerine göre iki tabakaya ayırır:²⁹⁵

Birinci Tabaka: Brockelmann birinci tabakada bedevi şiirinin en kalitelisi ve değerlisi olarak değerlendirdiği Lebîd b. Rebîa,²⁹⁶ Necran piskoposunu sık sık ziyaret etmesi ve ravisi Yahya b. Metta'nın Hîre tapınakçılarından biri olması nedeniyle onun bir Hıristiyan olduğunu iddia ettiği A'şâ, Meymûn b. Kays,²⁹⁷ Hz. Peygamberin şairi olduğu halde, özellikle Hz. Ayşe ile ilgili İfk hadisesinde sergilediği tutumdan dolayı, millet nezdinde o makama ve büyük şerefe ulaşamadığını ileri sürdüğü Hassân b. Sâbit,²⁹⁸ Hz. Peygambere iletilen bazı davranışlarından dolayı kanının helal kılındığını, daha sonra da o davranışlardan vazgeçerek can güvenliğinin sağlandığını ve Hz. Peygamber'e gelerek meşhur "Bânet Suâd" adlı şiirini sunduğunu ve Hz. Peygamber'in beğenisini kazandığını ve kayıp olmayacak bir şanın sahibi olduğunu belirttiği Kâ'b b. Zuheyr,²⁹⁹ Ridde savaşlarında öldürülmesi istenilen kardeşinin bağışlanması için Hz. Ebû Bekir'e gelen ve ona bazı ağıtlar yaktığını belirttiği Mutemmim b. Nuveyre,³⁰⁰ öldürülen kardeşi Sahr için mersiyele söylediğini, bu mersiyelelerinde edebiyat tarihinde büyük şöhret kazandığını

²⁹⁴ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, VII, 264; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, Thk: Âmir Ahmed Hayder, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, VII, 169; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1960, s. 42-44.

²⁹⁵ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 145.

²⁹⁶ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II,33-36; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 189; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 145; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 89; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1981, I, 231.

²⁹⁷ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 147-148; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 333-355; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 221; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 40-46.

²⁹⁸ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 152; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II,311-316; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 77; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 325, Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 235.

²⁹⁹ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II,210-222; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 156; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 83; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 282; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 227; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, I, 151.

³⁰⁰ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 163; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 301; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 167-169.

açıkladığı Hansâ,³⁰¹ içki bağımlısı olan ve Kâdisiye Savaşında İranlıların yenilmesinde büyük rol aldıktan sonra şarap içmeyeceğine ve ahlâka aykırı şiirler söylemeyeceğine dair söz verdiğini belirttiği Ebû Mihcen es-Sekafî³⁰² ve kalıcı dostluklar kuramayan, kimseye güvenmeyen, menfaatine düşkün, son derece huysuz, cimri ve dilenci karakterli olan Hutay'e³⁰³ gibi şairlere yer vermiştir.

İkinci Tabaka: Brockelmann, birinci tabaka şairleri şiirlerinde çöl hayatını konu edinen ve son derece başarılı bir şair olduğunu kabul eden eş-Şemmâh b. Dırâr ez-Zubyânî³⁰⁴ altında yer alan bir grup muhadram şairi bir araya toplamış ve bunu ikinci tabaka şairleri olarak adlandırmıştır. Bu tabaka içerisinde de beş oğlunu birden bir vebada kaybetmesi üzerine ünlü el-'Ayniyye'sini yazan ve Hz. Peygamber'in vefatı üzerine söylediği mersiyeyle ile ünlenen Ebû Zueyb Huveylid b. Hâlid el-Huzelî³⁰⁵ şiirleri yüksek düzeyde sanatsal belagat düzeyde olmasa da Arap nahvinin ilk esaslarını tespit eden âlim olmuştur. Diğer taraftan da koyu bir Hz. Ali taraftarı olduğunu iddia ettiği Ebû'l-Esved ed-Duelî³⁰⁶ ve şaraba olan düşkünlüğünün yanı sıra Hz. Ali'yi desteklemiş, şiirleriyle onu desteklemiş Kays b. 'Amr b. en-Necâşî³⁰⁷ gibi bazı şairleri zikretmiştir.

³⁰¹ Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 193; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 164; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 317; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, I, 138; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 351-354.

³⁰² Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 167; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 293; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, I, 119; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 334.

³⁰³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 168; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 95; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 331; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 198; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 224;

³⁰⁴ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 229; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 170; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 303; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, I, 146.

³⁰⁵ Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 227; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 169; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 290; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 256.

³⁰⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 171; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 369; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 348; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, I, 235.

³⁰⁷ Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 313; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 173; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî* (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.), II, 346.

3.11.1.1.9. Arap Edebiyatında Hıristiyan ve Yahudi Şairler

Çağdaş ve eski Arap edebiyatı tarihçilerinin yaklaşımlarının aksine Brockelmann, "Arap Edebiyatında Yahudi ve Hıristiyan Şairler" adlı yeni bir bölüm oluşturmuştur. Bu bölümde Brockelmann, Arap bölgesi ve çevresinde Araplaşana kadar Arapçayı kabul eden bazı putperest olmayan mezheplerin de varlığıyla birlikte Araplara tarım, sanayi ve diğer alanlarda büyük hizmetler vermelerine rağmen, aralarındaki Arapların, özellikle de Yahudi cemaatinin hor görmesine rağmen Yahudi ve Hıristiyan dalgasını gözden geçirmiştir. İşin ilginç yanı, Carl Brockelmann bu bölümde bir iki şair dışında başka şairlerden bahsetmemiştir. Bunların en ünlüsü, bazı tarihî rivayetlere göre Yahudi asıllı olan Semev'el' dir.³⁰⁸ O bazı rivayetlere göre de Arap kökenlidir. Brockelmann Semev'el'in Arap edebiyatçıları tarafından da bir Yahudi olarak görülmemesinin nedeni olarak sadakati ve ahdine bağlılığı ile tanınan önemli bir şahsiyetin Yahudi olamayacağıdır, çünkü Araplara göre Yahudiler o tür özelliklerden yoksun olarak yorumlamıştır.³⁰⁹

Brockelmann'ın bu bölümde yer verdiği diğer şair ise Hîre Hıristiyanlarından olan 'Adiyy b. Zeyd b. Hammâd el-'İbâdî et-Temîmî' dir.³¹⁰ Brockelmann, birçok Hıristiyanlık fikirlerinin Nâbiğa, Zuheyr, el-A'sâ ve Lebîd'in şiirlerine sızdığına ve tüm bunların, Hıristiyan fikirlerinin ve diğer dinlerin o dönemin entelektüel ve kültürel yaşamına yayılmasının ve sızmasının kanıtı olduğuna inanır. Ancak bu, o şairlerin o dinleri benimsediğini ve kabul ettiğini kanıtlamaz, bu yanlışlığa da Lübnanlı tarihçi "Levis Şeyho" gibi isimler de düşmüştür, öyle ki o Cahiliye şairlerin neredeyse tamamının Hıristiyan olduğunu iddia etmiştir.³¹¹

3.11.1.1.10. İntihal edilmiş Alevî Edebiyatı

Brockelmann, daha önce sayıları birkaçla sınırlı olmasına rağmen Yahudi ve Hıristiyan şairlere bir bölüm ayırdığı gibi, intihal olduğunu iddia edilmesine rağmen Alevi edebiyatı olarak adlandırdığı bu konuya da özel bir bölüm ayırmıştır. Brockelmann,

³⁰⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, II, 898; 'Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabî ve'l-İslâm*, XVIII, 337; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 388-389.

³⁰⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 121-123.

³¹⁰ Cezerî, Ebû'l-Hasen 'İzzuddîn İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, II, 311, Dâru Sâdir, Beyrut, 1980; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ* I, 219; 'Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arabî ve'l-İslâm*, XVIII, 241; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 391-395; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 184.

³¹¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 124-127; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 388-392.

Leipzig'de, Ebû Tâlib'e atfedilen bir koleksiyonun yer aldığı, aralarında Hz. Peygamber ile Kureyş kabilesi arasında meydana gelen olaylara ilişkin notların yer aldığı bir el yazmasından söz etmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in hayatını konu alan bu şiirlerin çoğu, diğerleri gibi intihal edilmiş ve kabul görmemektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin yandaşları, Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'e verdiği destekten dolayı, iman etmemesine rağmen yüksek ve seçkin bir konuma getirmek istemişlerdir. Brockelmann, bu şiirin kadim olduğunu, Benî Hâşim'den tek bir millet olarak bahsedildiğini ve henüz Aleviler ve Abbasiler olarak bölünmediğini, h. 151/m. 708 yıllarında vefat eden İbn İshak'ta Hz. Peygamber'in siyerinde rivayet etmiştir diye iddia etmektedir. Hz. Ali'nin şiire yatkınlığı ve güzel ahlakı olduğuna şüphe yoktur, ancak şüphe, birçok şiirin ona isnat edilmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki İbn Kuteybe Hz. Ali'ye isnat edilmiş bir şiir divanı görmüş, Zemahşeri ise bu divandan sadece iki beytin Hz. Ali'ye ait olduğunu belirtmiştir.³¹²

فَلَا وَرَبِّكَ مَا بَرُّوا وَلَا ظَفِرُوا تَلَكُمُ قُرَيْشٌ تَمَنَّانِي لِتَقْتُلَنِي
بِذَاتٍ وَدَقِّينَ لَا يَعْفُو لَهَا أَنْزُ فَإِنْ هَلَكْتُ فَرَهْنٌ ذِمَّتِي لَهُمْ

Hz. Ali'nin şiir, söz ve hikmeti sözleriyle ilgili “Envâru'l-‘Ukûl min Eş‘âri Vesıyyi’r-Rasûl”, “el-Kasîdetu'l-Celcelûtiyye”, “el-Cevşenu'l-Kebîr” ve “Mi’tu Hikmetin ve Meselin bi'l-‘Arabiyyeti ve'l-Fârisiyye” gibi çeşitli ve farklı kaynaklar zikredilmektedir.³¹³

3.11.1.2. Cahiliye ve İslam Döneminde Nesir

Şiirin Arap toplumundaki yeri ve önemine, özellikle de Cahiliyedeki konumuna rağmen Bedevi ve şehir toplantılarındaki hikâye ve masallar bunlar arasında önemli bir yer almıştır. Bu hikâye ve masallar Arap edebiyatı kitaplarında önemli bir yer bulmuştur. Hikâye anlatıcıları hikâyelerini ve masallarını, kendilerine komşu olan millet ve halklar arasında yaygın olan hurafe ve efsanelerden türetmişlerdir. Bu hikâye anlatıcıları arasında, hakkında Hz. Peygamber muhaliflerinin masalları, İran efsaneleri ve kahramanlık hikâyelerinin anlatıldığı ve kendisi de öldürülen Nadr b. el-Hâris el-Mekkî

³¹² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 928; Suyûtî, Celâluddîn, *Şerhu Şevâhidi Muğni'l-Lebîb*, Lecnetu't-Turâsi'l-‘Arabî, 1966, II, 521; Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. ‘Omer b. Bâyezîd, *Şerhu Ebyâti Muğni'l-Lebîb*, IV, 191, Thk: ‘Abdulazîz Rebâh, Ahmed Yûsuf Dekkâk, Dâru'l-Me’mûn lit-Turâs, Beyrut, 1993; Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, XXVI, 455; Şerrâb, Muhammed Hasan, *Şerhu 'ş-Şevâhidiş-Şi'riyye fî Ummâti'l-Kütübi'n-Nahviyye*, Muessestu'r-Risâle, Beyrut, 2007, III, 177.

³¹³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî*, I, 175 -184; Rıdvân, Mahmûd Muhammed, *Şi'ru 'Alî b. Ebî Tâlib*, er-Risâle Dergisi, S. 476, 17 Ağustos, 1942, Kahire, s. 800-802.

bulunmaktadır. Öyleki Brockelmann, Nadr b. el-Hâris'in Hz. Peygamber'e muhalefetine bedelini Bedir günü öldürülerek ödediğini açıklamaktadır.³¹⁴

Daha sonra başta Ebû 'Ubeyde olmak üzere edîpler tarafından derlenen Eyyâmu'l-'Arab/Arâpların günlerine dair haberler, insanlar için en keyifli hikâyelerden biri olmuştur. Bunlar Cerir ile Ferezdak arasındaki nakîdaların (aynı vezin ve kafiyedeki atışma şiirlerinin) açıklanmasına yardımcı olmuştur. Ancak bu tür haberlerin, bilgiyi sunarken tarihsel doğruluktan yoksun olduğunu ve bu nedenle bu masal ve hikâyelerin tarihçilerin verdiği tüm haberleri bozduğunu belirtmektedir. Cahiliye döneminde yaygın olan Arap nesrinin en eski izleri arasında, uzak geçmişte meydana gelen ve unutulmaya yüz tutmuş olaylara gönderme yapan "el-Emsâl" yani atasözleri adı verilen nesir bulunmaktadır. Dengeli sözlerle insanların zihinlerini ve düşüncelerini etkileme sanatı denebilecek bu tarz, Cahiliye döneminde Araplar arasında gelişmiş, daha sonra edebî gelişimin temel yapılarını oluşturmuştur.³¹⁵

3.11.2. Emevi Devleti Dönemi

Emevi devletinin ilk dönemi çatışma, savaş ve çekişmelerle dolu olduğundan, şiir ve edebiyatın gelişmesi için ortam uygun olmamıştır. Sonrasında 'Abdumelik b. Mervan iktidara gelmiş ve Arapların fanatizmini ve milliyetçiliğini koruyarak devleti birleştirmiştir. Bu sakinlik ve istikrar ortamında, şiir ve edebiyat yeniden gelişmiş, yeni şairler, Cahiliye dönemi şairlerine ayak uydurmaya cesaret edemeseler de onları taklit etmeye ve Arap şiirine sanatsal imgeler ve modernlik katmaya çalışmışlar, ancak bu da onların Arap şiirinin özgünlüğünden ve asâletinden vazgeçmesine yol açmıştır. Bununla birlikte dikkat çeken şey, Emevi dönemi şairlerinin çoğunluğu Arap şiirinin kadim sanatsal karakterine bağlı kalarak Arap ortamını, kabileler arasındaki siyasi çekişmeleri ve Arap tedirginliğinin tezahürlerini parlak bir şekilde tasvir etmişlerdir.³¹⁶

Brockelmann bu dönemde genellikle gazel şiirleri ve iffetsizliği ile ünlenen 'Omer b. Ebî Rebî'a'dan geniş bir şekilde bahsetmiştir. Brockelmann onu Kureyş'ten Emeviler

³¹⁴ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 128-129; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 400; İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdumelik el-Me'âfirî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk: Tâhâ 'Abdurraûf Sâ'd, et-Tıbbâ'atu'l-Fenniyyetu'l-Muttehide, I, 265.

³¹⁵ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 128-129; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*, s. 404-405.

³¹⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 187-188; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*, s. 347; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 535; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, I, 269.

dönemine kadar çağdaşlarının takdir ettiği ve çağdaş Arap edebiyatının da kabul ettiği ve onun dışında adı geçen şair çıkmadığı biri olarak nitelemiştir.³¹⁷

Bu dönemde ‘Omer b. Ebî Rebî’a’nın yanı sıra Brockelmann ‘Ubeydullâh b. Kays er-Rukayyât, Cemîl b. Ma‘mer el-Uzrî, Kays b. Mulevvah, Ebû Dehbel el-Cumahî, ‘Abdullâh İbnu’d-Dumeyne, ‘Urve b. Huzâm ve Vaddâhu’l-Yemen gibi gazel ve aşk şiirleri ile ünlenen şairlerden de bahsetmiştir.³¹⁸ Şüphesiz ki Cemîl Buseyne ve Leyla ile Mecnun’un hikâyeleri gibi aşk ve tutku hikâyelerinden bazıları meşhur olmuş ve yaygınlaşmıştır. Bir aşk hikâyecisi olarak Cemîl Buseyne ‘nin hikâyesi Arap toplumunun tasavvuruna yerleşmiş ve Emevilerin sonlarında yaygınlaşmış ve onunla ilgili bazı fantezi aşamasını aşan aşk hikâyeleri yazılmıştır.³¹⁹

Brockelmann, Leyla ile Mecnun hikâyesinin de bu tarzdan olduğunu, yani bunun bir hayal ürünü olduğu ve sahada hiçbir gerçekliğinin olmadığını belirtmektedir. Brockelmann bu konuyla ilgili ‘Avâne b. el-Kelbî’nin “Melâhim kasidesi sahibi İbn Ebî’l-‘Akab, İbnu’l-Kirriyye ve Mecnunu benî Âmir gibi üç kişi ne var oldular ne de tanındılar.” sözüne yer vermektedir.³²⁰ Aşk tuzağına düşen her bir kimse de söylediği her şiiri Mecnuna yani Kays b. Mulevvah’a atfetmiştir. Brockelmann, bu konu ve hikâyelerin daha sonra İran ve Türk şairleri arasındaki aşk ve tutku destanlarında popüler ve cezbedici bir malzeme haline geldiğini, bunlara kendi örf, gelenek ve göreneklerine uygun eklemeler yaptıklarını belirtmektedir. Câhiz de “İnsanlar Lubnâ hakkında söylenen ve kaynağı bilinmeyen her şiiri Kays b. Zerîh’e atfettikleri gibi, Leyla hakkında kaynağı bilinmeyen her şiiri de Mecnun’a atfetmişlerdir” diye belirtmiştir.³²¹ Kays b. Zerîh

³¹⁷ Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 189-191; Sezgin, Fuat, *Târîhu’t-Turâsi’l-‘Arabî (eş-Şi’ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, III, 162-165;

³¹⁸ Ferrûh, ‘Omer, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 424, 449, 523; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabîyye*, I, 274-279; Sezgin, Fuat, *Târîhu’t-Turâsi’l-‘Arabî (eş-Şi’ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, III, 150-192.

³¹⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 189-191; Ferrûh, ‘Omer, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, I, 436-478; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, s. 252; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabîyye*, I, 267; Sezgin, Fuat, *Târîhu’t-Turâsi’l-‘Arabî (eş-Şi’ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, III, 150-152.

³²⁰ Sibt İbnu’l-Cevzî, Şemsuddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-‘Avnî el-Bağdâdî, *Mir’âtu’z-Zamân fî Târîhi’l-A’yân*, Dâru’r-Risâle, Dimaşk, 2013, IX, 13; Kâtib Çelebî, *Sullemu’l-Vusûl ilâ Tabakâti’l-Fuhûl*, Thk: M. ‘Abdulkâdir Arnavût, İrcica Yayınları, İstanbul, 2010, I, 360; İbn Hallikân, Şemsuddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu’l-A’yân ve Enbâ’u Ebnâ’i’z-Zamân mimmâ Sebete bi’n-Nakl evi’s-Semâ’ ev Esbetehu’l-A’yân*, Thk: İhsan Abbas, Dâr Sâdir, Beyrut, 1994, I, 254.

³²¹ Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Şerhu Şevâhidi Muğni’l-Lebîb*, et-Turâsu’l-‘Arabî Komisyonu, 1966, II, 599; ‘Aynî, Bedruddîn, *el-Makâsıdu’n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi’l-Elfiyye*, Dârus-Selâm, Kahire, 2010, I, 344.

hakkındaki haberler ise tarihi yönden daha sabit ve güvenilirlerdir. Brockelmann, Taha Huseyn ve bazı oryantalistlerinde bunu kabullendiklerini, çünkü Kays b. Zerîh ve Lubnâ hikâyesi neredeyse Batı kültüründeki meşhur Tristan ve Isolde aşk hikâyesinin yansıması olarak görmüştür.³²²

Brockelmann, Mekke ve Medine'ye yerleşen soylu ailelerin çocuklarından oluşan varlıklı gençlerin şarkı söylemeye, eğlenmeye başlayıp, Şam ve Irak kadınlarıyla flört ettiklerini ve İran tarzı müzik aletleri kullanmaya yöneldiklerini belirtmektedir. Diğer düzeylerde ise Brockelmann, komşu ülkelerde çatışma ve savaşların yaygın olması ve o bölgedeki Arap kabileleri arasında da rekabet yaşanmasının sonucunda Hicaz bölgesi ile Şam ve Irak şairlerinin şiirleri arasında, üslup, tarz, içerik ve konular açısından büyük farklılıkların ortaya çıktığını belirtmiştir.³²³

Carl Brockelmann da Arap münekkitleri gibi eserinde Arap şiirinin efsanlerinden görülen ve bu dönem şairlerinin en ünlüsü olan Ahtal, Ferezdak ve Cerîr gibi üç şaire geniş yer vermiştir. Brockelmann, Ahtal'ı şiir ve kasidelerinin derli toplu, üslûbunun lirik, duygularının ince ve temiz oluşu bakımından,³²⁴ Ferezdak'ı ifade zarafeti ve çeşitli tarzlarıyla,³²⁵ Cerîri ise iffetli olmasına rağmen, o insanların en fazla gazel şiiri söyleyenlerinden birisi olarak nitelemiştir.³²⁶

3.11.2.1. Recez

Aruz sisteminde bir bahir adı olan Recez, Halîl b. Ahmed'in aruz sisteminde "müctelibe" denilen üçüncü çerçevedeki üç bahirden (hezec, recez, remel) ikincisi olup genel olarak aruz sıralamalarında yedinci bahirdir. Recez, kelime anlamı olarak develerin sağrısında beliren ve kalkarken ayaklarının titremesine neden olan bir hastalığın adıdır.³²⁷

Eski anlamıyla recez, nazım ve mûsikiyle alâkalı bir terim olup eski Araplar'ın "kasîd, remel, recez" diye adlandırdıkları belirli konulara tahsis edilmiş şiir çeşitlerinden

³²² Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 193-202; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, III, 157-158.

³²³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 203.

³²⁴ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 204-207; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 258; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, I, 238.

³²⁵ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 209-212; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 265; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 649; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, I, 245.

³²⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 215-217; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 267; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 664; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, I, 242; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 297.

³²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 47.

birinin anlamına gelmektedir. Bu yeni tip recez şiirlerine “urcûze”, böyle şiirler düzenleyen şair de “râciz” (reccâz) diye ifade edilmiştir.³²⁸

Brockelmann Emevi dönemi şiirlerinden bahsederken, Cahiliye şairleri arasında irticali ve normal durumlarında yaygın olup da Emevi dönemi şairleri tarafından pek ilgi görmeyen recez'den de bahsetmiştir. O dönem şairleri katı ve can sıkıcı ifadeleri azaltmak ve onların yerine tuhaf sözler ve anlamlı ifadelerden oluşan sanatsal bir süslemeler eklemek için receze yönelmişlerdir. Şu da bir geçek ki recez tarzı şiir, yeni kalıp ve ifadeleri ile arapça söz dağarcığını zenginleştirmiştir. Râcizlerin ilki Ağleb el-İclî, en tanınmışları da Accâc ile 400 beyitlik urcûzesi olan oğlu Ru'be (ö. 145/762)'dir.

Öte yandan Brockelmann şiirlerinde yabancı kelime veya tabirler kullanan Ziyâd b. Sulmâ, Yezîd b. Ziyâd el-Himyerî ve 'Avf b. el-Ahmer, 'İmrân b. Hittân, Katarî b. Fucâe ve Kumeyt b. Zeyd el-Esedî gibi Şii ve Hârici şairlerin yanı sıra 'Abdullâh b. el-Muhârik, 'Umeyr b. Şîm ve A'sâ b. Tağlib gibi Hıristiyan şairlere de bir tabakada yer vermiştir.³²⁹

3.11.2.2. Emevi devrinde Nesir

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetindeki dini nesir üslubu, Yüce Allah'ın ve Resulünün sözü olması nedeniyle Araplar arasında saygı ve şeref konusu olmuş, hiç kimse de onu taklit etmeye veya herhangi bir şey ortaya atmaya cesaret edememiştir. Allah'ın mucizevi sözü olduğu için de Kur'an-ı Kerim'e karşı çıkan hiçbir nesir ortaya çıkmamıştır. Bu dönemde, Vehb b. Munebbih, Muhammed b. Şihâb ez-Zuhrî ve Muhammed b. Sîrîn gibi kitap ve eserlerinde Arap kralları ve fetih haberlerini anlatan çok sayıda yazar ortaya çıkmıştır. Brockelmann, diğer Oryantalistlerin de yaptığı gibi, Hıristiyan ve Batı yanlılarını her konuda öne plana çıkararak, Emeviler döneminde Hıristiyanların siyasi ve idari hayatın omurgası olduğunu, halifelerin birçok devlet ve idari meselelerinde onlara güvendiklerini iddia etmektedir. Brockelmann, bu Hıristiyanlar arasında Yunan Kilisesi doktrinine göre son büyük âlim Yahya ed-Dımaşkî'den ve aynı zamanda da Hıristiyanların faziletleri üzerine yazılan bir kitabından da bahsetmektedir.³³⁰

³²⁸ Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, “Recez”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 509.

³²⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 225-229; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, III, 88-93; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 394; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 61; Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, I, 242; Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, s. 297.

³³⁰ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I, 250-257; Dayf, Şevkî, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi'n-Nesri'l-'Arabî*, Dâru'l-Me'ârif, Mısır, s. 99-105.

3.11.3. Arap Kalkınma Dönemi (750-1000)

Emevi devletinde otorite Araplara bağlı olduğundan dolayı onların eğilimlerine ve tabiatlarına duyarlı kalınmıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda özellikle de kabilelerin kendi aralarındaki çatışmaları nedeniyle Emevi devleti zayıflayarak parçalanmaya başlamış ve çöküş dönemine girmiştir. Bu durumu fırsat bilen “Mevâliler”in yanı sıra Arap olmayan Müslümanlar devlet organlarına sızmaya ve onu kontrol etmeye başlamışlardır. Acemlerin iktidar kontrolünü ele geçirmeleri, dengenin Abbasiler lehine dönüşmesine neden olurken, Emevi devleti çöküşe geçerken, yerine Abbasi Devleti kurulmaya başlamıştır. Bu siyasi değişimle birlikte Arap edebiyatında Arap olmayanların etkisi de ortaya çıkmaya başlamış ve Arapça acemlerin edebiyat dili haline gelmiş, öyleki Büveyhîlerin edebiyatı gibi Acemlerin edebiyatı ile ilgili kitapları Arapçaya çevirilerek Arap edebiyatına zenginlik ve yeni malzeme katmıştır.³³¹

Brockelmann, Cahiliye şiirinin kalıp ve üslubu, çölün dar ortamı ve sınırlı sanatsal biçimleri içerisinde yer almasından ve o dönemde entelektüel ve bilimsel yaşamın merkezi haline gelen Bağdat, Şam ve Kahire gibi büyük şehirlerde Arapların Acemlere karışmasından dolayı Emevilerin son döneminde geçerliliğini yitirerek, çağa ayak uyduramayacak hale geldiğini belirtmektedir. Böylece, o dönemin edebiyat ve fikir hayatı için geçerli olan bazı yönleri korunmuş olsa bile, Arap şiirinin o tanınmış kalıbı yok olmuş ve o dönemin büyük şairleri bu konuyu ele alarak hamriyyât, tardiyyât ve gazel gibi diğerlerinden bağımsız yeni şiir türleri ortaya koymuşlardır. Bazı şairler de kendi döneminin şairlerini, şiirin kökenine ve kompozisyonuna uygun bir şekilde modern sanat yaklaşımını takip etmeye teşvik etmişlerdir. Bu yaklaşım da onların düşüncelerini ateşlediği ve yumuşattığı için o dönem âlimleri tarafından da takip edilmiştir. Büyük şairlerin ise bu tip yaklaşımlara katılmadıkları görülmektedir. Örneğin Halife Me'mûn'un ilk şairlere kızarak şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Emevî hükümdarlığının çökmesiyle şiir artık tarihe karışmış, ta ki Abdullah b. Eyyûb et-Teyyimî'den kendisini öven bir şiir duyunca bu şiirden hoşlanmış ve yeni şairlerde de güzel birşeyler bulunduğunu kabul etmiştir.”³³² Bu da Arap şiirinin yükselişinde modernlik

³³¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 7-8; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duvelî ve'l-İmârât, el-Cezîretu'l-'Arabîyye, el-'Irâk, Îrân*, s. 232-236.

³³² Sibt İbnu'l-Cevzî, Şemsuddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-'Avnî el-Bağdâdî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Târîhi'l-'A'yân*, XIV, 62; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Thk: 'Omer b. Gerâme el-'Umrevî, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1995, XXXIII, 324; el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. 'Abdillâh b. Sehl, *Dîvânu'l-Me'ânî*, Dâru'l-Cil, Beyrut, Ty., I, 60; Makrîzî, Takıyyuddîn Ahmed b. 'Alî b.

ve dış etkenlerden etkilenmenin büyük rol oynadığı anlamına gelmektedir, çünkü Araplar diğer milletlerin edebiyatlarından haberdar değillerdi. Aynı şekilde İranlılar da Arapları etkileyememişlerdir, çünkü Emevi döneminin sonları dışında şiirle uğraşmamışlardır, yine de bazı şairlerin şiirlerine Arapçanın bir kısmını karıştırmıştır.³³³

Ruzeyin el-Aruzî olarak anılıncaya kadar çoğu şiirlerinin vezin kapsamı dışında kalan Ruzeyin b. Zendurd gibi bazı yenilikçi şairler, bilinen aruz vezinlerinin dışında yeni vezinler bulmaya çalışmışlardır.³³⁴ Yenilikçi şairlerin şiirleri özellikle, talep ve değerlerin artması amacıyla eğitim, öğrenim ve kültür gören cariyelerin şarkıları aracılığıyla Yaygınlaştırılmıştır. Yenilikçi şairler ise bilim, kültür ve sanatın merkezi haline gelen büyük şehirlere yerleşmişlerdir, Sözelimi Bağdat'ta yenilikçi şairlerin başını, şiirlerinde ince duyguları ve nazik karakteri ile ünlenen Mutî' b. İyâs³³⁵ çekerken, onu kör olmasına rağmen işitme ve koklama duyularına harika tasvir eden, bunların yanı sıra da hicivleriyle de ünlenen Beşşâr b. Burd takip etmiştir.³³⁶

Carl Brockelmann Bağdat şairlerinin çoğunluğunun, Halef el-Ahmer ve İshâk b. Hassân (b. Fûhî) el-Hureymî gibi acemlerden olduğunu, özellikle de İshâk b. Hassân'ın imanından şüphe edilmediği halde Persleri Araplardan üstün gördüğünü belirtmektedir.³³⁷

Brockelmann bu devir şairlerinden olup, hiciv, hamriyyât, zuhdiyyât, gazel ve av şiirleri ile ünlenen Ebû Nuvâs'a, zühd ve ölüm üzerine derlediği şiirlerle ünlenen Ebû'l-Atâhiye'ye, samimi his ve duyguları formüle etmesiyle ünlenen, ölen oğlu için yazdığı ağıt şiiri bunun en güzel kanıtı olan İbnu'r-Rûmî'ye, 'Abdullah b. Mu'tez'in, Halife Mütevekkil'in çeşmesini ve Kisrâ'nın tahtını vasfı nedeniyle, yenilikçi şairlerin en büyüğü olarak nitelediği Buhturî'ye, pek çok şiiri, hikmet ve hakikatin çokluğundan halk

Muhammed, *el-Mukaffâ'l-Kebîr*, Thk: Muhammed el-Yâlâvî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2006, IV, 188.

³³³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 9-10.

³³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Thk: Beşşâr A. Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2002, IX, 437; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, V, 143; Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, III, 20.

³³⁵ Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 389-393; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 226; İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, Thk: Dâiretu'-Ma'arif en-Nizâmiyye, Hindistan, Muessesetu'l-İlmî li'l-Matbu'ât, Beyrut, 1971, VI, 51.

³³⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 9-15; Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, III, 227-231.

³³⁷ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 19-21; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 122; İbnu'l-Mu'tez, 'Abdullâh b. Muhammed el-Mu'tez-Billâh el-'Abbâsî, *Tabakâtu's-Su'arâ (i'l-muhdesîn)*, Thk: 'Abdussettâr, Ahmed Ferrâc, Dâru'l-Ma'arif, Kahire, s. 146.

arasında atasözleri gibi kullanılan Ebû Temmâm'a, Arap edebiyatçıların en ünlü şair olarak gördükleri, ancak bunlara rağmen Brockelmann'nin, söylediği şiirlerin, gençliğinde söylediği bazı şeyler dışında, özgünlükten yoksun olduğunu ve şiirsel bilgeliğinin Yunan felsefesinin fikirlerinden etkilendiğini iddia ettiği Mütenebbî'ye, "Rûmiyyât" divanı ile ünlünen Ebû Firâs el-Hamdânî'ye ve "Mutenebbî'l-Garb" yanı Batı'nın Mutenebbî'si diye adlandırılan İbn Hânî'den de geniş bir şekilde bahsetmiştir.³³⁸

3.11.3.1. Sanatsal Nesir

Kur'an-ı Kerim, belagat mucizesi mertebesine ulaştığı için, secî' nesirleri dinî kutsallık mertebesine yükseltmiştir. Bu kutsallık nedeniyle, hicretin birinci ve ikinci yüzyıllarında insanlar, Kur'an-ı Kerim'in mucizesinden sakındıkları için, dünyevi işlerinde secî'yi kullanmaktan çekinmişlerdir. Secî ilk olarak Arap nesirinde hutbede ortaya çıkmış ve hicri üçüncü yüzyılın ortalarında vaizler tarafından çeşitli profesyonel yöntemlerle formüle edilip kullanılmıştır. Secî, daha sonra hicrî dördüncü yüzyılda edebiyat alanına taşınmış, mektup ve makâme edebiyatında karşımıza çıkmış, Emevîler döneminde de secî'yi Haricî vaizler hutbelerinde özellikle kullanmışlardır.³³⁹

Brockelmann, Tâhirîler'in kurucusu ve ilk hükümdarı olan Tâhir b. el-Huseyn'in vasiyetnâmesinin secîli ilk siyasi risâlelerden sayıldığını belirtmektedir.³⁴⁰ Vaaz tarzlı hutbeler Abbâsiler döneminde daha da yaygın hale gelmiş ve İbn Nubâte gibi vaizler ortaya çıkmıştır.³⁴¹ Secî'nin dünyevi işlerde kullanılması hicri dördüncü yüzyıldan itibaren başlamış, Ahmed b Halef eş-Şîrâzî'nin el-Eş'arî'ye yaptığı seyahatlerinde başlamış, Ebû Bekr el-Hârizmî ve Arap edebiyatında makâme sanatının mücidi sayılan Bedüzzamân el-Hemedânî'nin risâlelerinde kemale ermiştir.³⁴²

Brockelmann "Abdülhamid el-Kâtib" tarafından icat edilen risale literatürünün Ebû Mervân Geylân, ve İmâre b. Hamza gibi yazarların yanı sıra İbrahim b. Muhammed b. Ubeydullah b. el-Mudbir gibi yazarlar tarafından da benimsendiğini, özellikle "el-

³³⁸ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 26, 34, 45, 48, 71-74, 94, 101; Ferrûh, 'Omer, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 158, 240, 267, 357, 495.

³³⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 107; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî-el-'Asru'l-İslâmî*, s. 113-114.

³⁴⁰ Dayf, Şevkî, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fî'n-Nesri'l-'Arabî*, Dâru'l-Me'ârif, Mısır, s. 197; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'arif, Mısır, 1967, VIII, 441.

³⁴¹ Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve'l-İmârât*, Mısır-eş-Şâm, s. 811.

³⁴² Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 108-114; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve'l-İmârât, el-Cezîretu'l-'Arabîyye, el-'Irâk, İrân*, s. 666.

Azrâ” adlı eserinde nesir olarak yazan ilk kişi olarak kabul edilen ve yazarlar arasında “el-Câhizu’s-Sânî” ikinci Câhiz diye adlandırılan İbnü'l-Amîd ve Ebû İshak el-Sabî' bu sanat türünün en ünlü edebiyatçılarından olduklarını belirtmektedir.³⁴³

3.11.3.2. Kültür ve Medeniyet Târihi

Brockelmann, müziğin her zaman ve her yerde medeniyetin ve uygarlığın en önemli araç ve sebeplerinden biri olduğunu düşünmektedir. Arapların da, Cahiliye devrinde düğün ve bayramlarında şiirler okuyarak önemli günlerini sanatsal bir şekilde icra ettikleri bilinmektedir. Emeviler dönemindeki İslam fetihleriyle birlikte Araplar, acemlere karışmış ve böylece onların yeni melodileri ile tanışmış oldular. İran kültürünün açık ve belirgin etkisiyle birlikte yeni şarkı türleri ve alanları ortaya çıkmış, bunun sonucunda Arap müziğinin koşulları giderek gelişmiştir. Brockelmann, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin " el-Eğânî " adlı eserinin ortaya çıkışına kadar Arap kaynaklarının şarkı söyleme sanatından yoksun olduğunu iddia etmektedir. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî aralarında en ünlüsü Abbasi Halifesi el-Mehdî'nin oğlu İbrâhîm'in de bulunduğu bazı derleyicilerden istifade etmiştir. Brockelmann, İbrâhîm b. el-Mehdî'nin müzikle o kadar ilgilendiğini, neredeyse ona âşık olduğunu ve müziğe bazı yenilikler getirdiğini, ancak İbrâhîm el-Mevsîlî ve onun orijinal klasik ekolünün, İbrâhîm b. el-Mehdî'nin yeniliklerini gölgede bırakmayı başardığını belirtmektedir.³⁴⁴

Brockelmann bu dönemde şiir ve müziğin yanı sıra edebiyatın diğer dallarına da yer vererek İbnu'l-Mukaffa‘, Câhiz, İbn Ebû'd-Dunyâ ve İbn ‘Abdirabbih gibi edebiyatçılardan da geniş bir şekilde bahsetmiştir.

3.11.4. İslam Edebiyatının Antik Döneminden Sonraki Dönem (1010-1258)

Carl Brockelmann, Abbasilerin yönetimi altında Irak'ta gelişmiş olan Arap edebiyatının, siyasi güçlerinin zayıflamasıyla birlikte gerilediğini ve bunun sonucunda kültürel hayatın her alanında bir bozulma yaşandığını ifade eder. Şiir açısından bakıldığında da antik şiir modellerinin taklit edilmesini teşvik eden şiirin kalıp ve

³⁴³ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II, 116-120; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve'l-İmârât, el-Cezîretu'l-'Arabiyye, el-'Irâk, Îrân*, s. 655.

³⁴⁴ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, III, 64-73; Kâtib Çelebî, *Sullemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, V, 363; İbnu'l-‘Îmâd, ‘Abdulhay b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb*, Thk: Muhamud Arnavut, Dâr İbn Kesîr, Dimaşk, Beyrut, 1986, II, 402; es-Sem‘ânî, ‘Abdulkerîm b. Muhammed, *el-Ensâb, Dâiretu'l-Ma‘arif el-'Osmaniyye*, Haydar Abâd, Hindistan, 1962, XII, 482.

biçimine yönelik dilsel eleştirinin etkisiyle hicri ikinci ve üçüncü yüzyıllarda edebi hayatın durma noktasına geldiğini belirtir.³⁴⁵

Brockelmann, bu dönemde, birçok eleştirilere rağmen şiir sanatında eski şiir üslubunun devam ettiğini, bu kadim şiir kalıbıyla birlikte, Bağdat sokaklarında halkın özel gün ve bayramlarda söylediği şarkılar, halk edebiyatının temsil ettiği, kadim şiir sistemlerinden bağımsız bazı modeller ve biçimler ortaya çıktığını belirtse de, Ebû Nuvâs ve çağdaşlarının eski modellerden biraz olsun kurtulmaya yönelik çabaları dışında o dönemin sanat camiasını etkilemediğini dile getirmektedir. Örneğin gazel konusunda modern aşk şiirinin nesib şiirinin yerini, tasvirde de çöl ve çadırların yerini gül, çiçek ve bahçelerin işgal ettiğini belirtmektedir.³⁴⁶

Siyasi akımlardan gelen bu etki karşısında bilim ve bilgi alanında yeni ufuklar açmış, göçmen şairlerden oluşan bir kuşağın yetiştiği gerçek bir ayaklanmaya tanık olmasına rağmen, bu dönemleri Brockelmann da diğer oryantalistler gibi çöküş çağları olarak nitelemiştir.

Brockelmann, bunların yanı sıra eski biçimleri ve modern yöntemleri karıştırdıkları bir şiir türü yaratan ve yöneticilerin merhameti ve sempatisi altında olan İbnu'l-Fârız ve Baha Zuheyr gibi şairlerin, şiiri eski dar çerçevesinden kurtararak onlara yeni yöntemler sayesinde yeni bir boyut kazandırdıklarını belirtmiştir.³⁴⁷

Bu harmanlama ve eski kalıplardan özgürleşmenin ardından, Endülü's'teki muvaşşah, İran'daki dubait ve Irak'taki "kâne ve kân" kalıbında olduğu gibi, gündelik konuşma şiirinin özgürleşmiş biçimleri şiire sızmıştır. Doğulular, Mudrik b. 'Alî eş-Şeybânî'nin³⁴⁸ Bağdat'ta yazdığı, her dört mısrasının aynı kafiyeli olduğu urcûze gibi müzdevec şiirleri tercih etmişlerdir. Brockelmann, her zaman olduğu gibi, şiir ve diğer kompozisyonlar üzerindeki etkisinde her zaman gayrimüslim veya Arap olmayan unsuru vurgulamaya çalışmaktadır. Ayrıca Brockelmann el-Mastur olarak bilinen Ebû'l-Ferec en-Nahavi'nin müzdevecesinde bazı Hristiyan yemin kalıplarını kullandığını ve bundan onun Hristiyan halk şiirini taklit ettiğini ve bunun da Süryani Kilisesine dayandığını,

³⁴⁵ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 1; Dayf, Şevkî, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fi 'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, s. 91-92.

³⁴⁶ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 1-2; el-Meczûb, 'Abdullâh b. et-Tayyib, *el-Murşidu ilâ Fehmi Eş'âri'l-'Arabî*, Dâru'l-Esâri'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1989, II, 99; Sigrid, Hunke, *Şemsullâhi Tuşriku 'alâ'l-Ğarbi*, Thk: Fuâd Haseneyn 'Alî, Dâru'l-'İlmi'l-'Arabî, Kahire, 2011, s. 422.

³⁴⁷ Brockelmann, Carl, *Târîhu 'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 2; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve 'l-İmârât, Mısır*, s. 263-350.

³⁴⁸ Sirâcu'l-Kârî, Câ'fer b. Huseyn, *Mesâri'u'l-Uşşâk*, Dâru Sâdir, Beyrut, Ty., I, 242.

ayrıca o dönem ortaya çıkan Harîrî'nin makamı gibi edebi makamların da yabancı kaynaklardan alındığını iddia etmektedir.³⁴⁹

Bu dönem şairlerini mensup oldukları bölgelere ayırarak eserinde yer veren Brockelmann, Irak, İran, Suriye, Mısır, Endülüs, Kuzey Afrika ve Sicilya olmak üzere altı bölgeye ayırırken İran ve Endülüs şiir ve şairlerine geniş yer vermiştir. İran şairleri başlıklı altında açtığı bölümde Carl Brockelmann ve kendisinden sonra gelen Arap kökenli edebiyatçılarda, 'Alî b. el-Fazıl Serdar, 'Alî el-Bustî, Ebû't-Tayyib el-Bâharzî, Ahmed b. 'Abdirrezzâk et-Tantarânî, Ahmed b. Huseyn el-Ercânî, Ebû'l-Muzaffer el-Ebîverdî ve Nizâmeddin el-Esfahânî gibi şair ve bilim adamlarının çoğunlukla Horasan ve çevresinden, özellikle de Türk olmasına rağmen İran terimini kullanmışlardır.³⁵⁰

Endülüs şiirine de geniş yer veren Brockelmann, Arap şiirinin Endülüs'te çok iyi bir seviyeye geldiğini, öyle ki Endülüs'teki Arap şairlerinin, neredeyse Doğu şairleri gibi dil konusunda yetkin olduklarını, özellikle de Endülüs'te daha fazla ilgi gören gazel konusunda derin duygu ve hisler bakımından Doğu şairlerine üstünlük sağladıklarını belirtmektedir. Brockelmann, bazı oryantalistlerin görüşlerine dayanarak, bunun nedeninin o şairlerin dil dışında Sami mezhebine mensup olmamalarına rağmen aralarında Cermen-Roma yerleşmiş olmasına bağlamaktadır. Brockelmann, şiir sanatının halkın gerçek bir mirası olmasından dolayı yalnızca saray şairleriyle sınırlı kalmayıp dilsel sınırları kolaylıkla aştığını belirtmektedir. Brockelmann bu konuda İspanyol oryantalist Ribera'nın, İspanyolların Rumencenin yanı sıra Arapça da konuştuklarını ve bu nedenle şairlerin günlük lehçelerde şiir inşad ettiği ve Endülüs şiiri akımının Araplar arasında 'Omer b. Ebî Rebî'a'nın zamanından beri olduğunu öne sürdüğünü dile getirmektedir. Brockelmann, Endülüs'teki Arap şiirinin, İspanya'daki Arap medeniyetinin geçmiş mirasa daha az bağlı olması ve yabancı etkilere açık olmasından dolayı geleneğin kısıtlamalarından erken kurtulduğunu ve böylece muveşşah türünün orada geliştiği ve anavatanın İspanya olduğunu belirtmektedir.³⁵¹

Sanatsal Nesir ve Belagat

Brockelmann bu dönemde Bağdat'ın altın çağlarında olduğu gibi İhvan mektuplarının yanı sıra hutbe ve vaazlar da gelişmiş, bu vaaz ve hutbelerde de Ebû'l-

³⁴⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 2-3.

³⁵⁰ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 23-35; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve'l-İmârât, el-Cezîretu'l-'Arabiyye, el-'Irâk, Îrân*, s. 580-600.

³⁵¹ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 118-119; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve'l-İmârât, el-Endelüs*, s. 129-130.

Hakem Munzir b. Sa'îd el-Bellûtî gibi vaizlerin adlarının gün yüzüne çıktığını belirtmektedir.³⁵² İmam Gazâlî'nin de, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde süslü vaaz ve hutbeleri kınadığını dile getirmektedir.³⁵³

Brockelmann bu dönemdeki nesir ve belagat konusunu ele alırken Arapça ve Farsça şiirleri aynı anda karıştırarak dile getiren Reşîduddîn el-Vatvât, makâmât sanatı ile ünlenen Harîrî ve sevgilisi Vellâde'ye yazdığı gazel şiirleri ile adını duyuran İbn Zeydûn'dan bahsetmiştir. Brockelmann İbn Zeydûn'un, şiirlerinin çoğunun aslında nesirden başka bir şey olmadığını ve gerçek duygulardan yoksun olduğunu belirterek bu eserinde İbn Zeydûn'a şairler bölümünde değil de nesir bölümünde yer vermiştir.³⁵⁴

Değerlendirme

Carl Brockelmann diğer oryantalistler gibi Arap dili, edebiyatı ve kültürü, İslam dini ve tarihi ile de uğraşmış ancak Arap dili ve edebiyatı alanındaki çalışmaları kendisini diğer oryantalistlerden farklı kılmıştır. Brockelmann'nin "*Geschichte der Arabischen Litteratur*" GAL, Arap Edebiyatı Tarihi adlı eserini bu çalışmada detaylı bir şekilde inceleyerek özellikle şiir ve nesir alanındaki görüşlerine değinilerek diğer edebiyatçıların görüşleriyle karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın konusu edebiyat olduğundan çerçeve şiir ve nesir ile sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. Brockelmann'nin değindiği nahiv ekollerine, fen bilimlerine ve diğer sosyal bilim dallarının yanı sıra İslam dünyasında Arapça eser sunan yazarların eserleriyle ilgili bibliyografya gibi bölümler de çalışmamızın sınırları dışında tutulmuştur.

Carl Brockelmann eserinin ilk cildinde GAL'den önce yazılan eserleri tanıtmış, daha sonra da Arap edebiyatı tarihini belirli çağlara bölerek her çağın kendine özel şair ve edebiyatçılarına yer vermiştir. Eserin ilk cildi Cahiliye, İslâm, Emevî ve Abbasî dönemlerini ele alırken, ikinci cildin ilk kısmında ise Moğol hâkimiyetinden Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethine kadar olan dönem (656-923/1258-1517), ikinci bölümünde Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden (923-1517) Napolyon'un Mısır'ı işgaline (1213- 1798) kadar geçen dönem, son bölümünde ise 1798'den sonraki döneme yer verilmiştir. Daha sonra Cahiliye şiirine geniş bir yer veren Brockelmann, bu şiirin

³⁵² Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 137; es-Sâmurraî, Halil ve diğerleri, *Târîhu'l-'Arab ve Hadâretihim fî'l-Endelus*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 2000, s. 205.

³⁵³ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Mârifê, Beyrut, II, 188-189.

³⁵⁴ Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, V, 137-141; Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duveli ve'l-İmârât, el-Endelus*, s. 282-284.

doğuşunu, bilgi kaynağını, rivayetini, kalıplarını ve ünlü şairlerini geniş bir şekilde ele almıştır.

Carl Brockelmann, her dönem ile ilgili incelemelerinde şiir ve nesirden bahsederken o dönem şiir ve nesrin özelliklerini araştırmış ve şair ve hatiplerinden de bahsetmiştir. Arap edebiyatçıların aksine, sayıları az da olsa, Hristiyan ve Yahudi şairler diye ayrı bir bölüm açan Carl Brockelmann, intihal edildiğini bildiği halde intihal edilmiş Alevi edebiyatı başlığı altında tartışmalı bir bölümden de bahsetmiştir.

BÖLÜM IV

CARLO ALFONSO NALLİNO VE ARAP EDEBİYATI

Bu bölümde öncelikle İtalyan oryantalizminden geniş ve detaylı bir şekilde bahsedilerek, İtalyan oryantalizm tarihi, alanları, yönleri ve özelliklerine yer verilmiştir. Daha sonra Arap edebiyatı alanında çalışmaları olan oryantalistlerin başında gelen Carlo Nallino'nun hayatı, şahsiyeti ve eserlerine yer verilirken “*Târihu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*”/Arap Edebiyatları Tarihi adlı eserinin ayrıntılı olarak tanıtımı ve incelenmesi yapılmış ve bu eserde kullanılan ölçütler ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca şiir ve nesir açısından Arap edebiyatına karşı bakış açısına da yer verilmiştir.

4.1. İtalyan Oryantalizm Tarihi

İtalya'nın Doğu ve Kuzey Afrika ile yakın tarihi ve coğrafi bağları bulunmaktadır. Bu bağlar asırlar öncesine dayanmaktadır. Bu durum Roma'nın bu bölgeleri uzun bir süre işgal edip, ardından da Müslümanlar bu bölgelere akın edip kurtarana kadar sürmüştür. Müslümanlar bu bölgelerin sadece Roma işgalini defetmekle kalmayıp aynı zamanda denizi aşip Sicilya ve Güney İtalya'nın kontrolünü de ele geçirmişlerdir. Uzun bir süre o bölgede hâkimiyeti sağlayan Müslümanlar eşi benzeri olmayan ve büyük bir öneme sahip yüksek bir kültür üretmişlerdir. Böylece, bu kültürel ilişki uzun bir zaman dilimine yayılmış, dini hedeflerin peşinde koşma ile siyasi ve sömürgeci hedeflere ulaşmaya yönelik gelişimi arasında inişli çıkışlı bir şekilde devam etmiştir.³⁵⁵

İtalyan oryantalizminde dini ve siyasi hedeflerin hâkim olmasına rağmen Arapça ve İslami araştırmalara ilgi artmış, 1076 yılında Bologna, 1224 yılında Napoli Üniversitesi, ardından da Messina, Roma, Floransa ve Padua üniversitelerinde Arapça ve İslami ilimler önemsenmiş ve ders kitaplarında okutulmaya başlanmıştır. Daha sonra Roma ve Floransa'da doğu dilleri merkezlerinin kurulmasıyla Arapça ve İslam araştırmaları daha da gelişmiştir. Bu kültürel faaliyeti Roma'da Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Papalık İncil Enstitüsü, Papalık Kutsal Kitap Enstitüsü, Caetani Araştırmalar Vakfı, İslam Cemiyeti, Asya İtalyan Cemiyeti ve İtalyan Cemiyeti gibi kuruluşlar takip etmiştir.³⁵⁶

Bu enstitü ve üniversitelere ek olarak İtalya da, nadir Arapça ve İslami el yazmaları içeren ve J.S. Assemani'nin kataloğunu derlediği Şark ve Vatikan Kütüphaneleri gibi Doğu araştırmaları da Arapça ve İslami ilimlerin yayılmasında rol almıştır.³⁵⁷

İtalya'da, Arap diline ve edebiyatına önem XV. Yüzyılın başlarında artmaya başlamış ve İtalyan oryantalistler tarafından Arap nahvi ile ilgili kitaplar yazılmaya başlanmıştır. Martelloti'nin³⁵⁸ 1620'de yazdığı “*Kavâidu'l-Luğati'l-'Arabiyye*”,

³⁵⁵ ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 347; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*, s. 223; Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 748.

³⁵⁶ ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 347.

³⁵⁷ ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 352.

³⁵⁸ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 545.

Obicini'nin³⁵⁹ “*el-Kavâidu'l-'Arabiyye*” ve Guadagnoli'nin “*Muhtasaru'l-Luğati'l-'Arabiyye*” bu örneklerden sadece bazılarıdır.³⁶⁰

İtalya'da, Arap diline ve edebiyatına ilgi ve önem gerçek anlamda XIX. yüzyılda başlamıştır. Ünlü İtalyan oryantalist Amari'nin “*Storia dei Musulmani di Sicilia*” (Sicilya Müslümanları Tarihi) adlı eserini yazmış, daha sonra da Arapça üzerine çalışmalar yapmıştır. Piza üniversitesinde Arapça hocalığının yanı sıra İdrîsî'nin “*Nuzhetu'l-Muštâk fi'htirâkı'l-Âfâk*” adlı eseri gibi birçok kitap ve el yazma eserleri tahkik etmiş veya çevrisini yapmıştır.³⁶¹

İtalyan oryantalizmi varlığını sonraki dönemlerde daha aktif bir şekilde sürdürmüş, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde, okul, enstitü, üniversite, kültür merkezleri ve hastane gibi tesis ve kuruluşlar açarak kendini açık bir şekilde göstermeye başlamıştır.

4.2. İtalyan Oryantalizminin Alanları

İtalyan Oryantalizmi, Arap ve İslam kültürüne, Alman Oryantalizmi kadar olmasa da hizmetler sağlamıştır. İtalyan Oryantalistler yayımladıkları çalışmalarla, pek çok alanda kendilerini göstermişlerdir, bunlardan en önemlileri şunlardır:

4.2.1. Eski Metinleri Yayınlamak

İtalyan oryantalistlerin çabaları sayesinde bazı eski Arapça eser ve metinler ortaya çıkarılmış ve bilim, edebiyat ve sanatın çeşitli alanlarında bu metinlerin tanıtımı gerçekleşmiştir. Levi Della Vida³⁶² *Les “Livres des Chevaux” de Hişam Ibn al-Kalbî et Muhammed Ibn al-A'râbî* (Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin *Ensâbu'l-Hayl* adlı eseriyle Ebû Abdullah İbnu'l-A'râbî'nin *Kitâbu Esmâ'i Hayli'l-'Arab ve Fursânihâ*, Schiaparelli'nin³⁶³, *Il Canzoniere di Ibn Hamdis*, İbn Hamdîs'in divanı, Michel Amari'ni İbn Cubeyr'in *Rihletu'l-Kinânî*'sinin tercümesi, Ignazio Guidi'nin “*Şerhu Bânet Su'âd*” Kâ'b b. Zuheyr'in ünlü kasidesi üzerine İbn Hişâm en-Nahvî'nin

³⁵⁹ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 55.

³⁶⁰ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 189-190.

³⁶¹ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 51.

³⁶² Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 246.

³⁶³ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 27.

şerhinin neşri ve Francesco Gabrieli'nin Binbir gece masallarının İtalyanca'ya çevirisi bu örneklerden sadece bazılarıdır.³⁶⁴

4.2.2. Arapça Yazmaların İndekslenmesi

İtalyan oryantalistlerin Arap ve İslam kültürüne hizmet ettiklerine dair kanıtlardan biri de, İtalya kütüphanelerinde veya dünyanın farklı yerlerinde bulunan, Arapça ve diğer farklı dil ve edebiyat alanındaki elyazmalarının kataloglarının yapılmasıdır. Örneğin J.S. Assemani'nin³⁶⁵ Vatikan'da *Biblioteca Orientalis Clementino* kütüphanesinde elyazmalarını kataloglamasının yanı sıra Giuseppe Gabrieli'nin İtalya kütüphanelerinde bulunan yazmalara ve vesikalara ait *Manoscritti e carte orientali nelle biblioteche e negli archivi d'Italia: Dati statistici e bibliografici delle collezioni, loro storia e catalogazione* adındaki değerli kılavuzu derlemiştir.³⁶⁶

4.2.3. Arapça Sözlüklere İlgili

İtalyan oryantalistlerin yaptığı en önemli çalışmalardan biri de Arapça sözlükler derlemek olmuştur. Antonius Giggeius'un³⁶⁷ 1932 de yayımlanan "*Thesaurus Arabicae Quem Antonius Giggeius Mediolanensis*" başlıklı bir Arapça sözlüğü bulunmaktadır. Bu sözlüğün yanı sıra Celestino Schiaparelli adına kayda geçen "*Vocabulista in Arabico pubblicato per la prima volta sopra un codice della Biblioteca Riccardiana di Firenze*" gibi birçok Arapça- İtalyanca sözlük bulunmaktadır.³⁶⁸

4.2.4. Farklı İslami İlimleri Önemsemek

İtalyan Oryantalistler Arap dili ve edebiyatının yanı sıra farklı İslami ve Doğu ile ilgili ilimleri de her yönüyle önemsemişlerdir. Örneğin David Santillana,³⁶⁹ İslam fikhına dayanarak medeni ve ticari yasaları koymaya çalışırken Leone Caetani³⁷⁰ de "*Annali dell'Islam*" adlı eserinde Hz. Peygamberin hayatını ele almış, diğer yandan

³⁶⁴ Şakiroğlu, Mahmut H., "Gabrieli, Francesco", *DİA*, Ankara, 2020, I, 462, en-Nemle, 'Alî b. İbrâhîm, *Meâlâtü'l-Mahtûtâtü'l-'Arabiyyeti beyne'l-Mektebâtü'l-Ğarbiyyeti ve'l-Musteşrikîn*, Dâru Beysân, Beyrut, 2022, s. 231.

³⁶⁵ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 348.

³⁶⁶ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 176.

³⁶⁷ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 177.

³⁶⁸ Şakiroğlu, Mahmut H., "Schiaparelli, Celestino", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 228.

³⁶⁹ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 341.

³⁷⁰ Bedevî, 'Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 493.

da Rampoldi gibi oryantalistler de “*Annali Musulmani*” adlı eserinde İslam tarihinden geniş ve detaylı bir şekilde bahsetmiştir.³⁷¹

4.3. İtalyan Oryantalizminin Yönleri

İtalyan Oryantalizmi, çeşitli kurumlar aracılığıyla araştırma, tahkik, çeviri ve matbaa gibi yöntemlerle bilimsel araştırmaların yönlendirilmesine, Arapça ve İslami çalışmaların yayınlanmasında katkı sağlamıştır. Bu kuruluşların başında da Arapça eğitim ve öğretim derslikleri, enstitüler, kütüphaneler, cemiyetler, dergiler, müze ve matbaalar yer almaktadır.

4.3.1. Arapça Öğretim Derslik ve Enstitüleri

Arapça eğitimi ve öğretimi için çeşitli derslik ve enstitülerin kurulması sayesinde Oryantalist faaliyet ve araştırmaları İtalya'da daha da gelişmiş ve farklı boyutlara gelinmiştir. Bu eğitim ve öğretim dersliklerinin kurulması 1076'da Bolonga Üniversitesi'nde başlamış olup Napoli, Sienna, Roma, Firenze, Padova ve Gregoriana gibi üniversitelerde genişleyerek devam etmiştir. Bu üniversitelerde Arap dili, kültürü ve edebiyatının yanı sıra Sâmi ve diğer doğu dilleri, kültürü ve tarihleri de okutulmuştur. 1584 yılında Papa XIII. Gregorius Roma'da Maroni okulunu kurmuş, bunu Papa VIII. Urbanus'un 1622 yılında kurduğu “*Col, ur. de Propaganda fide*” okulu takip etmiştir. Bu okullar sayesinde İtalya'da Arapça ve diğer doğu dillerine ilgi daha da artmıştır.³⁷²

4.3.2. Şarkiyat Kütüphaneleri

İtalya'da Oryantalist faaliyetleri ve çalışmaları, birçok Arapça ve Doğu el yazması ve edebiyatını içeren zengin şarkiyat kütüphanelerinin kurulmasıyla canlanmıştır. Bilim, sanat ve edebiyatın çeşitli konularını kapsayan, içerisinde sayısızca el yazmalarının bulunduğu Vatikan Kütüphanesinin yanı sıra, Milano'da Ambrosiana, Floransa'da de' Medici, Napoli, Palermo ve Bolonga kütüphaneleri kurulmuştur.³⁷³

³⁷¹ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 281.

³⁷² ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 347.

³⁷³ Nemle, ‘Alî b. İbrâhîm, *Meâlâtü'l-Mahtûtâtü'l-'Arabîyyeti beyne'l-Mektebâtü'l-Ğarbiyyeti ve'l-Musteşrikîn*, s. 85-88; ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 349-356.

4.3.3. Doğu Cemiyetleri

Doğu Cemiyetlerinin kurulması sayesinde Doğu araştırmaları İtalya'da gelişmiş, “*Italian Society of Oriental Studies*”, “*Italian Asian Society*”, “*Caetani Foundation for Islamic Studies*”, “*Italian Institute for the Middle and Far East*”, “*Pontifical Bible Institute*”, “*Pontifical Institute for the Orient*” ve “*Italian-African Institute*” gibi cemiyet ve enstitüler kurularak bir yandan oryantalistler yetiştirmeye çalışmışlar diğer yandan da İtalyan nüfuzunun doğuya yayılmasına zemin hazırlamışlardır.³⁷⁴

4.3.4. Doğu Dergileri

Oryantalist çalışmalar, ihtisas ve uzmanlık alanında dergilerinin tesisiyle birlikte İtalya'da daha da gelişmiş ve farklı boyutlara varmıştır. Bu dergilere örnek olarak da oryantalistlerin özgeçmişleri ve İslam dünyası ile ilgili konularla ilgilenen “*Rivista degli Studi Orientali*”, Aldo Mieli'nin 1919 yılında Roma'da kurduğu “*Archeion*” dergisinin yanı sıra Arapça ve Doğu dünyasının konularıyla ilgilenen “*La Voce Dell Africa*”, “*Rivista Della Tripolitania*”, “*Orientalia Christiana*”, “*Oriente Moderno*”, “*East and West*” gibi çok sayıda dergi bulunmaktadır.³⁷⁵

4.3.5. Doğu Müze ve Matbaaları

İtalya'nın birçok bölgesine yayılmış İslam müzeleri ve Arapça matbaalar, Arap ve İslami araştırmalarının yayılmasında ve genişlemesinde büyük rol oynamıştır. Bu müzelerin çoğu oryantalistlerin Türkiye, Mısır, İran ve Hindistan gibi Doğu bölgelerine yaptıkları geziler sırasında şüpheli yöntemlerle topladıkları özel sanat koleksiyonlarıdır. Ancak onları halka ücretsiz olarak sergilemeleriyle Avrupalı izleyiciyi İslam medeniyeti ve değerli sanat, el yazmaları ve nadir belgelerle tanıştırmış oldular. Bu müzelerin çoğunluğu Roma'da olmakla birlikte, Torino, Milano, Napoli ve Parma gibi kentlerde de birçok müze bulunmaktadır. Matbaalara gelince 1613 yılında Roma'da kurulan De breef matbaasının yanı sıra Vatikan, Propaganda ve Süryânî matbaaları olmak üzere İtalyanın birçok bölgesinde matbaalar yayılmıştır.³⁷⁶

³⁷⁴ ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 350-351.

³⁷⁵ ‘Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 348-349.

³⁷⁶ Akikî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 358-359.

4.4. İtalyan Oryantalizminin Özellikleri

Diğer oryantalizm ekollerinin özellikleri olduğu gibi, İtalyan oryantalizminin de kendisine özgü özellikleri ve ilgi alanları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. İtalyan oryantalizmi ilk önce bazı dini amaç ve hedefleri gerçekleştirmek için yola çıkmış, ancak daha sonra bu hedeflerinden uzaklaşarak kendi çıkarlarını elde etmek, kimi siyasi ve ticari gayelerini gerçekleştirmek için uğraşmıştır.³⁷⁷

2. İtalyan Oryantalizmi, diğer Oryantalizm ekolleri gibi siyasî ve dinî hedefleri olduğu gibi, Doğu'yu sömürmeye yönelmiş ve misyonerlik siyasetiyle de ilgilenmiştir. Böylece birçok çalışma ve araştırmaları bilimsel anlamda önyargılı olmuş ve tarafsızlığını kaybetmiştir³⁷⁸.

3. İtalyan Oryantalizmi çalışma ve araştırmalarında özellikle Arapça ile ilgili eserlere ve İslami ilimlere önem vermiş, diğer Doğu halklarının kültürü ve bilimleriyle fazla ilgilenmemiştir.³⁷⁹

4. İtalyan oryantalizmi çalışma ve araştırmalarında nadide Arapça el yazma eserlere önem vermiştir. Bu nedenle de Roma, Venedik, Napoli, Milano ve Bolonga'nın tarihi kütüphanelerinde yüzbinlerce el yazma eser bulunmaktadır. Bunlardan bazıları tahkik ve çevrili yapılarak gün yüzüne çıkarılmış, çoğunluğu ise gün yüzüne çıkmak için tahkik edilmeyi beklemektedir.³⁸⁰

4.5. Carlo Alfonso Nallino

İtalyan oryantalistlerin önde gelen isimlerinden ve bu çalışmamızın ikinci ana konusu olan Carlo Nallino'nun hayatı, eserleri ve Arap edebiyatı ile görüş ve çalışmaları geniş ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

4.5.1. Nallino'nun Hayatı ve Eğitimi

1872 yılında İtalya'nın Torino kentinde dünyaya gelen Nallino ilk ve orta eğitimini babasının mesleği nedeniyle Udine şehrinde sürdürürken, tarihî coğrafya kitapları ve seyahatnamelere ilgi duymaya başlamıştır. Üniversite eğitime Torino Üniversitesi'nde başlayan Nallino, burada Grekçe ve Latince gibi Batı dillerinin

³⁷⁷ Dâğir, Yûsuf Es'ad, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, II, 747.

³⁷⁸ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 223.

³⁷⁹ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 223.

³⁸⁰ 'Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 354-356.

öğrenimini sürdürürken, Arapça, Farsça, Türkçe, İbrânîce, Süryânîce gibi doğu dillerine karşı da içinde bir öğrenme hissi doğmuştur. Nallino üniversite eğitimi esnasında tarihî coğrafyaya olan tutkusuna astronomiyi de eklemiştir. Coğrafi bilgilerini genişletmek ve zenginleştirmek için Almanya'ya gidip ünlü Münih Kütüphanesi'ndeki Hamdullâh el-Mustevfî'nin “*Nuzhetu'l-Kulûb*” adlı eserinden başlayarak bu alandaki tespitlerini daha da güçlendirmiştir. Üniversite eğitime devam ederken Torino Kütüphanesi'ndeki Arapça, Farsça, Türkçe ve Süryânîce gibi doğu dilleri ile ilgili kitapların katalogunu hazırlamıştır.³⁸¹

Mezuniyet için hazırladığı “*Al-Khuwarizimi e il suo rifacimento della geografia di Tolomeo*”/Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî ve onun Batlamyus Coğrafyasını Yeniden Düzenlemesi başlıklı tezini Roma'daki “*Accademia Nazionale dei Lincei*” tarafından büyük oranla beğenilmiştir. Arapçasını geliştirmek ve Doğu bilimleriyle daha yakından ilgilenmek için 1893-1894 yılları arasında Mısır'a giden Nallino, Arapça öğrenimini Ezher Üniversitesinde sürdürmüş ve Mısır'da konuşulan lehçenin bir kitapçığını (*L'arabo parlato in Egitto. Grammatica, dialoghi e raccolta di circa 8000 vocaboli*), yazacak seviyede Arapçasını ilerletmiştir. İlmî araştırmalarını sürdürmek ve Escorial'deki Doğu yazmalarını incelemek için İspanya'ya giden Nallino çalışmalarını bir süre orada sürdürmüştür.³⁸²

4.5.2. Nallino'nun Akademik Hayatı

Almanya, İspanya ve Mısır'a yaptığı araştırma amaçlı seyahatlardan sonra Akademik çalışmalarına başlayan Carlo Nallino, 1894 Napoli Üniversitesi'nde başladığı görevini Palermo Üniversitesi'nin Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde sürdürmüştür. Burada büyük oryantalist Michele Amari'a armağan niteliğinde olan (*Centenario della nascita di Michele Amari*) başlıklı iki ciltlik bir kitabının çıkarılmasını sağlamıştır. Michelangelo Guidi'nin tavsiyesi üzerine Roma Üniversitesi'ne göreve başlamış ve Michele Amari'nin başlattığı çalışmaları aksatmadan sürdürmüştür. Nallino ayrıca Amari'nin “*Storia dei Musulmani di Sicilia*” adlı büyük eserini tekrar inceleyip ele alarak, bazı gerekli gördüğü eklemeleri de ilâve ederek (*Storia dei Musulmani di Scilia. Seconda edizione modificata e accresciuta*

³⁸¹ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 323.

³⁸² Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteshrikîn*, s. 583; İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır*, s. 322-324.

dall'autore, pubblicata con note a cura di Carlo Alfonso Nallino, I-III) başlığı altında neşretmiştir.³⁸³

Nallino, İslami dönem'den sonraki modern döneme kadar olan Arap ülkeleri ile ilgilenmiş, bu bağlamda bu ülkelerin tarih, coğrafya, kültür, gelenek, isim, kabile, biyografileri ve el yazmalarının indekslerini ele almış, yazarların kişiliklerini, râvilerin rivayetlerini ve kaynaklarını incelemiştir. Öğrencilik yıllarında Mısır'a giden Nallino Arapçasını geliştirmiş, sonraki yıllarda da Kahire üniversitesine hoca olarak dönmüş, Astronomi, Arap edebiyatı ve İslam'dan önce Güney Arabistan tarihi ile ilgili dersler vermiştir.³⁸⁴

Carlo Alfonso Nallino'nun araştırmacılara ve ilim dünyasına en büyük katkılarından biri, 1921 yılında müdürlüğüne getirildiği Roma Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü'nün aynı yıl içerisinde ünlü dergisi “*Oriente Moderno*” yu kurmuştur. Bunun yanı sıra “*Enciclopedia Italiana*”nın da kurucu kadrosu arasında yer almış ve bütün ciltlerine maddeler yazmıştır.³⁸⁵

4.5.3. Nallino'nun Eserleri

Carlo Alfonso Nallino çalışmalarında ağırlıklı olarak Arabistik ve İslâmoloji üzerinde yoğunlaşmış ve arkasında birçok kitap, makale, nekroloji ve kitap tanıtım yazısı ile başta *Enciclopedia Italiana* ve *The Encyclopaedia of Islam* olmak üzere çok sayıda ansiklopedi maddesi bırakmıştır. Bunların sağlığında basılmayanları dâhil tamamı kızı Maria Nallino'nun düzenlemesiyle Roma Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü tarafından altı ciltlik bir külliyat halinde yayımlanmıştır (*Raccolta di scritti editi e inediti*). Bu külliyatta: I. Suudi Arabistan; II. İslâmiyet, sûfilik, tarikatlar; III. İslâm öncesi Arabistan tarihi, İslâmî kurumlar; IV. İslâm hukuku, Doğu hristiyanları hukuku; V. Astroloji, astronomi, coğrafya; VI. Edebiyat, dil, dil bilimi, gibi çeşitli konuları kapsamaktadır. Enstitü Nallino'nun “*Vita di Maometto*”, “*La letteratura araba dagli inizi all'epoca della dinastia umayyade*”, “*Chrestomathia Qorani Arabica*” adlı üç kitabını da daha sonra tekrar yayımlamıştır.³⁸⁶

³⁸³ Şakiroğlu, Mahmut H., “Nallino, Carlo Alfonso”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 349.

³⁸⁴ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 583.

³⁸⁵ İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu'l-İstişrâk ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsir*, s. 323-325; Şakiroğlu, Mahmut H., “Nallino, Carlo Alfonso”, *DİA*, XXXII, 349.

³⁸⁶ Şakiroğlu, Mahmut H., “Nallino, Carlo Alfonso”, *DİA*, , XXXII, 349.

4.6. Maria Nallino

Bu başlıkta Arap edebiyatı alanında neredeyse babası Nallino'dan daha fazla araştırmaları olan ve Carlo Alfonso Nallino'nun birçok eserini yayımlayan Maria Nallino'dan söz etmek faydalı olacaktır.

Carlo Alfonso Nallino'nun kızı olan Maria, 1908 yılında İtalya'nın Palermo kentin de dünyaya gelmiştir. 1929 yılında Roma Üniversitesi Edebiyat-Felsefe Fakültesi'nin Şarkiyat Bölümü'nden Nâbîga el-Ca'dî ve şiirleri üzerine yaptığı çalışma ile üniversiteden mezun olmuştur. Maria Nallino, ilmi yönden yetişmesinde babasının ve İtalya'nın ünlü oryantalisti Giorgio Levi Della Vida'nın büyük katkısı olmuştur.³⁸⁷

Üniversite gibi farklı kuruluşlarda çeşitli katkı, etkinlik ve faaliyetlerde bulunan Maria Nallino, Venedik Üniversitesi'nde Arap Dili ve Edebiyatı Kürsüsünü kurmuş, bunun yanı sıra da Roma'da “*Istituto per l'Oriente ve yayın organı Oriente Moderno*” adlı şarkiyat araştırmaları merkezinin gelişmesine katkılarda bulunmuştur. Maria Nallino kendisine ve babasına ait makale ve eserleri babasının adının da verildiği “*Carte private di Carlo Alfonso e Maria Nallino*” adlı enstitüye, mal varlığıyla birlikte bağışlamıştır.³⁸⁸

Maria Nallino'nun, “*Le poesie di an-Nābigah al-Ğa'dî*”, “*Le varie edizioni a stampa della Ğamharat Aş'ār al-'Arab*”, “*an-Nābigah al-Ğadi e le sue poesie*”, “*Abū Ğa'fer Miḥammed Ibn al-Ḥasan at-Ṭūsī e un nuovo manoscritto del suo 'Kitāb al-istibṣār'*”, “*Notizie biobibliografiche su Taha Huseyin Bey*”, “*La terza parte degli Ayyam di Taha Husein*” gibi kendi eser ve makalelerin yanı sıra P. Minganti ve G. Ventrone'nin ile birlikte neşrettikleri “*Storia della letteratura araba*” adlı eserin I. Cildinde, “*della Mu'allaqāt di Imru l-Qays*”, “*Amr b. Kulthūm*”, “*Hārith b. Milkza*”, “*Costituzione di Medina*”, “*della burda di Ka'b b. Zuhayr*” gibi çeşitli tercümeleri bulunmaktadır. Maria Nallino'nun, Carlo Alfonso Nallino'nun “*Raccolta di scritti editi e inediti*”, Michele Amari'nin “*Storia dei Musulmani di Sicilia*”, G. Levi Della Vida'nın “*Note di storia letteraria arabo-ispánica*”, Ettore Rossi'nin “*Storia di*

³⁸⁷ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, s. 588; Şakiroğlu, Mahmut H., “Carlo Alfonso Nallino”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 349; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 397.

³⁸⁸ ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 397; en-Nemle, ‘Alî b. İbrâhîm, *Meâlâtu'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyyeti beyne'l-Mektebâti'l-Ğarbiyyeti ve'l-Musteşrikîn*, s. 224.

Tripoli e della Tripolitana dalla conquista araba al 1911” gibi editörlüğünü yaptığı eserler de bulunmaktadır.³⁸⁹

Maria Nallino’nun Arap edebiyatı ve kültürüne babası Carlo Alfonso Nallino’dan daha fazla katkı sağladığı söylenebilir.

4.7. Carlo Alfonso Nallino ve Arap Edebiyatı

Nallino Arap dili ve edebiyatı alanında, Carl Brochermann gibi olmasa da farklı çalışmaları olmuştur. Arap edebiyatı alanındaki bu çalışmaların başında da “*Târîhu ’l-Âdâbi ’l-‘Arabiyye*” adlı eseri gelmektedir. Bir ciltten oluşan bu eser, Nallino’nun Kahire Üniversitesinde öğrencilere sunduğu derslerin vefatından sonra kızı Maria tarafından toplanıp bir kitap haline getirilmiş halidir. Nallino’nun “*Târîhu ’l-Âdâbi ’l-‘Arabiyye*” adlı eseri Carl Brochermann’nın “*Târîhu ’l-Edebi ’l-‘Arabi*” gibi geniş ve daha detaylı olmasa da yine de Emevi dönemine kadar Arap edebiyatını incelemiştir.

4.7.1. Carlo Alfonso Nallino ve Arap Edebiyatı Taksimatı

Arap edebiyatının devirlere ve dönemlere taksimatı konusunda oryantalistler ve Arap edebiyatçıları tarafından farklı görüş ve yöntemler ortaya atılmaktadır. Carlo Alfonso Nallino da “*Târîhu ’l-Âdâbi ’l-‘Arabiyye*” adlı eserinde Arap edebiyatını altı döneme taksim etmektedir.³⁹⁰

1. Cahiliye Dönemi

Nallino, bu dönemin başlangıcının bilinmediğini, İslamın doğuşuyla da son bulduğunu, dil, edebiyat ve bölge olarak sade bir Arap çağı olduğunu belirtir.³⁹¹

2. Arap-İslam Dönemi

Bu dönem İslamın doğuşuyla başlayıp yaklaşık 750 yılında Emevi devletinin çöküşüne kadar sürmüştür. Bu dönemde Arapçanın Arap yarımadası sınırlarını aştığını ve Bilâduş-Şâm bölgesine yayıldığını ifade eder.³⁹²

3. Birinci Abbâsi Dönemi

Nallino, bu dönemin Emevi devletinin çöküşüyle başlayıp, yaklaşık 1058 yılında Abbâsi devletinin kurulmasına kadar devam ettiğini, bu dönem Acemlerin din

³⁸⁹ Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Mevsû’atu’l-Musteşrikîn*, s. 588; ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, I, 397.

³⁹⁰ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu ’l-Âdâbi ’l-‘Arabiyye*, s. 57; Dayf, Şevkî, *Târîhu ’l-Edebi ’l-‘Arabî el-‘Asru ’l-Câhilî*, s. 14.

³⁹¹ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu ’l-Âdâbi ’l-‘Arabiyye*, s. 57.

³⁹² Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu ’l-Âdâbi ’l-‘Arabiyye*, s. 57-58.

ve dünya işlerinde Araplara üstünlük sağladıklarını ve neredeyse bütün bilim dallarını ele geçirdiklerini belirtir.³⁹³

4. İkinci Abbâsi Dönemi

Nallino, bu döneminin yaklaşık 1058 yılında başlayıp Moğulların 1258 yılında Bağdat istilasına kadar sürdüğünü, ilim ve edebiyatın bu siyasi çöküşten etkilenerek yıprandığını ve çöküş eylemine geçtiğini söyler.³⁹⁴

5. Çöküş Dönemi (*Asru'l-İnhitât*)

Nallino bu dönemin Abbâsilerin çöküşünden Mehmed Ali Paşa'nın 1805 yılı Mısır idaresine kadar sürdüğünü belirtirken, diğer oryantalistler gibi kendisi de bu dönemde ilim ve edebiyat ateşinin söndüğünü dile getirir.³⁹⁵

6. Son Kalkınma Dönemi

Nallino bu dönemin Mehmed Ali paşa'nın 1805 yılında Mısır idaresinden başlayıp günümüze kadar devam ettiğini ve batının kültür ve farklı ilim dallarının doguya yayıldığını, bir durgunluktan sonra bölgenin tekrar canlandığını belirtir.³⁹⁶

Nallino, Arap edebiyatını altı döneme taksim etse de, “*Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*” adlı eserinde sadece Cahiliye dönemi Arap edebiyatı, İslamın ilk dönemi ile Hulefâ-yi Râşidîn dönemi ve Emevi döneminde şiir olmak üzere üç edebi dönemi detaylı bir şekilde ele almıştır.

4.7.1.1. Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatı

Nallino Arap edebiyatı tarihçiliği ile ilgili diğer edebiyatçıların izlemediği farklı bir yöntem izlemiştir. Cahiliye dönemi edebiyatını bedevilerin şiiri, Gassâniler ve Hîre krallarına bağlı Putperestlerin şiiri, Hîre veya Gassâniler diyarındaki Hıristiyanların şiiri ve Hicaz şehirlerindeki Putperest yerlilerin şiirleri olmak üzere dört sınıfa ayırmıştır.³⁹⁷

4.7.1.1.1. Bedevi Şiirleri

Nallino Cahiliye döneminin ilk dönem olarak sınıflandırdığı bedevi şiirlerinden bahsederken, kaba, sert ve insanlıktan yoksun oldukları imacını vermek

³⁹³ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 58.

³⁹⁴ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 58-59.

³⁹⁵ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 59.

³⁹⁶ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 60.

³⁹⁷ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 71.

için önce haydut şairler anlamına gelen, Teebbeta Şerran ve Şenferâ gibi “saâlîk” şairlerin şiirinden örnekler vermiştir. Teebbeta Şerran şu şiirinde bir canavarla nasıl dostluk kurduğunu ve ona komşu olduğunu dile getirmektedir:

على شيم نارٍ تَنَوَّرْتُهَا فَبِتُّ لَهَا مُدِيرًا مَقْبَلًا
فَأَصْبَحْتُ وَالْغُولُ لِي جَارَةٌ فَيَا جَارَةَ أَنْتِ مَا أَهْوَلَا³⁹⁸

Ateşi uzaktan izler oldum gideyim mi, gitmeyeyim mi tereddüt içinde kaldım.

O gün canavara komşu oldum, sen ne korkunç bir komşusun.

Şenferâ ise şu şiirinde halkından soyutlanmış olmasından ve vahşi doğada yaşadığı ıssızlıktan gurur duyduğunu belirtmektedir:

وَلَا تَقْبِرُونِي إِنْ قَبْرِي مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ وَلَكِنْ أَبْشِرِي أَمَّ عَامِرٍ
هَذَا لَا أَرْجُو حَيَاةً تُسْرِنِي سَمِيرِ اللَّيَالِي مُسْلَمًا

*Cesedimi mezarı koymayınız, aksine savaş meydanında bırakınız ki
sırtlanlara bir müjde olsun*

*Orada, yani savaşın sonunda hiçbir kimseyi öldürmeyen ve beni mutlu edecek
bir hayat istemiyorum.*

Nallino Cahiliye şiirine bu olumsuz imajı verdikten daha sonra ünü Cahiliye ve İslami dönemlerinin yanı sıra günümüze kadar varan Muallakât şiir ve şairlerinden bahsetmiştir. Muallakât şairlerinden ilk önce İmruülkays’tan bahseden Nallino, onu Emîru’ş-Şu‘arâ’, yani şairlerin kralı olarak nitelendirmiştir.⁴⁰⁰ Diğer Muallakât şairlerinden de bahseden Nallino, Zuheyr b. Ebî Sulmâ şiirlerinin içerdiği sevgi, barış, saygı ve hikmet gibi anlamlardan dolayı diğer Muallakât şiirlerinden farklı olduğunu ve Peygamberlerin bazı sözlerine benzediğini, bunun nedeninin ise Zuheyr b. Ebî Sulmâ’nın yeni bir devrin doğuşunun, İslamın doğuşunun yakın olduğunun farkında olması olduğunu belirtir. Öte yandan Nallino Zuheyr b. Ebî Sulmâ’nın şiirlerinin birçoğu Araplar arasında atasözü olarak kullanıldığını da belirtmektedir.⁴⁰¹

³⁹⁸ Teebbeta Şerran, *Dîvanu Teebbeta Şerran*, Thk: ‘Alî Zulfikâr Şâakir, Dâru-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1984, s. 164; İbn Kuteybe, *eş-Şi‘r ve ‘ş-Şu‘arâ*, I, 303; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, s. 72.

³⁹⁹ ‘Amr b. Mâlik eş-Şenferâ, *Dîvânu’ş-Şenferâ*, Thk: Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut, 1996, s. 48; Câhiz, ‘Amr b. Bahr, *el-Bursân ve’l-‘Urcân ve’l-‘Umyân ve’l-Hûlân*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1989, s. 492; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, s. 73-74.

⁴⁰⁰ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, s. 74.

⁴⁰¹ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, s. 77; Dayf, Şevkî, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Asru’l-Câhilî*, s. 325-328.

ومن يكن ذا فضلٍ فيخِلْ على قومه يُسْتَعَنَ عنه ويُذَمَّ
ومن يغترِبُ يَحْسِبُ عدوّاً ومن لا يُكْرَمُ نفسَهُ لا

*Kim erdemli ve fazilet sahibi olup da kavmine iyilik konusunda cimri davranırsa, ondan vazgeçilecek ve küçümsenecektir.
Yabancılaşan, düşmanı dostu sayar, kendini onurlandırmayan ise onurlandırılmaz.*

Zuheyr b. Ebî Sulmâ'yı bu tarz şiirlerle, İslami döneme yetişip de sadece bir beyit şiir söylediği iddia edilen Lebîd b. Rebî'a takip etmiştir.⁴⁰³

أحمدُ الله فلا نَدَّ لَهُ بِيديه الخيرُ ما شاءَ فعَلْ
من هداهُ سُبُلَ الخيرِ اهتدى ناعم البَالِ ومن شاءَ أَضَلَّ⁴⁰⁴

Allah'a hamd olsun ki O'nun ortağı yoktur, hayır O'nun elindedir ve dilediğini yapandır.

Allah kimi hayır yollarına iletirse, o gönül rahatlığıyla hidayete ulaşır, kim de nefesine uyarsa o yoldan sapmış olur.

Bedevisi şairler olarak adlandırdığı bu bölümde Nallino, cesareti ve 'Able'ye karşı aşkıyla ünlenen Antere'den, cümertliğiyle ün salmış Hâtim et-Tâî'den ve kardeşi Sahr'a söylediği mersiyeyle ünlenen Hansâ' gibi şairlerden de bahsetmiştir.⁴⁰⁵

4.7.1.1.2. Gassâniler ve Hîre Krallarına Bağlı Putperestlerin Şiiri

Nallino bu bölümdeki şairlerin diğer bölümdeki şairlerden daha ince ve nazik olduklarını, şiirlerinde, daha önceki dönemde görülmeyen, gazel ve içki gibi yeni kavramların ortaya çıktığını, bunu ise Gassâniler ve Hîre Hristiyanlarından büyük ölçüde etkilenmelerine bağlar.⁴⁰⁶ Nallino, Gassâniler ve Hîre kralları ile iletişim kuran ilk şairin şiirleri akıcı, tasvirleri doğru, bazen de bedevilerin yaptığı gibi kendisiyle

⁴⁰² Ebû'l-'Abbâs, Sa'leb, *Şerhu Şi'ri Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, Thk: Fahreddin Kabave, Mektebetu Hârûn er-Reşîd, Dımaşk, 2008, s. 35-36; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 77.

⁴⁰³ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 78.

⁴⁰⁴ Lebîd b. Rebî'a el-'Âmirî, *Divânu Lebîd b. Rebî'a*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004, s. 90; Dineverî, Ahmed b. Mervân, *el-Mucâlesetu ve Cevâhiru'l-'İlm*, Thk: Meşhûr b. Hasen Âl Selmân, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1998, V, 117; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 78.

⁴⁰⁵ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 79-80.

⁴⁰⁶ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 81.

gurur duyan ‘Abîd b. el-Ebras olduğunu belirtmektedir. ‘Abîd b. el-Ebras’ın günümüze kadar varan ve kafiyesi bâ harfiyle sonlanan, bazı luğatçıların da Muallakâtan saydıkları meşhur şiiri bulunmaktadır. ‘Abîd b. el-Ebras bu şiirinde Fırat nehrini ve çevresini tasvir etmektedir:

أَوْ فَلَـجٍ بـبـطـنٍ وَاٍدٍ لِّلْمَاءِ مِنْ تَحْتِهِ قَسِيْبٍ
أَوْ جَدَوَلٍ فِي ظِلَالٍ ذـ...خَلٍ لِّلْمَاءِ مِنْ تَحْتِهِ سَكُوبٍ⁴⁰⁷

Dere yatağında akan harıl harıl su sesleri

Veya hurma ağaçlarının gölgesinde yürüyen pınarlar

‘Abîd b. el-Ebras’ın yanı sıra Gassâniler ve Hîre kralları ile iletişim kuran diğer bir şair ise yedi Muallakât şairlerinden biri olan ve genç yaşta öldürülen Tarafe b. el-‘Abd, dayısı olan ve Nallino’nun da şiirlerinin Hristiyanlığa daha yakın olduğunu ve Zuheyr b. Ebî Sulmâ’nin şiirlerini rivayet ettiğini iddia ettiği Mutelemmis’dir.⁴⁰⁸

Gassâniler ve Hîre krallarının en ünlü şairi, bazı edebiyatçıların da kendisini İmruülkayıs’tan daha üstün,⁴⁰⁹ eski şairler arasında şiirleri anlam açısından en açık, amacı daha derin ve faydası daha fazla olarak gördükleri en-Nâbiğa ez-Zubyânî’dir.⁴¹⁰ Tasvir açısından diğer bedevi şairlerden daha farklı olan Nâbiğa, Gassânilerin cesaretini ve yaşamlarını bolluk içinde sürdürdüklerini şu şiirlerinde dile getirmektedir:

إِذَا مَا غَزَوْا بِالْجِيْشِ حَلَقٌ عَصَائِبُ طَيْرٍ تَهْتَدِيْ
....

Kartal ve diğer yırtıcı kuşlar Gassânilerin savaşa hazırlandıklarını gördükleri an bir katliam olacaktır diye üzerlerinde uçuşmaya başladılar.

تُحَيِّيهُمْ بِيَضُّ الْوَلَائِدِ وَأَكْسِيَةِ الْإِضْرِيْجِ فَوْقِ
....

⁴⁰⁷ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, s. 83; eş-Şeybânî, Ebû ‘Amr, *Şerhu’l-Muallakâti et-Tis’i*, Thk: Abdulmecîd Hummo, Muessetu’l-‘Alemî li’l-Matbu’ât, Beyrut, 2001, s. 103.

⁴⁰⁸ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, s. 83-84.

⁴⁰⁹ Asma’î, ‘Abdumelik b. Kureyb, el-Bâhilî, *Fuhûletu’ş-Şu‘arâ*, Thk: Ş. Torry, Dâru’l-Kitâbi’l-Cedid, Beyrut, 1980, s. 9.

⁴¹⁰ Kureşî, Ebû Zeyd, *Cemheretu Eş‘âri’l-‘Arab*, s. 71; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, s. 84-85.

⁴¹¹ Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvânu’n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, Thk: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahîm, Dâru’l-Maarif, Kahire, 1968, s. 42

⁴¹² Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvânu’n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, s. 47; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu’l-Âdâbi’l-‘Arabiyye*, s. 85.

Onlar nimet ve mülk sahibi krallar olduklarından dolayı güzel cariye ve hizmetçiler hizmetlerde bulunurken, değerli olduklarından, giydikleri kıyafetler bile askılarda korunmaktadır.

Nallino bu bölümde Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan sahâbî Hassân b. Sâbit'ten de bahsetmiştir. Hassân b. Sâbit'in en güzel ve anlamlı şiirlerini Cahiliye döneminde hediye ve ödül karşılığında Gassan krallarını överek söylediğini iddia ederken, İslam dininin doğuşuyla birlikte şiir ve edebiyat alanında çöküş yaşandığını, Hassân b. Sâbit'in şiirinde de seviye olarak düşüş yaşandığını belirtmektedir.⁴¹³

4.7.1.1.3. Hîre veya Gassâniler diyarındaki Hiristiyanların şiiri

Carl Brockelmann ve diğer oryantalistler gibi Nallino da Arap edebiyatında Hiristiyan veya Yahudi gibi Gayri Muslim şair ve edebiyatçıları ön plana çıkarmayı amaçlamışlardır, öyleki bazı Hiristiyan Arap edebiyet tarihçileri Cahiliye şairlerinin neredeyse tamamının Hiristiyan olduklarını belirtmiştir. Nallino, Hiristiyanlığın Arap yarımadasında uzak bir geçmişi olmadığını, neredeyse hicretten bir asır öncesine dayandığını ve ilk olarak Teğlip, Temîm ve Gassân kabilelerin bir kısmının bu dini kabullendiklerini belirterek bu iddiayı tasvip etmemiştir.⁴¹⁴

Nallino, şiirleri günümüze kadar varamış olan en kadim Hiristiyan şairin Ebû Dâvûd el-İyâdî⁴¹⁵ olduğunu, şiirinde nazik kelimeler kullandığından, tarzının Fırat kıyısındaki bölgeye yakın, bedevi Arapların tarzından da uzak olduğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd el-İyâdî'den sonra O dönemin ve bölgenin en ünlü Hiristiyan şairi, bir ara Sâsânilerin saraylarında çevredeki Arap kabilelerin işleriyle uğraşarak elçilik görevini yürüten 'Adî b. Zeyd b. Hammâd el-'İbâdî'dir.⁴¹⁶

'Adî b. Zeyd'in şiirleri daha kolay anlaşıldığından ve bazı Aruz kurallarına uymadığından bazı edebiyatçılar ve luğatçılar kendisini usta şairler sınıfına dâhil etmemişlerdir. Nallino, Adî b. Zeyd'in şiirleri incelendiğinde Ârâmice ve Farsça'da büyük oranda etkilendiğini, bunun en net örneğinde şiirlerindeki şarap ve şarkıcılarla ilgili şiirleridir diye açıklarken, Adî b. Zeyd'in şiirleri ne kadar şarap ve şarkıcılarla ilgili konular içerse de züht ile ilgili konularda yok olmadığını, züht konusunda İslam

⁴¹³ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 87-88.

⁴¹⁴ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 88-89.

⁴¹⁵ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 89.

⁴¹⁶ Özcanoğlu, Muzaffer, "Adî b. Zeyd", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 382; Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 89.

şairleri arasında muteber bir yeri olan Ebü'l-Atâhiye'nin bile şiirlerinde Adî b. Zeyd'den etkilendiğini iddia etmektedir.⁴¹⁷

عَمَّرُوا دَهْرًا بَعِيثٍ حَسَنٍ أَفْنَى رَبِّي دَهْرَهُمْ غَيْرُ
وَكَذَلِكَ الدَّهْرُ يَرْمِي بِالْفَتَى فِي طِلَابِ الْعَيْشِ حَالًا بَعْدَ

*Belirli bir süre sefa içinde hayat sürdüler, oysaki ecel yavaş yavaş onlara
yaklaşmaktaydı,*

*Böylece dünyada insanı geçimini sağlamak için durumadan duruma
sokmaktadır.*

‘Adî b. Zeyd züht konulu şiirlerinde dehşetli tarihi olaylara da dikkat çekerek ibret alınması gerektiğini belirtmektedir:

أَيْنَ كَسْرَى كَسْرَى الْمُلُوكِ وَأَنْ أَيْنَ قَبْلَهُ
وَبَنُو الْأَصْفَرِ الْكَرَامِ مَلُوكُ رُومَ لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ

*Hüsrev'i, krallâr kralı Anuşirvan ve kendisinden önceki Şapur nerede?
O şanlı ve şerefli Rom kralları nerede? Şimdilerde hiç anılmıyorlar*

4.7.1.1.4. Hicaz Şehirlerindeki Putperest Yerlilerin Şiirleri

Nallino bu bölümde sadece iki şairden bahsetmiştir, o şairlerden biri daha çocukken babasını Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki savaşta kaybeden ve intikam arzusuyla yetişip de amacını elde eden Kays b. el-Hatîm'dir.⁴²¹ Diğer şair ise hikmetli sözleriyle tanınan, Cahiliye döneminde putlara tapmayıp, şiirlerinde sıkça Allahı anan, onun varlığına kanıtlar getiren ve Peygamberlerin kıssalarına yer veren Umeyye b. Ebi's-Salt'dır.⁴²² Diğer yandan da şiirlerinde Hristiyan ve Yahudilerden alınıp da Arapların benimsemedikleri ve tanımadıkları sözlere de yer vermiştir.⁴²³

⁴¹⁷ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 90.

⁴¹⁸ ‘Adî b. Zeyd el-‘İbâdî, *Dîvanu ‘Adî b. Zeyd*, Thk: Muhammed Cabbâr el-Mueybid, Dâru'l-Cumhûriyye, Bağdat, 1965, s. 64-65; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 91.

⁴¹⁹ ‘Adî b. Zeyd el-‘İbâdî, *Dîvanu ‘Adî b. Zeyd*, 64-65; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 92.

⁴²⁰ ‘Adî b. Zeyd el-‘İbâdî, *Dîvanu ‘Adî b. Zeyd*, 64-65; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 92.

⁴²¹ Durmuş, İsmail, Kays b. el-Hatîm, *DİA*, Ankara, 2022, XXV, 92-93.

⁴²² Tüccar, Zülfikar, “Umeyye b. Ebi's-Salt”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 303-305.

⁴²³ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 93-94.

Nallino Cahiliye şiirinin İslam döneminde bile Arap şiirinin ana kaynağı olduğunu, İslam dönemindeki şairlerin fazla yeni bir şey katmadıklarını belirtmektedir. Nallino, doğuşu Necid ve çevresinde olan Arap şiiri de olmasaydı İslamdan, farklı lehçeleri olmasına rağmen Araplar arasında o edebi birliğin sağlanmasının mümkün olamayacağını vurgulayarak İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin "eski edebiyatçılarla yenilikçiler arasındaki fark birisinin yeni bir bia inşa edip onu güçlendirmesi, diğerinde gelip o binaya nakşedip, süsleyen iki kişi gibidir" sözüne yer vermiştir.⁴²⁴

Cahiliye döneminde nesir konusuna gelince, Nallino, edebiyatın her millet ve toplulukta şiirle başladığını belirterek, düzgün bir kafiye ve vezinle, yani şiirle anlatılan bir olayın veya duygunun hafızalarda daha kalıcı ve etkileyici olduğunu, bu nedenlerden dolayı da Arapların en güzel, anlamlı sözlerinin ve hatta bazı tarihi olayları şiir halinde dile getirdiklerini vurgulamaktadır.⁴²⁵ Şiirin Cahiliye döneminde yaygın olması nesrin yaygın olmadığı anlamına gelmemektedir, öyle ki çevre bölgelerden ve başka din ve milletlerde anlatılan hurafe ve efsane dolu hikâyeler Arap topluluğuna da sirayet etmiş ve neredeyse kendi öz hikâyeleri gibi anlatılmıştır. Bu hikâyelerin yanı sıra hitabet de Araplar arasında yaygınlaşmıştır. Câhiliye döneminde Hz. Peygamber'in kendisini dinlediği ve tevhid inancına bağlı olduğu söylenen hatip Kus b. Sâ'ide ve bi'setten önce yaşamış Mekkeli Hanîfler'den biri olan Zeyd b. 'Amr gibi hatiplerin halk arasında onurlu ve yüce bir mevkiye gelmiştir.⁴²⁶

4.7.1.2. İslamın İlk Dönemi ve Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi

İslamın ilk ve Hulefa-yi Râşidîn dönemlerinde genel anlamda edebiyat ve özellikle de şiire karşı ilginin azaldığını iddia eden Nallino ve diğer oryantalistler, bu durumun nedenlerini İslam dinini yeni kabullenmiş ve inanmış Müslümanların Kur'an, vahiy, peygamberlik ve cihat gibi konularla uğraştıklarından dolayı edebiyat ve şiirle aralarına biraz mesafe koyduklarını vurgularken, bu iddialarını da İbn Haldûn gibi âlimlere dayandırmaktadırlar.⁴²⁷

⁴²⁴ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 94; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihi ve Nakdih*, I, 92.

⁴²⁵ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 96.

⁴²⁶ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 98.

⁴²⁷ İbn Haldûn, *Kitâbu'l-'İber ve Dîvânu'l-Mubtede' ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men Âserahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, I, 804; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 103.

Arap edebiyatı kaynaklarını incelediğimizde bu iddiaların neredeyse aksini görmekteyiz, öyleki İslamın ilk ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde Arap edebiyatının ve şiirinin canlandığını, düşük gereksiz anlamların yerini yüce ve faydalı anlamların aldığını görmemiz mümkündür.⁴²⁸

Nallino İslamın ilk ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerindeki Muhadram şairleri üç sınıfa ayırmaktadır:⁴²⁹

1. İslam dinin kabullendiğine veya kabullanmediğine bakılmaksızın şiirlerinde Hz. Peygamberi öven şairler.

Bu sınıfta Kâ'b b. Zuheyr, A'şâ ve Hassân b. Sâbit gibi şairler bulunmaktadır. Kâ'b b. Zuheyr, Sadru'l-İslam döneminin en meşhur şairlerinden biridir. Hz. Peygamber ile ilgili Kasîdetu'l-Burde adlı methiyesiyle tanınmıştır.⁴³⁰

نُبِئْتُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَوْعَدَنِي
وَالْعَفْوُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ مَأْمُولُ
إِنَّ الرِّسُولَ لَنُورٌ يَسْتَضَاءُ بِهِ
مَهْتَدٌ مِنْ سَيُوفِ اللَّهِ

Bana Resûlullah'ın bağışlanacağım diye söz verdiği haberi verildi,

Resûlullah'ın bu sözünü de şevkle bekliyordum.

*Resûlullah'ın, Allah'ın çekilmiş kılıçlarından biri ve cihanı aydınlatan bir
nurdur.*

A'şâ Meymûn b. Kayıs ise İslam dinini kabullenmediği halde Hz. Peygamber'i öven şiirleri bulunmaktadır

نَبِيٌّ يَرَى مَا لَا تَرَوْنَ وَذَكَرَهُ
أَغَارَ لِعَمْرِي فِي الْبِلَادِ وَأُنْجَدَا
لَهُ صَدَقَاتُ مَا تَغِبُ وَنَائِلُ
وَلَيْسَ عَطَاءُ الْيَوْمِ مَانِعُهُ

*O öyle bir peygamber ki sizin görmediğinizi gören, herkese yardım eden ve
onun zikri yeryüzünü de kışkandırmıştır.*

*Onun onurlu ve sevaplı sadakaları vardır ve onun bugünün verceği birşeye
yarın ona kimse engel olmaz.*

⁴²⁸ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 104.

⁴²⁹ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 104.

⁴³⁰ Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 105.

⁴³¹ Kâ'b b. Zuheyr, *Dîvanu Kâ'b b. Zuheyr*, Thk: 'Alî Fâ'ûr, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 65-67; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 105.

⁴³² Meymûn b. Kays, *Dîvânu'l-A'şâ el-Kebîr*, Thk: Muhammed Huseyn, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, 1950, s. 135-137; Nallino, Carlo Alfonso, *Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 105.

Nallino bu bölüm şairlerinden sadece Hassân b. Sâbit'i, özellikle hicretten sonra Kureyş müşriklerini hicvettiği ve şiirleri ile Hz. Peygamber'i savunduğundan gerçek anlamda bir İslami şair olarak nitelemiştir. Uhud gazvesinde müşriklere karşılık olarak şiirleri ile şu cevabı vermiştir:⁴³³

لَا تَذْكُرُوا قَتْلِي وَحَمْرَةَ	قَتِيلٌ ثَوَى لِلَّهِ وَهُوَ
فَإِنَّ جَنَّاتِ الْخُلْدِ مَنْزِلَةٌ	وَأَمْرُ الَّذِي يَقْضِي الْأُمُورَ
وَقَتْلَكُمْ فِي النَّارِ أَفْضَلُ	حَمِيمٌ مَعًا فِي جَوْفِهَا

Hamza'nın da içlerinde bulunduğu öldürülenleri ölü saymayınız, çünkü onlar itaatli bir şekilde Allah'a sığınmışlardır.

Çünkü karar sahibi yüce Mevla onun meskenini ahirette ebedi cennet kılmıştır.

Sizden öldürülenler için en güzel rızık cehennem ateşidir, onlar azâp içerisinde gömülecek ve helak olacaklardır.

Hassân b. Sâbit'in başka şiirlerinde de Hz. Peygamber hakkında çok güzel mersiyeleri bulunmaktadır⁴³⁵:

مَا بَالُ عَيْنِكَ لَا تَنَامُ كَأَنَّهَا	كُنْتُ مَأْقِيهَا بِكُلِّ
فَظَلَلْتُ بَعْدَ وَفَاتِهِ مُتَبَلِّدًا	مُتَلَدِّدًا يَا لَيْتَنِي لَمْ

Sanki uykusuzluktan çevresine sürme çekilmiş gözlerin nesi var da bu hallere varmıştır.

Hz. Peygamberin vefatından sonra aklımı ve dengemi kaybettim, keşke dünyaya gelmeyeydim.

2. Çoğunluğunu Mekke halkının oluşturduğu, öldürülen kâfirlere ağıt yakan ve Hz. Peygamberi hicveden şairler. Bu sınıfta Abdullah b. ez-Zib'ârî, Dırâr b. Hattâb el-Fehrî, el-Hâris b. Hişâm b. el-Mugîre ve Ebû Süfyân b. Harb gibi şairler

⁴³³ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 106.

⁴³⁴ 'Abd 'Alî Muhennâ, *Divânu Hassân b. Sâbit*, Dârul-Kütübi'l-'İlmîyye, Beyrut, 1994, s. 65; Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 106.

⁴³⁵ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 106.

⁴³⁶ 'Abd 'Alî Muhennâ, *Divânu Hassân b. Sâbit*, s. 65.

bulunmaktadır. Carlo Nallino bu bölümde yer alan şairlerin genelde şiirlerinde Hz. Peygamberi ve ashabını hicveden o şairlerin şiirlerinden örnek vermekten kaçınmış ve sadece o şiirlerin bulundukları kaynaklara işaret etmiştir.⁴³⁷

3. Çoğunluğunu bedevilerin oluşturduğu, İslam dinini kabullenip de şiirlerinde Peygamberlik ve din işlerine önem vermeyen şairler. Bu sınıfta, Mutemmim b. Nuveyre el-Yerbûî, Ebû Mihcen es-Sekafî, Cervel b. Evs el-Hutay'e, eş-Şemmâh b. Dırâr ez-Zubyânî gibi şairler bulunmaktadır.⁴³⁸

Bu dönemde adı geçen şairlerin yanı sıra birçok şair bulunmaktadır, Nallino bu şairlerin şiirlerinin fazla yaygın olmaması nedenini İslam dinin etkisi ve bu şairlerin bedevi davranışlarından kurtulamamasından kaynaklandığını vurgulamıştır.⁴³⁹

Nallino bu bölümde, Carl Brockelmann'inde değindiği, Hz. Ali'ye nisbet edilen şiirlerden bahsetmiş, ancak kendisi de Brockelmann gibi bunun gerçek olmadığını, Hz. Ali'nin yandaşları olan Şiîlere mensup olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁰

İslamın ilk dönemi ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde nesir konusuna gelince Nallino, nesirin bu dönemde Cahiliye dönemindeki nesir bir olmadığını, vaaz ve hitabetin daha fazla yaygın olduğunu belirtmektedir.⁴⁴¹

⁴³⁷ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 108.

⁴³⁸ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 110-111.

⁴³⁹ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 113.

⁴⁴⁰ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 116.

⁴⁴¹ Nallino, Carlo Alfonso, *Târihu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, s. 117.

BÖLÜM V

SONUÇ

Oryantalizm kavramı incelendiğinde onun sadece kültürel bir kavram olmadığı görülmektedir. Oryantalizm Batının Doğunun bilim, kültür ve geleneklerinden faydalanmak ve yeraltı kaynaklarını kendi çıkarlarına alet etmek için kilisenin çabalarıyla kurulan bir harekettir. Bu harekât Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya gibi birçok sömürgeci güçlerin hedeflerine ve amaçlarına da alet olmuştur ve Doğu ülkelerini işgal etmek için o sömürgeci güçlere zemin hazırlamıştır.

Alman ve İtalyan oryantalizm ekolleri incelediğinde, Carl Brockelmann'ın temsil ettiği Alman oryantalizmi genelde ilmi araştırmalara yoğunlaşarak sömürgeci emellerden uzak durarak el yazması eserlerin tahkikini yaparak sözlük ve ansiklopediler derleyerek Arap dili, edebiyatı ve kültürüne büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Tabi ki bütün bu çalışmalar Alman oryantalizminin sömürgeci amaçlarının olmadığı anlamına gelmemektedir.

Çalışmamızın ana konusu olan oryantalist Carl Brockelmann, “*Târîhu ‘l-Edebi’l-‘Arabi*” adlı eseriyle Arap edebiyatına, özellikle de Arap edebiyatını belirli devir ve dönemlere taksim ederek büyük katkı sağlamış ve kendisinden sonra gelen Doğulu ve Batılı araştırmacılara ışık tutmuştur. Yazdığı bu eserle de diğer oryantalistlere örnek olmuştur. Asya, Avrupa ve Afrika kütüphanelerinde bulunan el yazma eserlerin hangi kütüphanede bulunduğunu belirten Brockelmann bu konuda birçok araştırmacıya kolaylık sağlamıştır. Sayıları az olmasına rağmen “*Hristiyan ve Yahudi şairler*” kavramını ilk defa dile getiren Brockelmann, ayrıca Hz. Ali’ye iki beyit dışında nisbet edilen şiir olmadığı halde “*Alevi edebiyatı*” adı altında müstakil bir başlık açmıştır. İslam dininin şiir ve şairleri olumsuz yönde etkilediğini iddia eden Brockelmann, İslamın doğuşuyla birlikte birçok yeteneğin yok olduğunu ve şiirin daha düşük seviyelere indiğini vurgulamaktadır. Brockelmann, Müslümanlar arasında saygın yeri olan ve Hz. Peygamberin şairi olarak nitelendirilen Hassân b. Sâbit gibi sahabe şairlere de ön yargılı yaklaşmıştır.

İtalyan oryantalizmine gelince, Alman oryantalizmi gibi ilmi araştırmalara önem vermiş ve el yazması eserlerin tahkiki ve sözlüklerin yazılması gibi nadide eserler meydana getirmiştir, ancak Alman oryantalizminden fark olarak İtalyan

oryantalizmi açık ve net bir şekilde İtalya'nın Kuzey Afrika bölgelerindeki sömürgeciliğine öncülük yapmış ve zemin hazırlamıştır. İtalyanların önde gelen oryantalistlerinden olan Carlo Nallino, İtalya'nın sömürgecilik politikasında önemli rol oynamış ve bu uğurda dönemin İtalya devlet başkanı Benito Mussolini ile iletişime geçerek görüş alışverişinde bulunmuş ve İtalyanın Libya ve Kuzey Afrika'yı gibi işgal etmesi ve sömürmesi için zemin hazırlamıştır. Genelde astronomi ile uğraşan Nallino, Arap edebiyatına dair “*Târîhu 'l-Âdâbi 'l-'Arabiyye*” adlı eseri yazmış olup, Kahire Üniversitesi'nde Arap edebiyatı ile ilgili dersler vermiş ve oradaki öğrencilerin ve Taha Hüseyin gibi bazı edebiyatçıların güvenini ve sevgisini kazanmıştır.

Nallino'nun ilgi alanı astronomi olduğundan edebiyat alanında çok eserinin bulunduğu söylenemez, elimizde bulunan bazı eserlerini de kendisi gibi oryantalist olan kızı Maria'ya borçluyuz. Öyleki Maria Nallino babasının vefatından sonra adına bir enstitü kurarak babasının hayatında yayımlanmayan eserlerini yayımlatmış ve babasının adını taşıdığı enstitüye bağışlamıştır.

İki oryantalizm ekoünü, karşılaştırdığımızda iki ekolünde Arap dili ve edebiyatına önemli çalışmalar ve nadide eserler sağladığını görmekteyiz, ancak yine de Alman oryantalizminin sömürge ve işgalci ruhtan bir nebze uzak olması hasebiyle Doğu halk ve düşünürleri tarafından daha fazla ilgiye mazhar olmuştur. Durum her ne olursa olsun oryantalizm Doğu insanın dünyasına bazı farklılıklar katarak onun zihin dünyasını ve düşünce yapısını etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- ‘Abd ‘Ali Muhennâ, *Divânu Hassân b. Sâbit*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1994
- ‘Abdulfettâh, Fâtıme, *İdââtun ‘alâ’l-İstişrâki’r-Rûsî*, İttihâd’l-kuttâbi’l-Arab, Dimaşk, 2000.
- ‘Adî b. Zeyd el-‘İbâdî, *Dîvanu ‘Adî b. Zeyd*, Thk: Muhammed Cabbâr el-Mueybid, Dâru’l-Cumhûriyye, Bağdat, 1965.
- Ahmed eş-Şarabâsî, *et-Tasavvuf ‘inde’l-Musteşrikîn*, Nûru’l-Emel Matbaası, Kahire, 1966.
- ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, Beyrut, 1984, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1964.
- ‘Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikûn*, Kahire 1980.
- Alper, Ömer Mahir, “Martini, Raymundus”, *DİA*, Ankara, 2003.
- ‘Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-‘Arabî ve’l-İslâm*, Dârus-Sâkî, Beyrut, 2001, XVII, 178.
- ‘Alî, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-‘Arabî ve’l-İslâm*, XVII, 258.
- ‘Amâyera, İsmâîl Ahmed, *el-Musteşrikûn ve’l-Menâhîcu’l-Luğaviyye*, Hanîn Yayınevi, Amman, 1992.
- ‘Amr b. Mâlik eş-Şenferâ, *Dîvanu’ş-Şenferâ*, Thk: Emîl Bedî‘ Ya‘kûb, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut, 1996
- Arbery, John Arthur, *el-Musteşrikûnu’l-Beritâniyyûn*, Çev: M. Desûkî Neveyhî, William Cloins Matbaası, Londra, 1946.
- Arslan, Emîr Şekîb, *Limâzâ Teahhare’l-Muslimûn*, Dâru’l-Fikri li’l-Cemî‘, Beyrut, 1969.
- ‘Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. ‘Abdillâh b. Sehl, *Dîvanu’l-Me‘ânî*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, Ty.
- ‘Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbu’s-Sînâ‘ateyn-el-Kitâbetu ve’ş-Şi’r*, Thk: Ali M. el-Beccâvî, M. Ebû’l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut, 1998.
- Asma‘î, ‘Abdumelik b. Kureyb, el-Bâhilî, *Fuhûletu’ş-Şu‘arâ*, Thk: Ş. Torry, Dâru’l-Kitâbi’l-Cedîd, Beyrut, 1980.
- Ateş, Ahmet, “Kitâbiyât”, *TD*, S. 10, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Osman Yalçın Matbaası, 1954.

- ‘Avadeyn, İbrâhîm, *el-Edebu’l-‘Arabiyyu beyne’l-Bâdiyeti ve’l-Hadar*, es-Se‘ade Matbası, Mansura, Mısır, 1982.
- ‘Aynî, Bedruddîn, *el-Makâsıdu’n-Nahviyye fî Şerhi Şevâhidi Şurûhi’l-Elfiyye*, Dârus-Selâm, Kahire, 2010.
- ‘Azzûzî, Hasen, *Âliyyâtu’l-Menheci’l-İstişrâkiyyi fî’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye*, İnfoprint Matbaası, Fas, 2007.
- Bağdâdî , ‘Abdulkâdir, *Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-‘Arab*, Thk: ‘Abdusselâm M. Hârûn, Mektebetu’l-Hancî, Kahire, 1997.
- Bağdâdî, ‘Abdulkâdir b. ‘Omer b. Bâyezîd, *Şerhu Ebyâti Muğni’l-Lebîb*, IV, 191, Thk: ‘Abdulazîz Rebâh, Ahmed Yûsuf Dekkâk, Dâru’l-Me’mûn lit-Turâs, Beyrut, 1993.
- Bedevî, ‘Abdurrahmân, *Dirâsâtu’l-Musteşrikîn havle Sıhhatiş-Şi’ri’l-Câhilî*, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1979.
- , *Mevsû’atu’l-Musteşrikîn*, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1993.
- Behî, Muhammed, *el-Fikru’l-İslâmiyyu’l-Hadîsu ve Silatuhû bi’l-İsti‘mâri’l-Ğarbî*, Vehbe Kütüphanesi, Kahire, Ty.
- Bilici, Faruk, “Massignon, Louis”, *DİA*, Ankara, 2003
- , Faruk, “Renan, Ernest”, *DİA*, İstanbul, 2007.
- , Faruk, “Sacy, Antoine Isaac Silvestre de”, *DİA*, İstanbul, 2008.
- Blachere, Regis, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, Çev: İbrâhîm Kilânî, Dâru’l-Fikr, Şam, 1956.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, Çev: ‘Abdulhalîm en-Neccâr, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1959.
- Butrus el-Bustânî, *Muhîtu’l-Muhît*, Mektebetu Lubnân, Beyrut, 1987.
- Câhiz, ‘Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Dâru’l-Hilâl, Beyrut, 2002.
- , *el-Bursân ve’l-‘Urcân ve’l-‘Umyân ve’l-Hûlân*, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1989.
- , *el-Hayevân*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Cezerî, Ebû’l-Hasen ‘İzzuddîn İbnu’l-Esîr, *el-Lubâb fî Tehzîbi’l-Ensâb*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1980.
- Cîrâ, Yûsuf, *Târîhu Dirâseti’l-Luğati’l-‘Arabiyyeti fî Ūrubbâ*, İn the City of New York, Colombia University Library, 1896.

- Cuidi, Micheal Angelo, *‘İlmu’ş-Şark ve Târîhu’l-‘İmrân*, ez-Zehrâ dergisi, Kahire, 1928.
- Cumahî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Sâlim, *Tabakâtu Fuhûli’ş-Şu‘arâ’*, Thk: M. Mahmûd Şâkir, Dâru’l-Medenî, Cidde, Ty.
- Cumahî, İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli’ş-Şu‘arâ’*, Thk: M. Mahmûd Şâkir, Dâru’l-Medenî, Cidde.
- Cundî, ‘Alî, *Fî Târîhi’l-Edebi’l-Câhilî*, Dâru’t-Turâs, Halep, 1991.
- Cundî, Enver, *el-İslâm ve Hereketu’t-Târîh*, er-Risâle Matbaası, Beyrut, 1968.
- Çöğenli, M. Sadi, “Cemheretu Eş‘ârî’l-‘Arab”, *DİA*, İstanbul, 1993.
- Dâğır, Yûsuf Es‘ad, *Mesâdiru’d-Dirâseti’l-Edebiyye*, el-Mektebetu’ş-Şarkıyye, Beyrut, 1969.
- Dayf, Şevkî, *‘Asru’d-Duveli ve’l-İmârât, el-Cezîretu’l-‘Arabiyye, el-‘Irâk, ‘Îrân*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1960.
- , *‘Asru’d-Duveli ve’l-İmârât, el-Endelus*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1960.
- , *el-‘Asru’l-‘Abbâsiyyu’s-Sânî*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1960.
- , *el-Bahsu’l-Edebi Tabiatuhû, Menâhicuhû, Usûluhû, Mesâdiruhû*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1972.
- Dayf, Şevkî, *el-Fennu ve Mezâhibuhû fî’n-Nesri’l-‘Arabî*, Dâru’l-Me‘ârif, Mısır, ty.
- , *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî el-‘Asru’l-Câhilî*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1960.
- , *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî-el-‘Asru’l-İslâmî*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1960.
- Dîneverî, Ahmed b. Mervân, *el-Mucâlesetu ve Cevâhiru’l-‘İlm*, Thk: Meşhûr b. Hasen Âl Selmân, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1998.
- Durmuş, İsmail, “Freytag, Georg Wilhelm”, *DİA*, İstanbul, 1996.
- , Kays b. el-Hatîm, *DİA*, Ankara, 2022.
- Ebû Halîl, Şevkî, *Carl Brockelmann fî’l-Mîzân*, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1987.
- , *Mevdû‘iyyetu Filîb Hittî fî Kitâbihî Târîhi’l-‘Arabî’l-Mutavvel*, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1985.
- Ebû’l-‘Abbâs, Sa‘leb, *Şerhu Şi‘ri Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, Thk: Fahreddin Kabave, Mektebetu Hârûn er-Reşîd, Dımaşk, 2008.
- Ebû’l-Fadl, Muhammed, *Dîvânu’n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, Dâru’l-Maarif, Kahire.
- Efendioğlu, Mehmet, “Muhadramûn”, *DİA*, Ankara, 2020.
- Elmalî, Hüseyin, “el-Hamâse”, *DİA*, İstanbul, 1997.

- , “el-Mufaddaliyyât”, *DİA*, Ankara, 2020.
- Enîs, İbrâhîm, Musîkaş-Şi‘r, Mektebetu’l-Encilu el-Mısriyye, Kahire, 1952.
- Eyice, Semavi, “Arnold, Sir Thomas Walker”, *DİA*, İstanbul, 1991
- , “Barthold, Vasilij Viladimiroviç”, *DİA*, İstanbul, 1992.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbu’l-Luğa*, Thk: ‘Omer Selâmî, Abdulkerim Muhammed, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, Beyrut, 2001.
- , *Tehzîbu’l-Luğa*, Thk: M. ‘Avâd Mur‘ab.
- Fâhûrî, Hannâ, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, el-Bolsiyye Matbaası, Lübnan, 1953.
- , *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, St. Paul matbaası, Beyrut, 1953.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbu’l-‘Ayn*, Thk: Abdulhamid Hindâvî, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003
- Ferrûh, ‘Omer, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1981.
- Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Thk: Muhammed Na‘îm el-‘Araksusî, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2005.
- Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig, 1955.
- , *Târîhu Hareketi’l-İstişrâk*, Çev: ‘Omar Lutfî el-‘Âlim, Dâru’l-Medâri’l-İslâmî, Beyrut, 2000.
- Goethe, Johann Wolfgang Von, *ed-Dîvânu’s-Şarkî li’l-Muellifi’l-Ğarbî*, Çev: Bedevî, ‘Abdurrahmân, el-Muessesetu’l-‘Arabîyyetu li’d-Dirâsâti ve’n-Neşr, Beyrut, 1980.
- Görgün, Hilal, “Reiske, Johann Jacob”, *DİA*, İstanbul, 2007
- , “Wellhausen, Julius”, *DİA*, İstanbul, 2013
- , “Levi-Provençal, Évariste”, *DİA*, Ankara, 2003
- , “Nöldeke, Theodor”, *DİA*, İstanbul, 2007
- , “Wüstenfeld, Heinrich Ferdinand”, *DİA*, İstanbul, 2013
- Ğazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâu ‘Ulûmi’d-Dîn*, Dâru’l-Mârife, Beyrut, Ty.
- Habenneke, ‘Abdurrahmân Hasen, *Ecnihatu’l-Mekri’s-Selâseti ve Havâfîhâ*, Dâru’l-Kalem, Şam, 2000.
- Hâc, Sâsî Sâlim, *Nakdu’l-Hitâbi’l-İstişrâkî*, Dâru’l-Medâri’l-İslâmî, Beyrut, 2002.

- , *ez-Zâhiretu'l-İstişrâkiyye ve Eseruhâ 'ale'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, Malta 1991.
- Hamevî, Yâkût b. 'Abdullâh er-Rûmî, *Mû'cemu'l-Udebâ', İrşâdu'l-Erîb fî Ma'rifeti'l-Edîb*, Thk: İhsân 'Abbâs, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.
- Harbûtlî, 'Alî Husnî, *el-Musteşrikûn ve't-Târîhu'l-İslâmî*, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, Kahire, 1988.
- Hasen, Hasen İbrâhîm, *el-Futûhu'l-İslâmiyye ve Eseruhâ fî Tekaddumi'l-Medeniyye*, er-Risâle Dergisi, S. 146, 20.04.1936.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Thk: Beşşâr A. Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2002.
- Hayderî, İbrâhîm, *Sûretu's-Şark fî 'Uyûni'l-Ğarbî*, Dâru's-Sâkî, Beyrut, 1996.
- Herrâvî, Huseyn, , *el-Musteşrikûn ve'l-İslâm*.
- Husarî, Ebû İshâk, *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*, I, 196, Dâru'l-Cîl, Beyrut.
- Huseyn, Muhammed, *Dîvânu'l-A'şâ*, Mektebetu'l-Âdâb, el-Cemâmîz, Mısır, 1950.
- İbn 'Asâkîr, Ebû'l-Kâsım, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, Thk: 'Omer b. Gerâme el-'Umrevî, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1995.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, Thk: Dâiretu'-Ma'arif en-Nizâmiyye, Hindistan, Muessesetu'l-Elemî li'l-Matbu'ât, Beyrut, 1971.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, Thk: 'Abdullâh M. Dervîş, Dâru Yâ'rub, Dimaşk, 2004.
- , *Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mubtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men Âserahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- İbn Hallikân, Şemsuddîn Ahmed b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân mimmâ Sebetu bi'n-Nakl evi's-Semâ' ev Esbetuhu'l-'Ayân*, Thk: İhsan Abbas, Dâr Sâdir, Beyrut, 1994.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdumelik el-Me'âfirî, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk: Tâhâ 'Abdurraûf Sâ'd, et-Tıbbâ'atu'l-Fenniyyetu'l-Muttehide
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2002.

- , Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim ed-Dîneverî, *‘Uyûnû’l-Ahbâr*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1997.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu’l-‘Arab*, Thk: ‘Âmir Ahmed Hayder, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 2013.
- İbn Reşîk, Ebû ‘Alî el-Hasen el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî, *el-‘Umde fî Mehâsini’ş-Şi’r ve Âdâbih*, Thk: M. Muhyiddîn b. ‘Abdulhamîd, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1981.
- İbnu’l-‘Îmâd, ‘Abdulhay b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtu’z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, Thk: Muhamud Arnavut, Dâr İbn Kesîr, Dimaşk, Beyrut, 1986.
- İbnu’l-Mu‘tez, ‘Abdullâh b. Muhammed el-Mu‘tez-Billâh el-‘Abbâsî, *Tabakâtu’ş-Şu‘arâ’(i’l-muhdesîn)*, Thk: ‘Abdussettâr, Ahmed Ferrâc, Dâru’l-Ma‘arif, Kahire, Ty.
- İbnu’t-Tayyib, ‘Abdullâh, *el-Murşid ile Fehmi Eş‘ârî’l-‘Arab*, Dâru’l-Âsârî’l-İslâmiyye, Kuveyt, 1989.
- İskenderî, Ahmed – Emîn, Ahmed ve diğ., *el-Mufasssal fî Târîhi’l-Edebi’l-‘Arabî*, Emîriyye Matbaası, Bulak, Kahire, 1936.
- İsmailovic, Ahmed, *Felsefetu’l-İstişrâk ve Eseruhâ fî’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Mu‘âsır*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kahire, 1998.
- Kâ‘b b. Zuheyr, *Dîvanu Kâ‘b b. Zuheyr*, Thk: ‘Alî Fâ‘ûr, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Kahraman, Kemal, “Kramers, Johannes Heindrik”, *DİA*, Ankara, 2002.
- Kalkîle, ‘Abduh ‘Abdul‘azîz, *Hattu Seyri’l-Edebi’l-Arabi*, Dâru’l-Fikri’l-Arabi, Kahire, 1990.
- Kallek, Cengiz, “Erpenius, Thomas”, *DİA*, İstanbul, 1995.
- , “Gotheil, Richard James Horatio”, *DİA*, İstanbul, 1996.
- , “Houtsma, Martinus Theodorus”, *DİA*, İstanbul, 1998.
- Kanar, Mehmet, “Fischer, August”, *DİA*, İstanbul, 1996.
- Karaçam, Ferman, “Berezin, Ilya-Nikolayevič”, *DİA*, İstanbul, 1992.
- Kâtib Çelebî, *Sullemu’l-Vusûl ilâ Tabakâti’l-Fuhûl*, -----, *Sullemu’l-Vusûl ilâ Tabakâti’l-Fuhûl*, Thk: M. ‘Abdulkâdir Arnavût, İrcica Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kehhâle, ‘Omer Rızâ, *Mu‘ücemu’l-Muellifîn*, III, 26.

- Kızıll, Fatma, “Wensinck, Arent Jan”, *DİA*, İstanbul, 2013
- Kureşî, Ebû Zeyd, Muhammed b. Ebî'l-Hattâb, *Cemheretu Eş'âri'l- 'Arab*, Thk: 'Alî M. el-Beccâdî, Nahdatu Mısır Yayınevi, Kahire, Ty.
- Kurtuluş, Rıza, “Krackovskij, Ignatij Julianovic”, *DİA*, Ankara, 2002. el-Yesûî, Y. M., “İğnatyûs Krâtskûfskî”, *el-Meşrik*, Beyrut, 1951.
- Lammens, Henri, *Dersu'l- 'Arabiyyeti fî 'Urubbâ fî'l-Karni's-Sâdis 'Aşar*, el-Meşrik Dergisi, Lübnan, 15 Kasım 1901.
- Landau, Jacob M., “GIBB, Sir Hamilton Alexander Roskeen”, *DİA*, İstanbul, 1996
- Lebîd b. Rebî'a el- 'Âmirî, *Divânu Lebîd b. Rebî'a*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2004.
- Levis, Bernard, *Târîhu İhtimâmi'l-İnkilâzî bi'l-Luğati'l- 'Arabiyye*.
M. Kâmil 'Ayyâd, “*Safahât min Târîhi'l-İstişrâk*”, *MMLADm.*, XLIV, 4 (1969).
- Makrîzî, Takıyyuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed, *el-Mukaffâ'l-Kebîr*, Thk: Muhammed el-Yâlâvî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2006.
- Mâlik b. Nebî, *İntâcu'l-Musteşrikîn ve Eseruhû fî'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîs*, Dâru'l-İrşâd, Beyrut, 1969.
- Meclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûni ve'l-Âdâb, Kuveyt, 1978.
- Meczûb, 'Abdullâh b. et-Tayyib, *el-Murşidu ilâ Fehmi Eş'âri'l- 'Arabî*, Dâru'l-Esârî'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1989.
- Medkûr, İbrâhîm, *Fi'l-Felsefeti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1976.
- Merzubânî, Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. İmrân b. Mûsâ b. Sa'îd, *el-Muveşşah*, Thk: M. Huseyn Şemsuddîn, Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Meymûn b. Kays, *Dîvânu'l-A'şâ el-Kebîr*, Thk: Muhammed Huseyn, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire, 1950.
- Mommsen, Katharina, *Gûteh ve'l- 'Âlemu'l- 'Arabi*, Çev: 'Adnân 'Alî 'Abbâs, 'Âlemu'l-Ma'rife Dergisi, s. 194.
- Muneccid, Selâhuddîn, *el-Musteşrikûne'l-Âlmân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1978.
- , *el-Musteşrikûne'l-Âlmân*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- Mutevverî, Muhammed Sa'dûn, *el-İstişrâku'l-Âlmânî ve Devruhû fî'd-Dirâsâti's-Sarkıyye*, Dirâsâtun İstişrâkiyye Dergisi, 2015, s. 3.
- Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvânu'n-Nâbiğa ez-Zubyânî*, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Maarif, Kahire, 1968.

- Nedevi, Ebû'l-Hasen, *es-Sirâ 'u beyne 'l-Fikreti 'l-İslâmiyyeti ve 'l-Fikreti 'l-Garbiyye*, Dârun-Nedve, Lübnan, 1968.
- , *Mâzâ Hasira 'l-Âlemu bi 'nhitâti 'l-Muslimîn*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1967.
- Nemle, 'Alî b. İbrâhîm, *el-İstişrâk fî 'l-Edebiyyâti 'l-'Arabiyye*, el-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve 'd-Dirâsâti 'l-İslâmiyye, Riyad, 1993
- , *Meâlâtu 'l-Mahtûtâti 'l-'Arabiyyeti beyne 'l-Mektebâti 'l-Ğarbiyyeti ve 'l-Musteşrikîn*, Dâru Beysân, Beyrut, 2022, s. 231.
- Nuhoğlu, Hidayet Yavuz, "Ahlwardt, Wilhelm", *DİA*, İstanbul, 1989.
- , "Blacher, Régis", *DİA*, İstanbul, 1992.
- Öz, Mustafa, "Ivanow, Wladimir", *DİA*, İstanbul, 2001.
- Özcanoglu, Muzaffer, "Adî b. Zeyd", *DİA*, İstanbul, 1988.
- Özdemir, Mehmet, "Cordera Zaidin, Francisco", *DİA*, İstanbul, 1993.
- , "Dozy, Reinhart Pieter Anne", *DİA*, İstanbul, 1994.
- , "Garcia Gomez, Don Emilio", *DİA*, İstanbul, 1996.
- , "Ribera Tarrago, Julian", *DİA*, İstanbul, 2008.
- Paret, Rudî, *ed-Dirâsâtu 'l-'Arabiyye ve 'l-İslâmiyye fî 'l-Câmi 'âti 'l-Almâniyye*, Çev: Mustafa Mâhir, el-Merkezu'l-Kavmiyyu li't-Terceme, Kahire, 2011.
- Râfi'î, Mustafâ Sâdık, *Târîhu Âdâbi 'l-'Arab*, I, 23-24, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- , *Târîhu Âdâbi 'l-'Arab*, III, 19, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, Kahire, ty.
- , *Târîhu Âdâbi 'l-'Arab*, Mektebetu'l-Îmân, Mansura, Mısır, 1997.
- Rıdvân, Mahmûd Muhammed, *Şi'ru 'Alî b. Ebî Tâlib*, er-Risâle Dergisi, S. 476, 17 Ağustos 1942, Kahire.
- Rızâ, Ahmed, *Mu'cemu Metni 'l-Luğa*, Dâru Mektebetu'l-Hayât, Beyrut, 1959.
- Rodinson, Maxime, *Câzibiyyetu 'l-İslâm*, Çev: İlyâs Markas, Dâru't-Tenvîr, İskenderiye, 2003.
- , *Sûretu 'l-'Âlemi 'l-İslâmiyyi fî 'Urubbâ*, Mecelletu't-Talî'a, Şubat Sayısı, 1970.
- Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâîl b. 'Abbâd b. el-'Abbâs et-Tâlekânî, *el-Muhîf fî 'l-Luğa*, Thk: Muhammed Hasen Âl-i Yâsîn, 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1994.

- Sâmurraî, Halil ve diğerkleri, *Târîhu'l-'Arab ve Hadâretihim fî'l-Endelus*, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 2000.
- Sâmurraî, Kâsım, *el-İstişrâk beyne'l-Mevdû'ıyyeti ve'l-İfti'âl*, Dâru'r-Rifâ'î, Riyad, 1983.
- Schacht, Joseph-Bosworth, Clifford, *Turâsu'l-İslâm*, S. 11, Çev: M. Zuheyr es-Semhûrî, Huseyn Mûnis, el-Mecclisu'l-Vatanî li's-Sekâfeti ve'l-Funûni ve'l-Âdâb, Kuveyt, 1978.
- Sem'ânî, 'Abdulkerîm b. Muhammed, *el-Ensâb*, Dâiretu'l-Ma'arif el-'Osmaniyye, Haydar Abâd, Hindistan, 1962.
- Serkîs, Yûsuf İlyân, *Mu'cemu'l-Matbû'âtî'l-'Arabıyye*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1928.
- Seyyid, Rıdvân, *el-Musteşrikûne'l-Almân: en-Nuşû' ve't-Te'sîr ve'l-Mesâir*, Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, Beyrut, 2016
- Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî (eş-Şi'ru ilâ havâley seneti 430 h.)*, Çev: Mahmûd Fehmî Hicâzî, İmam Muhammed ve'l-Meliku's-Su'ud İslam Üniversitesi, Riyad, 1991.
- Sıbt İbnu'l-Cevzî, Şemsuddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-'Avnî el-Bağdâdî, *Mir'âtu'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*, Dâru'r-Risâle, Dımaşk, 2013.
- Sibâ'î, Mustafâ, *el-İstişrâk ve'l-Musteşrikûn (Mâ lehum ve mâ 'aleyhim)*, Dâru'l-Varrâk, Beyrut, Ty.
- Sigrid, Hunke, *Şemsullâhi Tuşriku 'alâ'l-Ğarbi*, Thk: Fuat Haseneyn Ali, Dâru'l-İlmi'l-'Arabî, Kahire, 2011.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Macdonald, Duncan Black", *DİA*, Ankara, 2003.
- Sirâcu'l-Kârî, Câ'fer b. Huseyn, *Mesâri'u'l-Uşşâk*, Dâru Sâdır, Beyrut, ty.
- Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Şerhu Şevâhidi Muğni'l-Lebîb*, et-Turâsu'l-'Arabî Komisyonu, 1966
- , *Câmi'u's-Sağîr*, (Hadis: 780), el-Mektebetut-Ticâriyye, Mekke, Ty.
- , *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa*, Thk: Fuâd 'Alî Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998
- , *Şerhu Şevâhidi Muğni'l-Lebîb*, Lecnetu't-Turâsi'l-'Arabî, 1966.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Amari, Michele", *DİA*, İstanbul, 1989.
- , "Asin Palacios, Miguel", *DİA*, İstanbul, 1991.
- , "Bonelli, Luigi", *DİA*, İstanbul, 1992.

- , “Gabrieli, Francesco”, *DİA*, Ankara, 2020.
- , “Griffini, Eugenio”, *DİA*, İstanbul, 1996.
- , “Guidi, Ignazio”, *DİA*, İstanbul, 1996.
- , “Nallino, Carlo Alfonso”, *DİA*, İstanbul, 2006.
- , “Schiaparelli, Celestino”, *DİA*, İstanbul, 2009.
- , “Veccia Vaglieri, Laura”, *DİA*, İstanbul, 2012.
- Şâyib, Ahmed, *Târîhu ‘ş-Şi ‘ri ‘s-Siyâsî*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, 1976.
- Şerrâb, Muhammed Hasan, *Şerhu ‘ş-Şevâhidiş-Şi ‘riyye fî Ummâti ‘l-Kütübi ‘n-Nahviyye*, Muessestu’r-Risâle, Beyrut, 2007.
- Şevkî, Rıdvân Ahmed, *Medhal ilâ ‘d-Dersi ‘l-Edebiyyi ‘l-Mukâren*, Dâru’l-‘Ulûmi ‘l-‘Arabiyye, Beyrut, 1990.
- Şeybânî, Ebû ‘Amr, *Şerhu ‘l-Muallakâti et-Tis ‘i*, Thk: Abdulmecîd Hummo, Muessetu ‘l-‘Alemî li ‘l-Matbu ‘ât, Beyrut, 2001.
- Şuhrî, ‘Abdurrahmân b. Mu‘âda, *eş-Şâhiduş-Şi ‘rî fî Tefsîri ‘l-Kur ‘ân, Ehmiyyetuhû, ve Eseruhû ve Menâhîcu ‘l-Mufessirîne fî ‘l-İstişâdi bih*, Dâru’l-Minhâc, Riyad, 2010.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu ‘l-Umem ve ‘l-Mulûk*, Thk: Muhammed Ebû ‘l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Ma‘arif, Mısır, 1967.
- Teebbeta Şerran, Dîvanu Teebbeta Şerran, Thk: ‘Alî Zulfikâr Şâakir, Dâru-Ğarbi ‘l-İslâmî, Beyrut, 1984.
- Tomar, Cengiz, “*Franz Rosenthal (1914-2003)*”, X, 179-181 ; İslâm Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2003.
- Tomar, Cengiz, “*Rosenthal, Franz*”, *DİA*, İstanbul, 2008.
- Topuzoğlu, Tefvîk Rüştü, “*Bedwell, William*”, *DİA*, İstanbul, 1992.
- , “*Recez*”, *DİA*, İstanbul, 2007.
- Tuğ, Salih, “*Hitti, Philip Khuri*”, *DİA*, İstanbul, 1998.
- Tuleymât, Ğâzî -el-Eşkar, ‘İrfân, *Târîhu ‘l-Edebi ‘l-‘Arabi, el-Edebu ‘l-Câhilî*, Dâru’l-İrşâd, Humus, Suriye, 1992.
- Tüccar, Zülfikar, “*Umeyye b. Ebî ‘s-Salt*”, *DİA*, İstanbul, 2012.
- Türkçe Sözlük*, Haz: Şükrü Haluk Akalın, TDK Yayınları, Ankara, 2019.
- ‘Useylân, Abdullah b. ‘Abdurrahîm, *el-Hamâse*.
- Vağlîsî, Yûsuf, *Menâhîcu ‘n-Nakdi ‘l-Edebi*, Jusûr Yayınevi, Cezayir, 2007.

- Vantago, Max, *el-Mu‘cizetu’l-‘Arabiyye*, Çev: Ramazan Lawnd, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1981.
- Woodhead, Christine, “Muir, Sir William”, *DİA*, Ankara, 2020.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Margoliouth David Samuel”, *DİA*, Ankara, 2003.
- Yel, Ali Murat, “Flügel, Gustav Leberecht”, *DİA*, İstanbul, 1996.
- , “Zwemer, Samuel Marinus”, *DİA*, İstanbul, 2013.
- Yemût, Beşîr, *Şâ‘irâtu’l-‘Arab fi’l-Câhiliyyeti ve’l-İslâm*, el-Mektebetu’l-Ehliyye, Beyrut, 1934.
- Yiğit, İsmail, “Elisseff, Nikita”, *DİA*, Ankara, 2020.
- Yüce, Nuri, “Brockelmann Carl”, *DİA*, İstanbul, 1992.
- Zakzûk, Mahmûd Hamdî, *el-İstişrâk ve’l-Halfiyyetu’l-Fikriyyetu li’s-Sırâ‘i’l-Hadârî*, Dâru’l-Me‘ârif, Kahire, 1997.
- Zâlimî, Hâmid, *Kitâbâtu’l-Musteşrikîn ‘an Nitâcihim*, Dirâsâtun İstişrâkiyye Dergisi, S. 2, 2014.
- Zebîdî, Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu’l-‘Arûs*, Thk: Mustafa Hicâzî, Kuveyt Hükümeti Yayınları, 1989.
- Zekeriyyâ, Zekeriyyâ Hâşim, *el-Musteşrikûn ve’l-İslâm*, el-Meclisu’l-A‘lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Kahire, 1965.
- Zeydân, Corcî, *Târîhu Âdâbi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, el-Hilâl Matbaası, Feccâle, Mısır, 1913.
- Zeyyâdî, M. Fethullâh, *el-İstişrâk Ehdâfuhû ve Vesâiluhû*, Dâru Kuteybe, Dımaşk, 1998.
- Zeyyât, Ahmed Hasen, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, Dâru Nahdatu-Mısır, Kahire, Ty.
- Zinâtî, Enver Mahmûd, *Târîhu Tıbâ‘ati’l-Kur‘âni’l-Kerîm lede’l-Musteşrikîn*, Dirâsâtun İstişrâkiyye Dergisi, el-Merkezu’l-İslâmî li’d-Dirâsâti’l-İstirâfîciyye, Necef, 2018
- Ziriklî, Hayreddîn, *el-A‘lâm*, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 1986.